

Fórum

Társadalomtudományi Szemle

A tartalomból:

Liszka József

A szakrális kisemlékek jelrendszereihez

L. Juhász Ilona

Az 1968-as szovjet megszállás első napjainak emlékezete Rozsnyón

Simon Attila

Adalékok Varga Imre református püspök életpályájához

Lampl Zsuzsanna

Sajtó, televízió, rádió, internet. A szlovákiai magyarok 2021-es médiafogyasztásáról

Öllös László

Mi a nemzeti béke?

Máté György

Templomi székviták egy feledi református jegyzőkönyv alapján

Lakatos Judit

A nyíregyházi metodista gyülekezet története

A.Gergely András

Ahol a Gonosz kihajt, avagy mementó Dél-Szlovákiában

Balázs Géza

Utánzás vagy újraalkotás? Miként kreatív a gyermek és a diák?

Fülöp László

Ismertetés gradeci Stansith Horváth Gergely családjáról 1766-ból

Köszöntő

A.Gergely András hetvenéves

Konferencia**Könyvek**

2022

4

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XXIV. évfolyam

Főszerkesztő

CSANDA GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán (Románia), Fedinec Csilla (Magyarország), Holger Fischer (Németország), Gyurgyík László (Szlovákia), Hunčík Péter (Szlovákia), Petteri Laihonon (Finnország), Lampl Zsuzsanna (Szlovákia), Lanstyák István (Szlovákia), Lengyel Zsolt (Németország), Liszka József (Szlovákia), Mészáros András (Szlovákia), Simon Attila (Szlovákia), Szarka László (Magyarország), Andrej Tóth (Csehország), Vajda Barnabás (Szlovákia), Végh László (Szlovákia)

Tartalom

Tanulmányok

LISZKA JÓZSEF

...távolí kürtöz a bálványt... A szakrális kisemlékek jelrendszereihez.

Szimbólumok, attribútumok, ornamentumok, dekórumok 3

L. JUHÁSZ ILONA

Az 1968-as szovjet megszállás első napjainak emlékezete Rozsnyón.

Egy civil halála és lövöldözés a Kras Szállodára 23

SIMON ATTILA

A népbíróságtól az állambiztonsági szolgálatokig. Adalékok Varga Imre

református püspök életpályájának a megítéléséhez 61

LAMPL ZSUZSANNA

Sajtó, televízió, rádió, internet. Részletek a szlovákiai magyarok

2021-es médiafogyasztásáról 77

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Mi a nemzeti béke? 93

MÁTÉ GYÖRGY

Kinek hol a helye? Templomi székviták és más esetek mikrotörténeti

tanulságai egy felelő református jegyzőkönyv alapján 103

LAKATOS JUDIT

A nyíregyházi metodista gyülekezet története a kezdetektől

a csehszlovák-magyar lakosságcseréig 123

Konferencia

LISZKA JÓZSEF

Békaperspektíva vagy madártávlat? Gondolattörések egy

konferencia margójára 145

Közlemények

A.GERGELY ANDRÁS

Ahol a Gonosz kihajt, avagy mementó Dél-Szlovákiában 149

BALÁZS GÉZA

Utánzás vagy újraalkotás? Miként kreatív a gyermek és a diák?

Tamás Ildikó „Adj netet!” című könyve kapcsán 153

FÜLÖP LÁSZLÓ

Ismeretés gradeci Stansith Horváth Gergely családjáról 1766-ból 159

Köszöntő

LISZKA JÓZSEF

Az odafigyelő ember. A.Gergely András hetvenéves 165

Könyvek

Mészáros András: Keresztes Veronika: A Pozsonyi Jogakadémia története
(1777–1914) 167

Bodnár Krisztián: Dóbék Ágnes (szerk.): Könyvek magántulajdonban
(1770–1820) 168

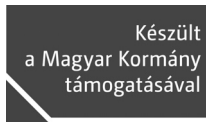
Bodnár Krisztián: Szabó Ádám (szerk.): „Anyai nyelvünk pallérozása”.

Teleki József, az ismeretlen nyelvújító 169

Csanda Gábor: Tóth László: Hagyomány és identitás. Tanulmányok
és esszék a (cseh)szlovákiai magyar irodalomhoz 2006–2021 170

Lapunk része az Európai Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Index (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – ERIH Plus) folyóirat-minősítő rendszernek. Folyóiratunk a CEEOL nemzetközi adatbázis által jegyzett. Az MTA Történettudományi Bizottsága által elismert teljes értékű publikációs hely.

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: infopoint Kft. • Nyomta: Aedacta, Kft., Csilizradvány • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 3 € • 2022. december • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: infopoint s.r.o. • Tlač: Aedacta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom Fondu na podporu kultúry národnostných menšín • Náklad: 600 • Cena: 3 € • december 2022 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

LISZKA JÓZSEF

...távoli kűrthöz a bálványt...*

A szakrális kisemlékek jelrendszereihez
Szimbólum, attribútum, ornamentum, dekórum

JÓZSEF LISZKA

...távoli kűrthöz a bálványt...*

Contributions to the Sign Systems of Small-sized Sacral Monuments. Symbols, Attributes, Ornaments, Decors

*(Lyrics by Parti Nagy Lajos)

Keywords: small-size sacral monuments; symbols; attributes; ornaments; decors; bunch of grapes

...nemcsak a vak harmonikásnak
kell a távoli kűrthöz a bálványt,
a hajót, a csodát kitalálni.

(Parti Nagy Lajos)

Néhai atyai barátomtól, a müncheni Vajda Lászlótól kaptam egykor egy verseskötetet: *Fél korszó hiány*. A Pécssett, 1980-ban a megjelent antológia négy (akkor) fiatal költő (Parti Nagy Lajos, Csordás Gábor, Meliorisz Béla, Pálinkás György) verseit tartalmazza, 1982-ben dedikálva, alighanem Csordás Gábor által Vajda Lászlónak: „*Vajda tanár úrnak, a kitűnő és hatásos műfordításért barátsággal...*” Vajda a dedikálás körülményeiről jó két évtized távolságában semmire nem emlékezett. Pedig a szöveg valamilyen müncheni felolvasóestre utalhat, ahol ezek szerint Vajda, nem állítanám, hogy rá jellemző módon, valamiféle tolmácsi, „műfordítói” szerepet is vállalt. A kötetben található apró korrekciók, a felolvasást segítő jelek, kivétel nélkül Parti Nagy Lajos verseiben. Egyik találkozásunk alkalmával megkérdeztem a szerzőt, mit tud erről a valószínűsíthető müncheni útról. Semmit. Aztán utódedikálta nekem is „*ezt a nagyon régi és különleges példányt*”. Mindezt azért hozom most szóba, jó nagy távolságból nekifutva az alább kibontandó témának, hogy érzékeltessem, milyen esetleges az emberi emlékezet,

* A tanulmány A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára című APVV-20-0336 projekt keretén belül készült. Tento príspevok vznikol s podporou projektu APVV-20-0336 Premeny spoločnosti Maďarov na Slovensku za posledných sto rokov, s osobitným dôrazom na ich každodennú kultúru.

s mily vékony jégen araszolgatunk egy-egy jelenség meghatározása, magyarázata során. Egy kérdésre (jelen esetben egy dedikáció háttere megvilágítására) az egykori nyilvánvaló aktőrök sem tudtak érdemleges választ adni. S akkor mi meg próbálkozzunk olyan jelek, jelképek stb. értelmezésével, magyarázatával (*vak harmonikásként távoli kűrthöz a hajót kitalálni!*), amelyeknek eredeti értelme a valóban távoli múlt kódéba vész. Mindamellett nem gondolnám eleve hamvában holt kezdeményezésnek az ilyen, kísérletet is lehet tenni, írni efféle esszét, de csak annak tudatában, hogy (egy másik nagyot, a nyelvész Pais Dezsőt idézve, aki etimológiai eszmefuttatásait olykor a következő, immár szállóigévé nemesedett mondattal zárta) „*más megoldás is elképzelhető*”.

1.

*...ha minden problémáról azonnal eszembe jut,
hogy mások mit mondtak róla, és hol,
akkor nem fogok többé a kérdésem a magam fejével gondolkodni.*

(Heller 2015, 7. p.)

Heller Ágnes gondolata kiválóan mutatja meg a filológus gúzsba kötöttségét. Amennyiben a vizsgált jelenség minden egyes szakirodalmi lenyomatát számba és figyelembe vesszük, akkor rossz esetben a keletkezett végeredmény, a szöveg hemzsegni fog a *mindazonáltal, ezzel szemben, mindamellett, illetve, másrészt, viszont, noha, ellenben...* típusú szavaktól, szófordulatoktól, miközben a végén valahogy mégiscsak „igazságot kell tenni”, s persze nagyon jól tudjuk, hogy örökérvényű igazság nem létezik. Viszont (és már helyben is vagyunk: *viszont!*) mégsem lehet csak úgy belescapni a lecsóba, mégiscsak kellene kapaszkodók, cölöpök, amikre támaszkodva, de legalábbis mutatva az ember saját véleményét fogalmaz meg. Nem gondolhatta (és nyilván nem is gondolta) ezt másképpen Heller Ágnes sem.

És hát azért van itt még valami. Egy *másrészt*. Gondoljunk bele, micsoda sziszifuszi küzdelem a miénk ezekkel a fránya forrásokkal és szekundér irodalommal! Esély nincs rá, hiszen fizikai képtelenség, hogy mindent elolvassunk (nyelvi korlátok!), áttekintsünk, megemésszünk (az idő, a határidők, de azon túlmenően az emberi élet záros keretei!), s a legvégén valami rendet teremteni, konklúziót levonni egyáltalán megkísérelhessünk. Mint tengerbe (melyik tengerbe?) merített (mekkora lyukú?) háló, amiben ez-az fennakad, de nyilván nem minden, s az sem mindegy, hogy hol (a part közelében? a nyílt tengeren? lagúnákban?) és mikor (hajnalban? rekkenő napsütésben? éjszaka?) merített a halász. Ha csak jelen témát, a szimbólumok problematikáját hozzuk példának, kétségtelen, hogy csakugyan parttalan a (szak)irodalma. Kizárólag saját polcomon bő kéttucatnyi könyvet foghatok kézbe, amelyek (magyarul, szlovákul, csehül, németül) a mindenkor rejtélyes jelképek elemzéseit, értelmezéseit, (bele)magyarázásait kínálják. És most a különféle enciklopédiák, lexikonok megfelelő címszavairól még nem is beszéltem. Ez pedig csak néhány homokszem a Szaharából, vagy hogy előbbi példánk

nál maradjunk csepp a tengerből. Ellenvethető, hogy de hát a cseppben köztudomásúlag ott a tenger! Igen, valamiféle ott van, csak melyik? A csendesen fodrozódó? a háborgó? a zavaros? a kristálytisza vízű? Visszatérve az eredeti példához, a szimbólumok világához: esély nincs rá, hogy minden eredményt és „eredményt” megismerjünk, áttekintsünk. Na jó, a nagy számok törvénye alapján, egy bizonyos mennyiségű vélemény ismerete elvileg mégiscsak közelít a valósághoz. Ami viszont a természettudományokban működik (vajon?), nem biztos, hogy érvényes a humán diszciplínákra is, hiszen a „mintából” kimaradhat egy olyan szempontot felvillantó közlemény, amely adott esetben az összes eddig ismertet felforgathatja. Legalább két variánsa ismeretes annak a metaforának, amely egy nyilvános fürdő öltözőfülkéje deszkaooldalába, vagy egy futballpálya deszkapalánkjába fúrt lyukon keresztül leskelődő kamaszok látómezőjének behatároltságához hasonlítja a világról szerzett ismereteink távlatosságát. Vagy inkább: távlattalanságát. Nos, a példa jelen esetben is érvényes. Csak annyit érzékelhetünk, amennyit a szűkebbre vagy tágabbra, de a dolog természetéből adódóan inkább szűkebbre fúrt nyílás keretei lehetővé tesznek. A „tudósok”¹ (tudatosan vagy öntudatlanul) szeretnek a mindentudó alakjában tetszelegni, amiben, sajnos, nem áll módomban kollegiális lenni. Korlátainkat be kell látni és ismerni, s ez (felfogásom szerint) semmit nem von le egy adott írás értékéből. Amennyiben gondok lehetnek a szöveggel, akkor az nem az ilyen egyenes beszéd. Szerintem.

A következőkben tehát, a filológiai teljesség igénye nélkül,² néhány, az alcímben jelzett jelenséget (illetve fogalmat) kísérlek meg tisztázni. Látszólag többé-kevésbe vilá-

-
- 1 *Az utolsó magyar tudós Brassai Sámuel volt, gyerekek, szokta* László Gyula professzor egyetemi előadásain emlegetni. *Nem vagyunk mi már tudósok, legfeljebb kutatók. S ha valaki önmagát nevezi annak, az az önreflexió még súlyosabb hiányával küszködik.* Nos, valahogy én is így látom ezt a kérdést.
 - 2 Itt jegyzem meg, hogy noha a kurrens kézikönyveket, lexikonokat természetesen használtam, a következőkben az egyes címszavak konkrét hivatkozási helyeire viszont külön apparátusban csak indokolt esetben utalok. Ezek könnyedén kikereshetőek, ellenőrizhetőek. Alapvetően a következő munkákról van szó:
 Dávid 2002; Der Kleine Pauly; EAS 1995; LCI 1974; LdK 1968–78; LThK 1957–65²; Seibert szerk. 1986; Zádor–Genthon szerk. 1965–1968.
Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. Internetes hozzáférés: <https://www.ludovakultura.sk/encyklopedia/>
Keresztyén bibliai lexikon. Internetes hozzáférés: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-keresztyen-bibliai-lexikon-C97B2/>
Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezka 1. svazek: Biografická část; 2–3. svazek: Věcná část. Praha: Mladá Fronta 2007.
Magyar katolikus lexikon. Internetes hozzáférés: <http://lexikon.katolikus.hu/>
Magyar néprajzi lexikon. Internetes hozzáférés: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/>
A magyar nyelv értelmező szótára. Internetes hozzáférés: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/>
A magyar nyelv nagyszótára. Internetes hozzáférés: <http://nagyszotar.nyud.hu/dictsearch.html?query=attrib%C3%BAtum>

gosan el lehet különíteni ezeket egymástól, miközben a vonatkozó irodalom számomra elérhető szegmentumát olvasva lehet, hogy mégsem olyan egyszerű a helyzet? Az alábbiakban először távolabbról indítva a jelzett négy fogalom (a szimbólum, attribútum, ornamentum és dekórum) általános körülírására, meghatározására teszek kísérletet, majd a következőkben egy konkrét motívum, a szőlőinda, szőlőfürt, szőlőtő motívuma példáján próbálom meg a korábban meghatározottakat aprópénzre váltani.

2.

Csak bot és vászon,
de nem bot és vászon,
hanem zászló.

Mindíg beszél.
Mindíg lobog.
Mindíg lázas.

(Kosztolányi Dezső)

Megelőlegezve a később kifejtendőket a vizsgálandó fogalmakat két csoportba osztva, először a véleményem szerint szélesebb érvényességű *ornamentum* és *dekórum*, majd a szűkebb jelentéstartamú *szimbólum* és *attribútum* értelmezésére teszek kísérletet. Hangsúlyozom, hogy az egymásutánosság vagy az egymásból következőzés nem feltétlenül érvényes a vizsgált jelenségekre.

Az *ornamentum* tűnik a legszélesebb jelentéstartalommal bíró fogalomnak. Maga a szó a latin *orno* (= ékesíteni, díszíteni) igéből származik. A belőle képzett hasonló jelentésű főnevek az *ornamentum*, a németesen csonkított *ornament*. A 19–20. század fordulója után „lábrakapott ornemens teljesen rossz, lehetetlen képzés”. (Tafner 1915, 209. p.) A szak- és a köznyelv *ornamentum* alatt általában valamilyen használati tárgyon, épületen stb. ábrázolt, olyan, olykor valószerű, máskor a növény- vagy állatvilágra, geometrikus előképekre visszavezethető, többé-kevésbé stilizált díszítményt, díszítménysort ért, amely a tárgynak célját, rendeltetését is kifejezheti, s adott esetben bizonyos jelképes üzenet hordozója is lehet. Utóbbi, mivel jómagam is ezt az álláspontot képviselem, külön is hangsúlyozom. Noha sok esetben igaz lehet (főleg az ún. népművészetben), hogy az *ornamentum* tartalmilag kiüresedett díszítőelem, ez (hangsúlyosan) a jelen vizsgáldásaink fókuszában álló szakrális művészet, jelesen a szakrális kisemlé-

Magyar zsidó lexikon. Internetes hozzáférés: https://mek.oszk.hu/04000/04093/html/A_Pallas_nagy_lexikona. Internetes hozzáférés: <https://mek.oszk.hu/00000/00060/html/index.html>

Ókori lexikon. Internetes hozzáférés: <https://mek.oszk.hu/03400/03410/html/>
[utolsó megtekintések: 2022.09.28. – 2022.10.12.]

kek esetében) egzakt módon nem bizonyítható. Számos példáját lehet hozni olyan ábrázolásoknak, amelyeknek eredeti jelentését, üzenetét a mai (átlag)szemlélő jóllehet már nem képes dekódolni, viszont nem állíthatjuk, hogy a készítésük idejében is ez lett volna a helyzet. Marosi Ernő az ornamentum széles körű bemutatására vállalkozó szócikkében bemutatja a póniki plébániatemplom 1500 körül készült szentségtartó fülkéje keregetését, amely két oldalról kinövő, majd fent összeboruló, fürtökkel terhes szőlőtöveket és -indákat ábrázol. Az elhelyezés okán teljes biztonsággal állíthatjuk, hogy ez a motívum ne célzatos lett volna, és cáfolhatjuk, hogy mindössze díszítőelemként került volna az alkotásra. (Marosi 2011, 223. p.) Jelentéssel (ha úgy tetszik: üzenettel) bíró ornamentumról (leszűkítve: szimbólumról), nem pedig dekórumról van tehát szó.

Utóbbi, a *dekórum* (ami a latin *decorum*-ból jön, és dísz, díszítményt, érdemrendet, kitüntetést jelöl), sok szerző szerint az ornamentumtól megkülönböztetve inkább elvont, öncélú díszítményként fogható föl, míg mások voltaképpen egymás szinonimáinak tekintik őket. A fentiekből egyértelmű, hogy magam is az előbbi, megkülönböztető állásponton vagyok, miközben nyilvánvaló, hogy lehetnek átfedések. A kereszt motívumáról olykor eldönthető, hogy a díszítésen kívül van-e (volt-e) külön üzenete, máskor viszont nem.

A másik, némileg szűkebb jelentéstartományú kifejezéspár egyike, a *szimbólum*, görög eredetre vezethető vissza. A *szümballein* (= összeegyeztetni) igéből képzett *szümbolon* eredeti jelentése odaállítás, melléállítás, közeledés, ráismerési jel. „A görögök használatában a kifejezés azt a felismerési eszközt jelentette, melyet úgy képeztek, hogy egy tárgyat – legtöbbször egy ércpénzt – szabálytalanul két darabra törtek, az egyik darab tulajdonosa a másik birtokosával felismertette magát a két töredék összeillesztésével.” (Santarcangeli 1972, 318–319. p.) Átvitt értelemben aztán a *szümbolon* (szimbólum) kifejezéshez már az antikvitásban különféle jelentéstartományok ragadtak, köztük a mai értelemben vett jelkép is. Ez a görögöknél például az istenek megkülönböztető jelvényeit is jelentette, amit aztán később a latin *attributum* pontosított, illetve (idővel) szűkített. (Szerdahelyi 1992, 302. p.) Noha „a szimbólum minden meghatározási szándéknak ellenáll”, hogy ismét Paolo Santarcangeli szellemes előadására utaljak (Santarcangeli 1972, 321. p.), valamit mégiscsak kell mondani, ezért alaposan leegyszerűsítve a kérdést, a szimbólumot tehát valamely jelenség képíleg megfogalmazott, általánosító lenyomata, viszonylag könnyen értelmezhető jelképeként lehet felfogni. A jel és a jelkép, különben indokolt, különbségtéves kifejtésétől helyszűke miatt most tekintsünk el. Fontos szempont, ahogy Dávid Katalin megfogalmazta, miszerint „...a jelkép mindig túlmutat önmagán, nem róla van szó, hanem arról, amire utal” (Dávid 2002, 7. p.), magyarul, többet fejez ki, mint amit maga a jelképnek felhasznált tárgy, annak ábrázolása önmagában jelentene. Lásd a jelen alfejezet mottójául szolgáló gyönyörű Kosztolányi-sorokat! Mindebbe én azt is beleérezem, hogy egy adott ábra (objektum, motívum) szimbólumértéke, jelentése a kontextustól, a helyi jelentés-tértől sem független.³ A királyi korona emberi

3 Kicsit más összefüggésben a Voigt Vilmos által „jelcsoport”-nak nevezett jelenségre rímel ez:

fejen például a hatalmat, boldogságot szimbolizálja. Párnán elhelyezett s valaki által valakinek átnyújtott korona a hatalom, a fennhatóság átadását jelenti, míg a földön heverő, esetleg láb alatt levő királyi korona a világi hívságok megvetését, az alázatot fejezi ki. Tövises indákkal behálózott korona a hatalommal járó mérhetetlen terhek jelképe és így tovább. (vö. Henkel–Schöne 1996, 1258–1265. p.)

Sándor Iván, igaz, nem tudományos definícióként, hanem egyik regényén végighúzó alapvetésében valami hasonlót mond, mint Dávid Katalin, de bizonyos értelemben azon túllépve, hiszen azt állítja, hogy „a tárgyak olyan jelek, amelyek túlmutatnak önmagukon”. (Sándor 2018, 199. p.) Ez a szakrális kisemlékekre szinte par excellence érvényes, hiszen azok, miközben számos jel, jelkép, attribútum hordozói, önmagukban is jelek, térben és időben. Itt említendő továbbá a jelnek készült és akként is funkcionáló, valamint az eredendően nem jelnek szánt, idővel mégis azzá minősült objektumok problematikája. Előbbire konkrét példát szinte nem is kell mondani, az utóbbira viszont lehet egy régi, eredeti funkcióját elveszített ártézi kút, vagy egy öntöttvas pum-pás kút, gémeskút, malomkerék stb., amelyek bizonyos körülmények együtthatása nyomán szimbolikus jelentőségre tettek szert, s valóban önmagukon túlmutatva jelképeznek valamit. Természetesen nem feltétlenül ugyanazt. Egy, a település peremén, patakparton felállított malomkő egykori malom, tágabb értelemben a térség (talán elhalványult) régebbi gazdálkodási berendezkedésének emlékét őrzi, míg a Szent Flórián társaságában ábrázolt malomkő a későbbi szent mártírhálálának körülményeire utal.

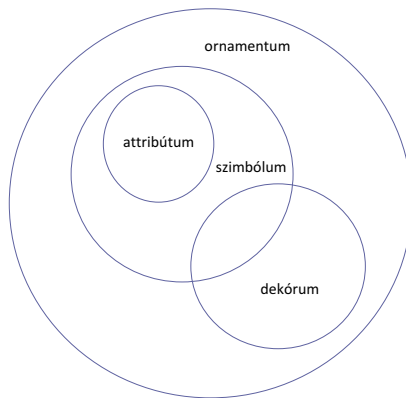
A szimbólumokat érdemes megkísérelni tagolni, mégpedig a bibliai eredetűekre vagy vonatkozásúakra (azon belül Ó- és Újszövetség), kifejezetten vallási hátterűekre, valamint általánosakra, a profán életben is helyet kapó szimbólumokra. Ismételten hangsúlyozni kell viszont, hogy ugyanaz a motívum más-más összefüggésrendszerben is felbukkanhat, és szimbólumként nem feltétlenül pontosan ugyanazt jelöli. Könnyű belátni, hogy egy nyilvánosház fényreklámjaként villódzó szív-motívum nem ugyanazt jelképezi, mint az esküvői rekvizitumokon felbukkanó szív, vagy a szív formájú sírjelek üzenete (miközben azok jelentése történetileg is változhat) más, mint a Hétfájdalmú Szűzanya hét törrel megsebzett szíve.

A legutóbbi példa át is segít bennünket a negyedik jelenségcsoportba tartozó *attribútum*-hoz, ami voltaképpen szintén szimbólum, de egy adott (általában mitológiai) személy identitásának kifejezője. A latin *attribuere* (= részesíteni, tulajdonítani) szóból vezethető le. A görög isteneket jelképek (Zeuszt a villám, Poszeidónt a szigony, Démétert a gabonakalászkok stb.) különböztették meg egymástól. A római istenek nagyjában-egészében a korábbi görög előképeket másolták, majd a kereszténység a szentjei megkülönböztetésére alkalmazott, immár attribútumnak nevezett jeleket. Ebben a körben, durván leegyszerűsítve beszélhetünk általánosabb attribútumokról, amely

„ugyanaz a 'jel' akkor értelmezhető, ha tudjuk, mely jelcsoport részeként került elő”. (Voigt 2011, 23. p.)

több, hasonló sorsú szentet is jegyez (pl. a mártírhálált [is] kifejező palmaág megjelenhet Alexandriai Szent Katalin, Szent Lúcia, Nepomuki Szent János vagy Szent Tekla ábrázolásain), valamint többé-kevésbé egyedi attribútumokról (pl. Szent Flórián kezében a sajtár, dézsa, ritkábban amfora). A szimbólum és az attribútum egymáshoz való viszonyával kapcsolatban megjegyzendő, hogy míg az azonos (vagy nagyjából azonos) jelentésű szimbólumok egymással voltaképpen felcserélhetőek, az attribútumok általában nem válthatók ki mással. Jóllehet nem minden szituációban, de a szív mint a szerelem, szeretet jelképe például helyettesíthető almával, jázminnal, Ámor-figurával, galambpárral stb., viszont a szív mint attribútum, teszem azt a Fájdalmas Szűzanya vagy Medárd püspök esetében nem váltható ki más szimbólummal.

Ha a négy, fentebb vázlatosan bemutatott fogalom egymáshoz való viszonyát próbáljuk értelmezni, megérteni, akkor meglátásom szerint az ornamentum értelmezhető valamiféle, a jelentéstől, üzenettől, funkciótól független *ábrázolásként*,⁴ tehát ez tekinthető a legnagyobb halmaznak. Ezen belül helyezkednek el a jelképek (szimbólumok) és a jelentés nélküli, mindössze díszítőelemként funkcionáló dekórumok. Miközben a szimbólumok részét képezik az attribútumok (ahogy fentebb már utaltam rá: minden attribútum egyszersmind szimbólum, de nem minden szimbólum attribútum), és bizonyos alakulási folyamat során a szimbólumok kiüresedhetnek, s jelentéstartalom nélküli, tiszta díszítőmotívumokká, dekórumokká válhatnak.⁵ Egyelőre csak elméletileg tudom kijelenteni, hogy adott esetben tartalom nélküli dekórumok is átalakulhatnak szimbólumokká. Sematikusan ábrázolva ez valahogy így nézhet ki:

- 4 Ábrázolás alatt nemcsak a természeti formák leképezését, visszaadását, hanem akár elvont fogalmak megjelenítését, jelképek, szimbólumok formájában történő felmutatását érte.
- 5 Itt Leopold Schmidt *hit nélküli szokás* (= *Brauch ohne Glaube*) terminusára hívom fel a figyelmet, amely tágabb értelemben nemcsak a tartalmukat, funkciójukat, korábbi szerepüket veszített szokásokra, hanem minden, eredeti küldetését, értelmét veszített kultúrjelenségre, így a szimbólumok kérdéskörére is vonatkoztatható. (Schmidt 1966, 293. p. Vö. Liszka 2016, 57. p.)

3.

...mindenhol dúsan csüngtek a fürtök...

(Homérosz: *Dionüszoszhoz*)

A továbbiakban egy konkrét példa, a szőlő (szőlőtő, -inda, -fürt) ábrázolásait, jelentés- és funkcióváltásait kísérem meg, korlátozott mennyiségű irodalomra támaszkodva áttekinteni. Az antikvitásban, talán keleti gyökerekből táplálkozva a görög Dionüszosz alakjához kapcsolódik a szőlő. A mítosz alapján a felnőtté cseperedett félisten, Dionüszosz szőlőt ültetett, bort készített és erre megtanította az emberiséget. Fokozatosan, noha nem zökkenőmentesen Attikában, majd a környező területeken is gyökeret vert, megerősödött és felvirágozott a kultusza. Témánk szempontjából nem szükséges a személyéhez kapcsolódó egész szövevényes és talányos narratíva-komplexumot tárgyalni. (vö. Németh-Ritoók-Sarkady-Szilágyi 2006, 394. p.) Csupán egy mozzanatot szeretnék kiemelni, amelynek képi megfogalmazása is van, s ahol a szőlő mint jelkép (sőt, talán attribútum) tanulságosan tetten érhető. A történetet az egyik homéroszi Dionüszosz-himnusz alapján Kerényi Károly és Trencsényi-Waldapfel Imre is elmeséli. (Kerényi 1967, 273–274. p.; Trencsényi-Waldapfel 1983, 180–181. p.) Sűrítve a következőkről van szó. A tengerparton tartózkodó fiatal, bíborköpenyes Dionüszoszt, mivel királyi sarjnak nézik, busás váltáságdíj reményében kalózok ejtik foglyul. A hajón több csoda is történik vele: először is nem tudják megkötözni, a kötelékek minduntalan lehullanak róla, majd ambróziaillatú bor lepi el a bárkát. A továbbiakban pedig

...a vitorlatetőn szétterjedt nyomban a szőlő,
itt meg amott, mindenhol dúsan csüngtek a fürtök,
s árbocukon feketén kígyózva szaladt a borostyán...⁶

A fedélzeten megjelent oroszlán és medve kergette rettegésbe, majd a vízbe, ahol delfinekké változtak, a megrémült legénységet.

A történetnek a megszólalásig pontos, s mivel sokat publikált, közismertnek is remélhető képzőművészeti lenyomata van, mégpedig a neves athéni fazekasmester és vázafestő, Exékiasz Kr. e. 530 körül készült, jelenleg a müncheni Állami Antik Gyűjteményekben (*Staatliche Antikensammlungen*) található, fekete alakos csészéje, amely belsejében (képzavarral: szinte szó szerint úgy, ahogy azt Homérosz megénekelte) Dionüszoszt ábrázolja a szőlővel behálózott hajó fedélzetén, delfinekké változott elrablói között. (vö. Trencsényi-Waldapfel 1983, 358. p.)

6 Az idézet Homérosz *Dionüszoszhoz* című himnuszának részlete, Devecseri Gábor fordításában. (Homérosz 1967, 850. p.)

1. kép. Dionüszosz szőlővel behálózott hajó fedélzetén, delfinekké változott elrablói között Exékiasz Kr. e. 530 körül készült csészéjén. (Forrás: Németh-Ritoók-Sarkady-Szilágyi 2006, 236. p.)

Krisztus előtt az 5. században már Bachus alakjához kapcsolódva a rómaiakhoz is átkerült kultusza.

A szőlőtő, -inda, -fürt motívuma az Ószövetség szövegeiben, jelesen Mózes első könyvében, Noé történetének részeként jelenik meg először: „Nóé elkezdte a földet művelni, és szőlőt ültetett.” (1Móz 9,20) Több más említést most figyelmen kívül hagyva az mindképpen megemlítendő, hogy a Bibliában a saját szőlőjét enni vagy alatta ülni a béke és a jólét képes kifejezése. A *Királyok második könyve* megfelelő szakasza például így szól: „Ne hallgassatok Ezékiásra, mert ezt üzeni Asszíría királya: Adjátok meg magatokat, és jöjjetek ki hozzám! Akkor mindenki a maga szőlőtökéjéről és fügefájáról ehetik, és mindenki a maga kútjának a vizét ihatja...” (2Kir 18,31) Zakariás próféta könyvében hasonló, metaforikus összefüggésben jelenik meg a szőlő: „...egy napon eltörlöm ennek az országnak a bűnét. Így szól a Seregek Ura: Azon a napon meghívja majd egyik ember a másikat a szőlőjébe és a fügefája alá.” (Zak 3,9–10)

A *Keresztény bibliai lexikon* szócikke szerint „a szőlő azonban nem csak a gyümölcsöt, hanem azt a földterületet is jelentheti, ahol azt termesztik. (Ézs 5,1; Mt 20,1). Ez a szőlőskert, vagy maga a szőlő a prófétáknál gyakran Izráel szimbóluma. (Ézs 5; Jer 2,21; Ez 17,6; Hós 10,1) A Heródes által építtetett templom bejárata felett egy nagy arany szőlőfürt volt elhelyezve.”

A Számok könyve tudósítása alapján azok a hírszerzők, akiket Mózes Kánaán felderítésével bízott meg, hatalmas szőlőfürttel tértek vissza, s a kánaáni bőséget jelző gyümölcsöt a vállukra vetett boton szállították:

Amikor Mózes útra bocsátotta őket Kánaán földjének kikémlésére, így szólt hozzájuk: „MenjeteK végíg az ország déli részén, aztán kapaszkodjatok fel a hegyre, és nézzétek meg, milyen az ország és a nép, amely lakja, erős-e vagy gyenge, kevés-e vagy sok, milyen az ország, ahol él, jó-e vagy rossz, s milyenek a városok, amelyeket benépesít, nyitott tábor vagy erődítmény módjára épültek-e, végül hogy áll a dolog a földjével, kövér-e vagy sovány, nőnek-e rajta fák vagy sem. Szedjétek össze minden erőtöket, s hozzatok a föld gyümölcséből is néhányat magatokkal.” Épp a szüret kezdetének volt az ideje. Elmentek hát, és kikémlélték az országot Cin pusztájától a Hamatba vivő út elején fekvő Rechobig. Áthaladtak a déli országreszen és elértek Hebronba, ahol Enak leszármazottai, Achiman, Sesai és Talmai éltek. [Hebron ugyanis hét évvel előbb épült, mint az egyiptomi Tanisz.] Amikor Eskol völgyébe értek, levágtak egy szőlőfürtöt a szőlővesszővel együtt, ezt kettesével egy boton vitték, aztán néhány gránátalmát és fügét is (szedtek). Azt a helyet Eskolnak nevezték arról a szőlőről, amelyet Izrael fiai leszedtek.

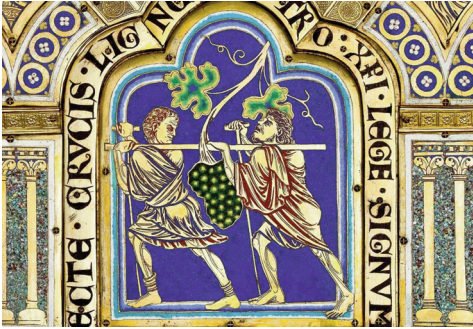
(Szám 13,17–24)

A középkori teológia a szőlőfürtöt Krisztus-szimbólumként, a két hírvivőt pedig az Ó- és az Újszövetség képviselőjeként értelmezték. Csak egy gyönyörű, egészen korai (1181) képi megfogalmazására, Nicolaus de Verdun klosterneuburgi oltárképének, ami magában egy lélegzetelállítóan szép *Biblia pauperum*, szóval a zománcképegyüttesnek erre, a hatalmas szőlőfürtöt cipelő két hírnököt ábrázoló alkotásra utalok, aminek körbefutó, latin nyelvű felirata a fentebb említett Krisztus-szimbolikára vonatkozik: *Vecte crucis lignum botro Christi lege signum.*⁷ A (ritkábban) kánaáni követjárás néven is emlegetett motívum szakrális és profán térben is viszonylag nagy népszerűségnek örvend. Református templomaink festett mennyezeti kazettáin is előfordul. Módszeres kutatás nélkül most egy-egy „szélső pont”, a kárpátaljai Técső⁸ (1748), valamint a baranyai Patapoklosi⁹ (1794) református templomának az ábrázolásait említem.

7 Magyarul: A botban, melyen a szőlőfürt csüng, Krisztus keresztfáját lássátok. Vö. <http://assaffeller.com/presentations/The%20Verdun%20Altar/Slide33.JPG> [utolsó megtekintés: 2022.10.02.]

8 <https://pazmandicserjesskert.iwk.hu/aktualitasok/> [utolsó megtekintés: 2022.10.02.]

9 <https://travellina.hu/az-ormansag-mesebeli-templomai/> [utolsó megtekintés: 2022.10.02.]

2. kép. Mózes, szőlőfürtöt cipelő hírnökei a klosterneuburgi oltárképen. (Forrás: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/69/Verduner_Altar_Weintraube.jpg)

3. kép. A kánaáni követjárás az 1794-ben épült református templom egyik festett kazettáján. Patapoklosi. (Kisgyörgy Éva felv., 2021)

4. kép. Borozó cégtáblájaként (is) szolgáló, hatalmas szőlőfürtöt cipelő tirolai férfiak. Kufstein. (Liszka József felv., 2022)

5. kép. A település bortermelő jellegét hirdető szobor a városka Borpiac terén. Poysdorf. (Forrás: <https://mapio.net/pic/p-108739271/>)

Profán környezetben általában a szőlőtermesztés, bortermelés szimbóluma, cégérszerűen borozók homlokzatán (példaként álljon itt a tirolai Kufstein), de présházakon, az egykori borpiacokon, a település szőlőtermesztő jellegét hangsúlyozandó, szobrok, falfriskók formájában is tetten érhető (Bozen, Kőszeg, Medgyes, Poysdorf, Stuttgart).

Tudomásom szerint (de ez a tudás nyilván behatárolt) a magyaron kívül legalább a szlovák, a cseh és a német¹⁰ nyelvterület szüreti felvonulásainak kedvelt zsánerejelenete

10 <https://gfds.de/kalebs-traube/> [utolsó megtekintés: 2022.10.02.]

a vállukon tartott rúdról lecsüngő mű vagy természetes szőlőfürtfűzér. A csehországi Karlštejn történelmi játékaiknak rendszeresen felbukkanó látványossága a hatalmas mű szőlőfürtöt cipelő lányok (vagy legények) alakja.

6. kép. Szüreti felvonulás jelenete a helyi szőlőművelést jelképező hatalmas szőlőfürttel. Karlštejn na Berounsku, 2003.

(Forrás: Langhammerová 2004, 171. p.)

Mivel már érzem, hogy a tanulmány terjedelmi kereteit kezdem feszegetni, éppen csak érintőlegesen jelzem, hogy amíg az antikvitásban Dionüszosz (és Bacchus) szimbóluma (attribútuma) a szőlő volt, az újkori népi kultúrákban már magának Bacchusnak a szüreti felvonulásokon megjelenő alakja szimbolizálja a szőlőt, a szőlő- és a borkultúrát. Bizonyítják ezt az alakoskodó felvonulások Bacchus-figurái Bazintól Tokaj-hegyalájáig. (vö. Ujváry 1997, 222–224. p.)

7. kép. Fiatal férfiak által vállon cipelt szőlőharang, a szüreti felvonulás jelképe. Badacsony. (Mészáros Annarózsa felv., 2021.

Forrás: <https://likebalaton.hu/telepules/badacsonytomaj/hireink/a-leghosszabb-szureti-felvonulas-var-badacsonyban-256485/>)

Csokonai Vitéz Mihály 1795-ben íródott tréfás verse Bacchushoz, amelyben voltaképpen a Szent Orbán-kultusz bizonyos elemeinek az előképeit (párhuzamosságait?) is bemutatja:

*Bacchus. Atyám.
Minekutána.
A. Szőlőknek. Nagyobb. Részét.
A. Jég. Elverte.
Én. Furtminházi.
Tarcali. Szőlősgazda.
Néked. Szentelem. Ezt.
A. Te. Eleven. Képeddel. Megékesítettet.
Öreg. Kancsót.
Minthogy. Belőle.
Amint. Szoktam.
Sokat. Nem. Ihatok.
Keveset. Nem. Akarok.*

Visszatérve a Szentíráshoz, az Újtestamentumban az egyházatyák Máriát szőlőtőhöz hasonlították, amely Krisztust mint gyümölcsöt teremte. (Seibert 1986, 296. p.) Jézus önmagára vonatkoztatja a szőlő képét, amely a gazdához (Istenhez) való viszonyulásában egyedül igaz, valódi szőlőtő:

Én vagyok az igazi szőlőtő, és az én Atyám a szőlősgazda. Azt a szőlővesszőt, amely nem terem gyümölcsöt énbennem, lemetszi; és amely gyümölcsöt terem, azt megtisztítja, hogy még több gyümölcsöt teremjen. Ti már tiszták vagytok az ige által, amelyet szóltam nektek. Maradjatok énbennem, és én tibennetek. Ahogyan a szőlővessző nem teremhet gyümölcsöt magától, ha nem marad a szőlőtőn, úgy ti sem, ha nem maradtok énbennem. Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővesszők: aki énbennem marad, és én őbenne, az terem sok gyümölcsöt, mert nélkülem semmit sem tudtok cselekedni. Ha valaki nem marad énbennem, kivetik, mint a lemetszett vesszőt, és megszárad, összegyűjtik valamennyit, tűzre vetik és elégetik.

(Jn 15, 1–6)

Erre az összefüggésre utalnak a katolikus templomok oltárain (egyéb berendezési tárgyain) fölbukkanó szőlőfürt-, szőlőinda ábrázolások, de ugyanide vezethetők vissza a papi stólákon megjelenő szőlőfürtmotívumok, és a Mária-oszlopok szőlőindás, szőlőfürtös díszítése mind-mind ebben a körben mozognak. A szimbólumokban kevésbé gazdag református egyházművészetben Takács Béla szerint a szőlőfürtöt és a kalászt általában együtt ábrázolták, első előfordulásai 18. századi úrasztali terítőkön fordul elő. (Takács B. 1986, 102–104. p.) Szőlőfürt önállóan is megjelenhet, mint például egy, az 1700-as évek elején habán fazekas által készített ládbesenyői úrasztali korsón. (Takács szerk. é. n., 41. p.) A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Gyügye festett kazettás mennyezetének szőlőfürt-ábrázolása (1767) is alighanem ilyen üzenet hordoz. Itt, noha szakrális térben mozgunk, alighanem a szimbólum és a dekórum határmezsgyéjére keveredtünk. Nehéz ezt persze eldönteni, hogy az adott motívum az alkotó szándékai szerint mit akart jelenteni, hogyan tekintettek rá a korszak templomlátogatói, s milyen üzenetet hordoz, továbbá ez az üzenet célba ér-e napjaink embere vonatkozásában. Olykor talán egyértelmű (?), hogy egy kiüresedett szimbólum egyszerű díszítőelemmé dekórummá válik. A szászországi Pirna evangélikus temploma gyönyörű festett kazettás mennyezetének szőlőfürtmotívumai olyan helyeken és olyan kontextusban jelennek meg, ahol semmilyen jelképi értelmét nem lehet felfedezni, viszont a reneszánsz növényornamentikájába könnyedén illeszkedik... (Sturm 2005) 2019-ben a nürnbergi állami levéltár gyűjteményében található, festéssel díszített oklevelekből nyílt kiállítás. A gazdagon illusztrált kísérő katalógusból egyrészt az tetszik ki, hogy a viszonylag gyakori növényi és virágmotívumokból álló széldíszítmények közt szőlőinda, szőlőfürt csak elvétve akad. Az egyik, egy 1360-ból származó, hús püspök által jegyzett búcsúlevél az illusztrációk vonatkozásában viszont tanulságos. Az iniciálé és a fejléc figurális ábrázolásai által üresen hagyott mezőket szőlőfürtökkel terhes szőlőindák töltik ki. Noha vallási tartalmú, az egyházi hatóságok által kiadott oklevélről van szó, az oklevél bemu-

tatói és értelmezői (Gabriele Bartz és Markus Gneiß) az ábrázolást dekorációként értelmezik. (vö. Sauer szerk. 2019, 167–168. p.) Jőmagam nem vagyok benne biztos, hogy a készítő eredetileg valóban kizárólag díszítő szándék vezette volna.

A direkt szakrális összefüggéseket egy kitérő erejéig elhagyva megjegyzendő, hogy ennek a szimbólumnak is lehetnek fokozatai. A szőlőfürt, szőlőinda elsődleges jelentése in túlmenően egy présház falára, borászat ajtajára applikálva is tekinthető szimbólumnak, hiszen azt jelzi, hogy abban az épületben valamiféle, a szőlővel, borral való foglalatosság zajlik (ebben az összefüggésben gyakran megjelenik egy borosüveg is, kétoldról egy-egy pohárral). Fentebb már érintettem, ótestamentumi előképre hivatkozva, hogy szőlőtermesztő, bortermelő térségek jelképeként jelenhet meg a szőlőfürt. Szekszárd szimbóluma a szőlőfürt, ami a várost uraló emelkedésen fémkonstrukciós szobrászati alkotásként jelzi a város bortermelő jellegét.¹¹ Ugyanebbe a kategóriába tartoznak a szőlőtermesztő falvak pecsétjének, címerének vissza-visszatérő motívumai: a szőlőfürtökkel terhes szőlőtőke, vagy csak a szőlőfürt, ami elsődlegesen a helyi gazdálkodási specializációra utal, noha olykor kiolvasható a bibliai vonatkozás is. Budaörs régi pecsétnyomóján egy feszületre kétoldról ráfutó szőlőfürtös indák láthatóak. Kovács József László írásában (Miért függ szőlőfürt a budaörsi pecsét keresztjén?) meggyőzően vezeti le a szimbólum bibliai gyökereinek a konkrét szőlőtermesztő tevékenységhez idomított kapcsolódásait.¹² A településcímerekben gyakorta megjelenő szőlőmotívum is ebbe a (kettős) képzetkörbe sorolható.

Nem kell viszont hosszasan érvelni amellett, hogy a szimbólumnak ez utóbbi formái azért alapvetően meglehetősen távolra kerültek (pontosabban ott soha nem is jártak) a fentebb tárgyalt teológiai gyökerű szimbólumvilágtól. A székely kapukon felbukkanó szőlőmotívum, ha akarom, határesetnek minősülhet, noha közelebb van a dekorumhoz. Van egy, hosszú évekkal ezelőtt egy német bolhapiacra vásárolt finom díszítésű kávéscsészém, amelynek szegélye alatt apró szőlőindák futnak körbe. Ez a motívum nyilvánvalóan nem hordoz semmiféle utalást az eszköz használati körére, kifejezetten esztétikai célzattal, dekorumként jelenik meg a szőlőinda. Borosbokályok szőlőmotívumai ellenben kifejezetten utalnak az adott tárgy funkciójára.

Az adott jel, jelkép, miközben önmagában jelez valamit, a térbeli elhelyezkedés komponensei okán is különféle jelentéssel bírhat. Itt talán érdemes megkülönböztetni a szűkebb és a tágabb teret. *Szűkebb tér* alatt azt értve, hogy az adott motívumhordozón, objektumon belül a kompozíció szempontjából milyen helyen, milyen kompozíciós rend részeként szerepel a motívum. A posztamentum körbefutó indákról lecsüngő szőlőfürtök jelentése nyilván nem teljesen ugyanaz (noha hasonló!) mint a Szűzanya ölé-

11 <https://elekfoto.files.wordpress.com/2016/12/dscf5228.jpg> [utolsó megtekintés: 2022. 10.02.]

12 <https://budaorsinaplo.hu/miert-fugg-szolofurt-a-budaorsi-pecset-keresztjen-2/> [utolsó megtekintés: 2022.10.02.]

ben helyet foglaló kis Jézus kezében,¹³ s pláne nem az, ha egy hasonló szőlőfürtöt egy Szent Orbán-szobor kompozíciós keretében, a szent kezében tartott könyvre helyezve látjuk. És végképp más az üzenete, ha a szőlőfürt egy település címerében található...

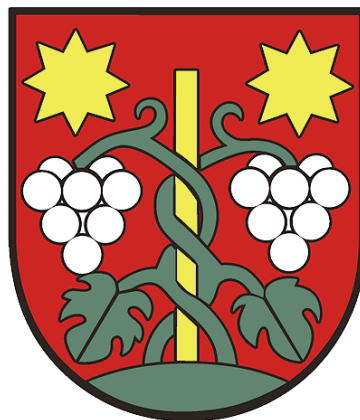
8. kép. Szűz Mária-szobor posztamensén körbefutó inda, szőlőfürtökkel. Egyház-gelle, 1689 (Liszka József felv., 2021)

9. kép. Szőlőfürtöt tartó kis Jézus egy 16. századi templomi szobron. Vill, Dél-Tirol (Liszka József felv., 2022)

10. kép. Szent Orbán kezében tartott könyvre (Biblia?) helyezett szőlőfürt. Szőgyén, 1792 (Liszka József felv., 1994)

11. kép. A helyi szőlészeti tradíciókra utaló szőlőfürtök a település címerében, Kisújfalu.

13 A szőlőfürt Jézus kezében Jézus áldozati halálára és az Utolsó vacsorára utal. (Diós 2008, 460)

Bartha Eleknek igaza lehet, amikor a környezeti adaptáció egyik példajaként azt érzékelteti, s itt térek át a *tágabb tér*, szélesebb környezet szerepének tárgyalására, hogy egy zalaegerszegi szőlőhegyi fészület posztamensén látható „szőlő ornamens” a szőlőhegygel, a szőlőterméssel hozható kapcsolatba, s maga a fészület annak mágikus védelmét jelezheti.¹⁴ Ugyanez a szimbólum egy „semleges” helyen felállított fészületen nyilván más képzetet kelt a szemlélőben. Az ún. *gyetvai fészületek* szárának szinte kötelező motívuma a szőlőfürt, -inda. (Liszka 2021, 476. p.) Ezek a fészületek szinte soha nem szőlőhegyen állnak (alighanem temetői sírkeresztekből alakultak ki), a szóban forgó szimbólum jelentése is a bibliai előképekre vezethető vissza, noha a kérdésre, hogy e szimbólumok mennyire illeszkednek egy élő hagyományba, legfeljebb vállvonogatva tudnék valamit mondani...

A *Magyar katolikus lexikon* közöl egy lokalizálatlan Szent Orbán-szobor-lábazatot (a képen a szőlőpatrónus alakja nem látható), amelyen hasonló szőlőfürtmotívumok figyelhetők meg (Diós 2008, 457. p.), mint a Bartha Elek által Zalaegerszegről publikált fészület posztamensén. (Bartha 2017, 43. p.) *Nota bene*: ez utóbbi, zalaegerszegi objektum esetében sem látható maga a fészület, csupán a lábazat, tehát a két objektumrészlet elvileg akár fel is lenne cserélhető. Nos, a szőlőfürt vajon csak abban az esetben Szent Orbán attribútuma, amennyiben a könyvre helyezve a kezében tartja? A posztamensen megjelenő szőlőfürtmotívum nyilvánvalóan szimbólum, de tekinthető-e Orbán attribútumának?

4.

A fenti kísérlet egy fogalombokor (szimbólum, attribútum, ornamentum, dekórum) definiálását, egymáshoz való viszonyának meghatározását célozta meg. Annyi nyilvánvaló, hogy a valamilyen szinten egy töröl fakadó fogalmak két csoportba oszthatók: az egyik (szimbólum és attribútum) valamilyen jelentéstartalommal bír, a másik (az ornamentum és dekórum) pedig alapvetően díszítményként funkcionál. Mindez nem jelenti azt, hogy ezek között ne lenne átjárás, s egy adott ábra bizonyos esetben ne lehetne valaminek a szimbóluma vagy attribútuma, más esetben meg ne jelentéstartalom nélküli ornamentum vagy dekórum formájában bukkanhatna föl. Konkrét példaként a szőlőtő, szőlőinda, szőlőfürt motívumának színeváltozásait mutattam be szakrális és profán környezetben, a szimbólum és a dekórum által kijelölt vonal különböző állomásain ingázva.

14 Mivel az eredetileg 1990-ben megjelent, az általam most használt gyűjteményes kötetben alighanem változtatás nélkül újraközölt szövegbe a szerző egy 2016-ban készült felvételt illesztett, így csak sejteni lehet, hogy a zalaegerszegi példa erre akar utalni. (Bartha 2017, 43. p.)

Irodalom

- Brückner, Wolfgang 2013. *Bilddenken. Mensch und Magie oder Missverständnisse der Moderne*. Münster – New York – München – Berlin, Waxmann /Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland, 122./
- Buganová, Klaudia 2005. Ochranné a kresťanské symboly na objektoch ľudovej architektúry. *Historica Carpatica* 36, 71–96. p.
- Danglová, Oľga 2001b. *Dekor – symbol. Dekoratívna tradícia na Slovensku v európskych kontextoch*. Bratislava, VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Dávid Katalin 2002. *A teremtett világ misztériuma. Bibliai jelképek kézikönyve*. Budapest, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója.
- Der Kleine Pauly 1979. *Lexikon der Antike 1–5*. Auf der Grundlage von Pauly's Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter bearbeitet und herausgegeben von Konrad Ziegler, Walther Sontheimer und Hans Gärtner. München, Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Diós István 2008. Szőlő; szőlőfűrt; szőlőtő. In *Magyar katolikus lexikon XIII*. Diós István főszerk. Budapest, Szent István Társulat, 457-460.; 460; 464. p.
- EAS 1995. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1–2*. Botík, Ján – Slavkovský, Peter szerk. Bratislava, VEDA.
- Eisler János 2017. Ornemens, ornamentum: dísz, díszítés, díszítettség. Vázlat egy készülő tanulmányhoz. *Magyar Művészet* 5/2, 24–31. p.
- Engemann, Josef 1997. *Deutung und Bedeutung frühchristliche Bildwerke*. Darmstadt, Primus Verlag.
- Frutiger, Adrian 2011². *Der Mensch und seine Zeichen*. Wiesbaden, Marix Verlag.
- Gazda Klára 2000. Keresztény jelképek a népi díszítőművészetben? *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 8. Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos szerk. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 100–142. p.
- Henkel, Arthur – Schöne, Albrecht szerk. 1996. *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*. Taschenausgabe. Stuttgart – Weimar, Verlag J. B. Metzler.
- Heller Ágnes 2015. *Az ónéletrajzi emlékezés filozófiája*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó.
- Homérosz 1967. *Iliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények*. Devecseri Gábor ford. Budapest, Magyar Helikon.
- Kerényi, Karl 1967. Ankunft des Dionysos. In uő: *Auf Spuren des Mythos*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 271–276. p.
- Langhammerová, Jiřina 2004. *Lidové zvyky. Výroční obyčeje z Čech a Moravy*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny.
- Läpple, Alfred 1996. *Kleines Lexikon des christlichen Brauchtums*. Augsburg, Pattloch Verlag.
- LCI 1974. *Lexikon der christlichen Ikonographie 1–8*. Rom – Freiburg – Basel – Wien, Herder.
- LdK 1968–78. *Lexikon der Kunst 1–5*. Leipzig, VEB E. A. Seemann Verlag.
- Liszka József 2016. *Határvidékek. Határok és határtalanságok az összehasonlító folklorisztika és etnológia szempontjából*. Komárom – Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Liszka József 2021. *Monumentumok. Szakrális (és „szakrális”) kisemlékek a Kárpát-medencében. Forma–Terminológia–Funkció*. Komárom – Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Etnológiai Központ.
- LThK 1957–65². *Lexikon für Theologie und Kirche 1–10*. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage. Hg. von Josef Höfer–Karl Rahner. Freiburg, Verlag Herder.

- Marosi Ernő 2011. Ornamentika. In Bartók István – Csörsz Rumen István – Jankovics József – Szentmártoni Szabó Géza (szerk.): *Magyar művelődéstörténeti lexikon LX. A főszerkesztő, Kőszeghy Péter hatvanadik születésnapjára. Minden kor: ángyod térde – „Zsúpra aggnő”*. Budapest, rec. iti, 183–224. p.
- Meyer, Franz Sales 1927¹². *Systematisch geordnetes Handbuch der Ornamentik zum Gebrauch für Musterzeichner, Architekten, Schulen und Gewerbetreibende sowie zum Studium im Allgemeinen*. Zwölfte Auflage. Leipzig, Verlag von E. A. Seemann. [reprint: Berlin, Signa 1997]
- Németh György – Ritoók Zsigmond – Sarkady János – Szilágyi János György 2006. *Görög művelődéstörténet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Parti Nagy Lajos 2000². *Esti kréta. Versek*. Pécs, Jelenkor Kiadó.
- Ripa, Cesare 1997. *Iconologia, azaz különféle képek leírása...* Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Sajó Tamás. Budapest, Balassi Kiadó.
- Rusina, Ivan – Zervan, Marian 2000. *Príbehý Nového zákona – ikonografia*. Bratislava, Slovenská národná galéria.
- Sándor Iván 2018. *A hetedik nap*. Budapest, Magvető.
- Santarcangeli, Paolo 1972. A szimbólum lényege, meghatározásának lehetősége és osztályozási módszerei. *Filológiai Közlöny* 18, 317–332. p.
- Sauer, Christine szerk. 2019. *Bilderpracht und Seelenheil Illuminierte Urkunden aus Nürnberger Archiven und Sammlungen*. Begleitband zur gleichnamigen Ausstellung in der Stadtbibliothek im Bildungscampus Nürnberg vom 13. Februar – 4. Mai 2019. Neustadt an der Aisch, Verlag Ph. C. W. Schmidt.
- Schlesinger, Max 1912. *Geschichte des Symbols. Ein Versuch*. Berlin, Verlag von Leonhard Simion.
- Schmidt, Leopold 1966. *Volks Glaube und Volksbrauch. Gestalten–Gebilde–Gebärden*. Berlin, Erich Schmidt Verlag.
- Seibert, Jutta szerk. 1986. *A keresztény művészet lexikona*. Budapest, Corvina.
- Sturm, Albrecht szerk. 2005. *Die Stadtkirche St. Marien zu Pirna*. Pirna, Evangelisch-Lutherische Kirchengemeinde.
- Szacsvay Éva 2021. *Tárgyak és folklór. Tanulmányok a 75 éves Szacsvay Évától*. Budapest, Néprajzi Múzeum – ELTE BTK Néprajzi Intézet.
- Szerdahelyi István 1992. Szimbólum. In *Világirodalmi lexikon* 14. Budapest, Akadémiai Kiadó, 361–363. p.
- Tafner Vidor 1915. Az ornamentum. *Magyar Iparművészet* 18, 208–221. p.
- Takács Béla 1996. *Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben*. Budapest, Magyar Református Egyház Sajtóosztálya.
- Takács Béla é. n. „Ich liebe, Herr, das Haus, das Dir geweiht...” *Reformierte Kirchenkunst in Ungarn*. Fotos von József Hapák. Budapest, Officina Nova.
- Trencsényi-Waldapfel Imre 1983⁸. *Mitológia*. Budapest, Gondolat.
- Ujváry Zoltán 1997. *Népi színjátékok és maszkos szokások*. Debrecen, Multiplex Media – Debrecen University Press.
- Verebélyi Kincső 2019. *Nép. Ipar. Művészet*. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék – Debreceni Egyetemi Kiadó /Studia Folkloristica et Ethnographica, 73./
- Voigt Vilmos 2011. *Jeltudomány*. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó /Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfűzetek, 5./
- Wimmer, Otto 2008. *Szentek szimbólumai. Attribútumok és ábrázolásuk*. Budapest, Jel Kiadó.

Wimmer, Otto 2015. *Kennzeichen und Attribute der Heiligen*. Bearbeitet und mit Bildern ergänzt von Barbara Knoflach-Zingerle. Innsbruck – Wien, Tyrolia Verlag.

Zádor Anna – Genthon István szerk. 1965–1968. *Művészeti lexikon I–IV*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Zajonc, Juraj 1996. Ornament v tradičnej kultúre. Pokus o komplexné vymedzenie. In Krekovič, Eduard (szerk.): *Ornament a štýl*. Bratislava, Slovenská archeologická spoločnosť – Slovenská národopisná spoločnosť, 13–26. p.

JÓZSEF LISZKA

...TÁVOLI KÜRTHÖZ A BÁLVÁNYT...*

CONTRIBUTIONS TO THE SIGN SYSTEMS OF SMALL-SIZED SACRAL MONUMENTS. SYMBOLS, ATTRIBUTES, ORNAMENTS, DECORS *(LYRICS BY PARTI NAGY LAJOS)

The study attempts to interpret the phenomenon of symbols, attributes, ornaments, and decors which play a dominant role in small-sized sacral monuments. It tries to distinguish between the different categories by using a specific example, the vine tendril and grape bunch, and also seeks to answer the question of how the given sign or symbol has undergone changes in meaning and function over time.

L. JUHÁSZ ILONA

Az 1968-as szovjet megszállás első napjainak emlékezete Rozsnyón*

Egy civil halála és lövöldözés a Kras Szállodára

ILONA L. JUHÁSZ

The First Days of the 1968 Soviet Occupation of Rožňava. Death of a Civilian and Shooting at the Kras Hotel
Keywords: 1968; Soviet occupation; Czechoslovakia; Rozsnyó; Rožňava; civilian victim; commemorative sign

Csehszlovákia Varsói Szerződés tagállamai általi 1968-as megszállásának mára már gazdag szakirodalma van, jelen tanulmánynak azonban nem célja, hogy ezeket most sorra vegye,¹ hanem a közelmúltban gyűjtött anyag² alapján két történet variánsainak bemutatását tűzte ki célul. A megszálló tagállamok emlékezete fokozatosan elhalványult a köztudatban, 1968-cal kapcsolatban elsősorban a szovjet invázió emlékét őrzik meg az adatközlők, s azt is az oroszokhoz kötik, legtöbbször általában úgy említik a megszállást, hogy „amikor bejöttek az oroszok”, amikor pedig a rendszerváltást köve-

* A tanulmány A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára című APVV-20-0336 projekt keretén belül készült. Tento príspevok vznikol s podporou projektu APVV-20-0336 Premeny spolocenstva Maďarov na Slovensku za posledných sto rokov, s osobitným dôrazom na ich každodennú kultúru.

- 1 Az irodalomjegyzék a témáról szóló, a kétéves kutatás eredményeit összegző kötet végén szerepel majd, mivel jelen tanulmány része a kötetnek, terjedelmi okokból eltekintettünk ennek közzétételétől.
- 2 Az 1968-as megszállás lokális emlékének kutatása a KultMinor támogatásával külső munkatársak (Baranyovics Borisz, Psenák Emese, Turcsányi Dániel) közreműködésével Dél-Szlovákia különböző pontjain (Párkányban, Bélán, Rozsnyón, Tiszacseryőn és Ágcseryőn) valósult meg 2018–2019-ben. A kutatásba az Ebeden készített 3 interjúval később Vataščin Péter, a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központjának etnológusa is bekapcsolódott, s mint a kutatás vezetője és résztvevőjeként e tanulmány szerzője is Rozsnyón és Rudnán, valamint Szilicén is gyűjtött, egy adatközlőt pedig Csucsomban keresett fel. A kutatást megelőző években alkalomszerűen már készített a témával kapcsolatban néhány beszélgetést Rudnán, s az idén, 2022-ben a rozsnyói Kardos Ferencsel is folytatott beszélgetést. Jelen tanulmány az említett kutatás eredményeit összegző, a közeljövőben, remélhetőleg 2023-ban megjelenő kötet egyik fejezete.

tően elhagyták az országot, úgy emlegették, hogy „amikor kimentek az oroszok”. Néhány adatközlő említette meg csupán, hogy nem csak oroszok voltak a megszállók, hanem más nemzetiségűek (más szovjet tagköztársaságok katonái) is voltak közöttük, azonban ők is szinte kizárólag csak oroszokat emlegettek.

Az említett, az 1968-as megszálláshoz kapcsolódó két rozsnyói történet különböző variánsait a rozsnyói és környékbeli adatközlők elmondása alapján mutatjuk be. Az egyik eset a megszállás napján, augusztus 21-én történt, egy tank által okozott halálos balesetet, amelynek áldozata Štefan Ciberaj gömörpolomai (veszverési – Gemerská Poloma) fiatalember volt. A másik eset a megszállást követően, augusztus 25-én a város Kras nevű szállodájánál történt lövöldözés volt. Mivel eddigi tudásunk szerint egyik esetről sem készült részletes és tényszerű pontos leírás (az akkori helyzetre tekintettel, ezen különösebben nem is csodálkozhatunk), így mi is csupán különféle mozaikokból tudjuk hozzávetőlegesen rekonstruálni, mi és miért is történt valójában. Ez elősorban a Kras Szállodánál megesett lövöldözésre vonatkozik. Nagyon értékes és fontos számunkra is az augusztus 21-i bevonulás egyes mozzanatait megörökítő valamivel több mint 5 perces felvétel, amelyet Jozef Lazor (1928–1985) rozsnyói operatőr készített. Az ő hagyatékából került ez a pótolhatatlan dokumentum a Rózsnyói Bányászati Múzeum tulajdonába, ahol a közelmúltban újra digitalizálták az anyagot. A filmet ezt követően a Bányászati Múzeum rendezvényén mutatták be első alkalommal a nagyközönségnek, a múzeum által az 1968-as megszállás 50. évfordulója alkalmából szervezett rendezvényen. A közönség soraiban voltak akkori szemtanúk is, akik megosztották a jelenlevőkkel, milyen emlékeik vannak a megszállással kapcsolatban. A múzeum a rendezvényt követően az *Inforoznava.sk* rozsnyói internetes portál számára néhány napra engedélyezte, hogy a felvételt köztegyék internetes oldalukon, ezáltal a nagyközönség számára is hozzáférhetővé vált. Ez a felvétel azonban az eredeti anyag kissé rövidített változata volt, ugyanis a múzeum azzal a feltétellel engedélyezte a közzétételét, hogy etikai okokból kimarad két rövid epizód a filmből. Ennek egyike a földön fekvő sebesült áldozatról, a Štefan Ciberajról készített képsor volt.³

3 Dnes sa našej redakcii konečne dostalo do rúk to, po čom sme „túžili“ predošlé 4 dni. Po vzájomnej dohode nám Banické múzeum v Rožňave zapožičalo kópiu filmového dokumentu Vojtecha Lazora, na ktorom sa nachádzajú zábery z 21. augusta 1968. Tento portál sa tak po štyridsiatich rokoch stal na nasledovné 3 dni jeho exkluzívnym sprostredkovateľom. V tento deň sa do mesta dostalo vojsko sovietskej armády, ako som už o tom písala v predchádzajúcich článkoch. Film, ktorý na našom portáli dnes uverejňujeme, obsahuje zábery občanov mesta Rožňava, ktorí po prvýkrát vidia tanky a vojakov vo svojej blízkosti a tiež pokusy ľudí o zastavenie vojska na Košickej ulici. Tieto malé hrdinstvá sú ale nepovšimnuté. Zábery sú v nízkej kvalite, keďže film bol vyvolávaný v kúpeľni. Banické múzeum nám povolilo zverejniť tento dokument pod podmienkami, medzi ktorými bola aj táto: „Z dokumentu je potrebné vynechať detailné zábery na tankom zabitého človeka a detailné zábery hádzuceho človeka s batohom.“ Preto sa film na portáli nachádza v skrátenej, „etickejšej“ verzii. S pod-

Bár az engedélyezett pár nap elteltével az Inforoznava.sk hírportál az oldalán olvasható közlemény szerint a Bányászati Múzeummal kötött szerződés alapján a megjelölt napon levette oldaláról a felvételt, azonban e hír ellenére a felvétel még ma is megtekinthető az interneten.⁴

Több, a szovjet megszállók 1968. augusztus 20-i rozsnyói bevonulását megörökítő fényképfelvétel is készült, amelyek ugyancsak elérhetőek az interneten a különböző hírportálokon és más oldalakon is.⁵ Ladislav Ujházy felvételeiből mi is közlünk néhányat e tanulmány illusztrációjaként.

porou odboru kultúry KSK a tiež Baníckeho múzea v Rožňave vám tak prinášame dokument z doby pre niekoho dávnej, pre iných nedávnej. Presne dnes je príležitosť na to, aby sme si pripomenuli tento úsek histórie nášho mesta a zároveň si zaspomínali, čím si naša krajina prešla.

Aktualizované: Video bolo v súlade s písomnými podmienkami Baníckeho múzea v Rožňave po uplynutí dohodnutej doby zverejnenia stiahnuté z portálu Inforoznava.sk. V prípade záujmu o zhladnutie dokumentu sa obráťte na dole uvedené kontakty múzea. Ďakujeme za pochopenie! (<https://www.inforoznava.sk/mame-jedinecny-dokument-z-roznavy-68/>)

(Magyar fordításban: Ma végre a szerkesztőségünk kezébe került, ami után az elmúlt négy nap során vágytunk. A rozsnyói Bányászati Múzeummal kötött kölcsönös megegyezés alapján a múzeum kölcsönözte számunkra Vojtech Lazor filmdokumentumát, amelyen az 1968. augusztus 21-én készült felvételek láthatók. Ez a hírportál negyven év elteltével az elkövetkező 3 napban exkluzív közvetítőjévé vált ennek a felvételnek. Ahogyan azt már az előző cikkeinkben is leírtuk, ezen a napon jutott be a városba a szovjet hadsereg. A portálunkon közzétett film a rozsnyói polgárokról készült felvételeket tartalmazza, akik első alkalommal látnak tankokat testközelből, valamint azok az emberek láthatók, akik megpróbálták a vonuló katonaság útját állni a Kassai úton. Ezek a kis hőstettek azonban nem vehetők észre. A felvételek gyenge minőségűek, mivel a filmet a fürdőszobában hívták elő. A Bányászati Múzeum feltételekhez kötötte ennek a dokumentumnak a közzétételét, amelyek között ez is szerepelt: „A dokumentumból ki kell hagyni a tank által megölt embert és a hátizsákos dobáló ember részletes felvételeit.” A portálon a film emiatt szerepel rövidített változatban. A Kassai Kerületi Önkormányzat Kulturális Osztálya, valamint a Rozsnyói Bányászati Múzeum támogatásával teszünk közzé tehát a valakik számára régi, valakik számára egy nem régi időszakról készült dokumentumot. Éppen most van rá alkalom, hogy felidézzük városunk történetének ezt a szakaszát, valamint felelevenítsük, min ment keresztül országunk.

Aktualizálva: A Rozsnyói Bányászati Múzeummal kötött írásbeli feltételekkel megegyezően a megszabott idő elteltével a videót eltávolítottuk az Inforoznava.sk portálról. Abban az esetben, ha meg szeretnék tekinteni a dokumentumot, forduljanak a múzeumhoz, az alább közzételt elérhetőségeken keresztül. Köszönjük a megértést!) <https://www.inforoznava.sk/mame-jedinecny-dokument-z-roznavy-68/>

- 4 Lásd: <https://www.youtube.com/watch?v=q9Vg5K2gJJA> (utolsó letöltés 2022. május 10.)
- 5 Nagyon értékes dokumentum az a fényképsorozat, amelyet Ladislav Ujházy készített a bevonulás napján, s a fiának, Jaroslav Ujházynek köszönhetően – aki digitalizálta a felvételeket – ezek hozzáférhetővé váltak számunkra is. (Sajnos, a legtöbb esetben a különböző hírportálokon és internetes felületeken a fénykép készítőjének nevét nem tüntették fel. Mi ezeket a már digitalizált felvételeket Jaroslav Ujházytól kaptuk, s az ő engedélyével közöljük a tanulmány képanyagaként.)

Amint azt a fentiekben is megjegyeztük, kutatásunk elsődleges célja az volt, hogy megvizsgáljuk, hogyan őrizte meg a lokális emlékezet ezeket az eseményeket, s milyen variánsok alakultak ki. Arra törekedtünk, hogy a tizenévesektől kezdve a legidősebb korosztály minél több képviselőjét megszólítsuk, hogy minél átfogóbb képet kapjunk az egyes variánsokról, így sokszor alkalomszerűen úgymond több adatközlőt is leszólítottunk az utca emberei közül, nőket és férfiakat egyaránt. A szlovák és magyar anyanyelvű adatközlőktől gyűjtött anyag arányaiban eléggé különbözik a magyar nyelvűek javára. Tartalmi szempontból nagyon eltérő szövegeket jegyeztünk le, az egyes variánsok sokszor ellentmondanak egymásnak, még a szemtanúkéi is. Ez egyebek közt azt is bizonyítja, hogy az emberi emlékezet mennyire megbízhatatlan, s milyen ingatag alapon állnak azok a néprajzi munkák, amelyek csak néhány adatközlő elmondása alapján születtek. Számunkra éppen ez volt a kutatás legnagyobb hozadéka, hogy a történetek széles skáláját sikerült felgyűjtenünk.

E kell mondanunk, hogy az adatközlők egy része nem szerette volna, ha a nevét közöljük, sőt olyanok is akadtak, akik – mivel személyesen ismertük őket – megtiltották, hogy a nevük szerepeljen, így csupán lakhelyük, életkoruk és nemük, valamint a gyűjtés idejének éve szerepel a szövegek alatt. Voltak olyan rozsnói személyek is, akik a nevüket sem árulták el, s az életkorukat is csak nagy nehezen voltak hajlandók közölni, de akadt olyan is, akik még azt sem, tehát ebben az esetben csak az illető neme és gyűjtés ideje szerepel az adott variánsnál. A felsoroltak miatt határoztunk úgy, hogy egyszerűsítjük az adatközlőkre történő utalást, csak két helyen tüntetjük fel a recens szöveg alatt nevet is, valamint olyan esetben, ha az adott személy egy hírportálnak nyilatkozott, s ott a neve is szerepelt.

A két rozsnói történet

Mivel a két, címben szereplő rozsnói esemény közül időrendben a haláleset történt korábban, elsőként tehát ennek variánsait vesszük sorra.

1. A Štefan Cibera halálához kötődő történet variánsai

Az 1968-as megszállás napján Rozsnyón történt halálos kimenetelű baleset áldozata egy gömörpolomai háromgyerekes családapa, a 28 éves Štefan Cibera volt, aki az akkori Csehszlovák Autóbusz-közlekedési Vállalatnál⁶ dolgozott diszpécserként. Az eset a Kassa irányból Rozsnyón áthaladó főút, a Kassai út mellett, a Rozsnyót átszelő Drážus-patak hídja közelében álló sarokház mellett történt. 1968-ban még nem létezett a várost napjainkban már elkerülő E-58-as számú főút, emiatt a forgalom a városon keresztül zajlott.

6 Československá autobusová doprava – ČSAD.

Amint már fentebb is említettük, a halálesettel kapcsolatos történetnek napjainkig számos, egymásnak ellentmondó variánsa maradt fenn. Részletes történeti források hiányában, a megszállás idején 23 éves friss diplomás szemtanú, a rozsnyói Kardos Ferenc⁷ által elmondott történetet vesszük alapul, mivel a recens anyagban szereplő interjúk közül a Nemzeti Emlékezet Intézete oldalán szereplő kevéske információval, valamint más forrásokkal összevetve ezt tartjuk a tragédia leghitelesebb leírásnak, ezt tekintjük kiindulási alapnak. Emellett szól az is, hogy a Kassai úton egy a rozsnyói filmes által készített felvétel is a Kardos Ferenc által elmondottakat támasztja alá, miszerint a tragédia a Drázushoz közeli sarokháznál történt. Az alábbi szöveget ő mondta el nekünk 2022-ben:

Nem emlékszek pontosan, délután mennyi lehetett az idő, de délután volt, egész biztos, amikor az a baleset történt. Ahogy mentek a Kassai úton, ott az egyik orosz kocsinak valami baja lehetett, mert megállt, és megállt a kocsioszlop is, mert javítani kellett valami azon a kocsin. Persze addig álltak az autók, úgyhogy akkor az emberek elébe mentek a kocsisornak, leültek az autók elé az útra és nem akartak elmenni, úgyhogy nem nagyon tudtak velük mit kezdeni. A kocsisor állt, legalább két órán keresztül. Mi mentünk ott végig és beszélgettünk az orosz katonákkal, annak idején mi elég jól beszéltünk oroszul. Beszélgettünk a katonákkal, de nem volt semmi ellenszenv, beszélgettünk velük és kérdeztük, hogy mit keresnek itt, de ők azt se tudták, hol vannak. Ez az igazság. Ahogy ott állt a kocsisor, mindenhol kialakultak ilyen beszélgető csoportok az orosz katonák és az itteniek között egész végig ott a Kassai úton. Még az is megtörtént, hogy azok, akik ott laktak azokban a házakban a Kassai út mellett, sajnálták szegény katonákat, hoztak nekik enni, meg teát hoztak nekik inni. És állt ott a kocsisor legalább két órát, s akkor megfordult a helikopter, ami ott körözött felettünk végig, akkor már világos volt, hogy valami történni fog.

Ott jóval följebb a kocsisor elejétől (cseh autók voltak végig), ott fent a Kassai úton, volt 3 tank. És akkor, ahogy ott beszélgettünk, egyszer csak a tankok begyújtották a motorokat és elindultak. El tudtak menni a kocsisor mellett, mert abban az időben meg lehetett oldani ott fent a Kassai úton, akkor az a rész ott másképp nézett ki. Az autók felakadtak volna, nem tudtak volna átmenni, de a tankok le tudtak menni, lecsúsztak ott a fűvön a Jólérszi útra, és ott aztán a három tank jött lefelé, párhuzamosan az autókkal, mert ez az utca párhuzamos a Kassai úttal. És az emberek, ahogy nézték, nem tudták, hogy megállnak-e majd vagy nem, azok a tankok haladtak egyre lefele ott azon az úton. Ahol Ciberajjal történt az eset, az a hely ott lent volt, egészen a Drázus partjánál, a hídnál. Közvetlen a patakparton volt egy sarokház, s ott kötődött össze a Jólérszi utca meg a Kassai út. És ahogy az első tank jött, egyenesen lefele, ott a sarokháznál neki fordulni kellett, hogy rá tudjon menni a Kassai útra, rámeheessen a hídra. Először Ciberaj is ott állt a többiekkel a tank előtt, hogy álljon meg, meg akarták állítani, többen is voltak ott akkor, de ahogy látták, hogy a tank nem áll meg, akkor elugrált mindenki. Ciberaj is elugrott a tank elől és hozzáállt a ház sarkához, de ahogy a tank fordult, a lánctalpával hozzányom-

7 Akkor fejezte be tanulmányait a Nyitrai Mezőgazdasági Főiskolán.

ta őt a ház sarkához, a falhoz. Odanyomta, de persze a tank, az ment tovább. Ez egy szerencsétlen, véletlen dolog volt, ezt senki nem akarta szándékosan, de Ciberaj pont rossz helyen állt, hát teljesen szétronyta a tank a derekától lefelé, nem lehetett segíteni rajta, nagyon szét volt roncsolva... Én úgy 10-15 méterre lehettem attól a helytől, ahol megtörtént ez a baleset, csak úgy messzebről láttam, mert ott akkor nagy tömeg volt.

És a tankok mentek tovább, és elérték az első kocsihoz, ami után állt az egész kocsisor, amit megállított a tömeg a kezdet kezdetén. És akkor a tankok beálltak a kocsisor elejére, elindították a sort. Mert persze mindenki elment, ahogy látták, hogy a tankok nem állnak meg, mindenki félreállt.

Amikor kijött a mentő, Ciberaj még nem volt halott, elvitték őt, de már nem tudtak segíteni, mert tisztára szétroncsolta őt deréktól lefelé az a tank.

Ahogy aztán megindult a kocsisor előre rendes tempóval, elől a tankokkal, akkor aztán az emberek elkezdtek dobálni őket mindenfélével, amit találtak: kövekkel, meg mindent, amit találtak, dobálták feljűk. Láttam azt is, hogy az orosz katonának szétverték az ablakot a kocsin, meg sebesülés is volt.

Aztán amikor dobálták őket kövekkel, meg egybekkel, akkor az oroszok lőttek a levegőbe, hogy megfélemlítsék őket, megijesszék az embereket, hogy hagyják abba. Még egy fiú megsérült akkor, mert gellert kapott a golyó, amit kilőttek, emlékszek.⁸

1. kép. Štefan Ciberaj fényképe és síremléke Polomán (Gemerská Poloma)

CIBERAJ Štefan († Rožňava)
 narodený: 4. 11. 1939
 bydlisko: Gemerská Poloma č. 212
 stav: ženatý
 povolanie: dispečer ČSAD v Rožňave
 deti: 3

21. 8. 1968 zachytený sovietskym tankom a prítlačení k stene obytného domu. Utrpel pomliaždenie panvy a došlo k odtrhnutiu pravej dolnej končatiny. Pri prevoze do nemocnice zraneniu podľahol. Pochovaný bol na cintoríne v Gemerskej Polome.

Forrás: https://www.21august1968.sk/data_august68/obete/obete-augusta-68.pdf

2008-ban, Štefan Ciberaj lánya édesapja halálának 40. évfordulója alkalmából rendezett megemlékezésen az egyik hírportál kérdésére a tragédiával kapcsolatban elmondta, hogy a tank nem szándékosan nyomta édesapját a falhoz, véletlen balesetről volt szó, s szerinte nem állta el a többiekkel a tank útját:

Apám nem állta el a tank útját. Munkából tartott hazafelé, s egyszerűen rossz időben volt rossz helyen. A páncélos fordulás közben nem láthatta őt. Ez egy szerencsétlen véletlen volt. Később aztán bizonyos „fontos” emberek politikai cselekedetet csináltak belőle, és

megnehezítették az életünket. Én akkor csak 2 éves voltam, és csak most tudatosítom, hogy milyen vérfürdő lehetett.⁹

A recens anyagban a halálesethez kapcsolósó történetek variánsai elsősorban e két fő motívumban térnek el leginkább egymástól:

- I. A konvoj leállításának/leállításának okai és körülményei
- II. Štefan Ciberaj halálának körülményei

I. A konvoj leállításának/leállításának okai és körülményei – variánsok

- I/1. A konvojnak az egyik meghibásodott autó miatt kellett megállnia
- I/2. Egy elromlott tank miatt kellett megállnia
- I/3. A konvojt a tankok elé álló tömeg állította meg
- I/4. Az autók elé álló személyek tartóztatták fel
- I/5. A tank elé fekvő fiatalok állították meg
- I/6. A Kras pincére, amikor a konvoj elé feküdt egy csehszlovák zászlóra
- I/7. A helyi pártszervezet elnöke akarta megállítani, de halálra gázolták (csupán egy újságíró cikkében előforduló variáns)

II. A Štefan Ciberaj halála körülményeiről szóló történetek variánsai

- II/1. A tank szándékosan nyomta a ház falának
- II/2. A tank véletlenül nyomta a ház falának
- II/3. A tank a konvoj előtt, az országúton gázolta el szándékosan
- II/4. Ciberaj részeg volt, emiatt került a tank alá az országúton

A halálos áldozatra utaló történet fent említett egyetlen változata a Csemadok képes hetilapjában, a *Hétben* jelent meg, szerzője a lap munkatársa volt, aki szeptember elején járt kollégájával Rozsnyón. E történet szerint az áldozat a helyi pártbizottság elnöke volt, aki üdvözölni akarta a bevonuló oroszokat, de azok nem álltak meg, hanem halálra gázolták őt.

9 *Môj otec sa nepostavil tanku do cesty. Vracal sa z práce domov a bol jednoducho v nesprávnom čase na nesprávnom mieste. Tankista sa otáčal a nemohol ho vidieť. Bola to nešťastná náhoda. Z nej potom niektorí "dôležití" ľudia urobili politickú zápletku a komplikovali nám život. Ja som mala vtedy len 2 roky, no až teraz mi dochádza, aký to musel byť masaker.* <https://www.inforoznava.sk/odhalia-pamatnu-tabulu/> (utolsó letöltés: 2020. augusztus 2.) Štefan Ciberaj lányának az indoklása, miszerint édesapja éppen hazafelé tartott, azért nem állja meg a helyét, mert a buszmegálló nem azon a helyen volt, és nem is abban az irányban kellett volna mennie a megálló felé, tehát feltételezhetjük, hogy szándékosan ment ő is a Kassai útra, hogy megnézzé, mi történhet ott, s így sodorhatták magukkal őt is az események.

2. kép. Štefan Ciberaj és 1968-as emlékműve Rozsnyón (A szerző felv.)

A tragédia helyszínéről

A megszállás idején a Kassai út mindkét oldalán különféle épületek, elsősorban lakóházak sorakoztak. Ezeket a régebbi épületeket azonban az 1970–80-as városrendezés során lebontották. Az egykori Kassai út, ahogyan az 1968-ban kinézett, mára szinte a felismerhetetlenségig megváltozott.

Értelemszerűen nem áll az a sarokház sem, amelynél akkor a tragédia történt, az utókor emiatt csak hozzávetőlegesen tudja meghatározni a helyet, csupán az idősebb korosztályhoz tartozó adatközlők emlékeznek, hol állt pontosan. A tragédia helyszínén hosszú ideig semmi sem utalt Štefan Ciberaj halálára. A kommunista rezsim alatt elképzelhetetlen is lett volna egy emlékjelet állítása. Néhány adatközlő elmondása szerint előfordult, hogy a helyszínen gyertya égett az évforduló napján, vagy annak környékén. Egyik adatközlő elmondta, hogy néha virágot is lehetett látni azon a helyen, de ez még a sarokház lebontása előtti években fordult elő inkább, s azt is hallotta valakitől, miszerint „az estébákok igen figyelték azt a helyet”.¹⁰

Štefan Ciberaj emlékére csupán a megszállás 41. évfordulóján, 2009-ben állított közösen emlékművet Rozsnyó város és a rozsnyói Rotary Klub. A kis emlékmű az 1968-as bevonulás többi áldozatának is emléket állít egyben. Az emléktáblát tartalmazó nagyobb csiszolatlan kődarabot a Kassai út mellett helyezték el. Az alábbi felirat olvasható rajta:

¹⁰ A titkosrendőrség tagjait nevezték „estébákoknak”, a szót az szlovák ŠtB [Štátna bezpečnosť] rövidítésből képezték, ami tulajdonképpen a csehszlovák Állambiztonsági Szolgálat szlovák neve.

NA TOMTO MIESTE
BOL DŇA 21.8.1968 USMRTENÝ TANKOM
SPOJENECKÝCH VOJSK VARŠAVSKEJ ZMLUVY
28-ROČNÝ ŠTEFAN CIBERAJ
Z GEMERSKEJ POLOMY

VENOVANÉ OBETIAM AUGUSTOVÝCH UDALOSTÍ R. 1968

MESTO ROŽŇAVA
ROTARY CLUB ROŽŇAVA¹¹

Az emlékkő nem pontosan azon a helyen áll, ahogy a halálos baleset történt, hanem pár méterrel távolabb, mivel ez volt a legmegfelelőbb hely, ahol elhelyezhették. Az utókor számára az vált evidenssé, hogy a haláleset ott történt, ahol most az emlékkő áll. Az eseményről szóló sajtótudósításokban szereplő fényképek tanúsága szerint az emlékjel felavatásán a 41. évfordulón alkalmával kevesen vettek részt 2009-ben. Az adatközlők egy része ezzel kapcsolatban megjegyezte, hogy ha korábban, röviddel az 1989-es rendszerváltás után készült volna az emlékmű, sokkal többen elmentek volna annak felavatására.

3. kép. A csehszlovák zászló a konvoj előtt 1968. augusztus 21-én. Pillanatfelvétel az 1968-ban készült dokumentumfilmből (A Rozsnyói Bányászati Múzeum tulajdonából)

11 Magyarul: Ezen a helyen ölte meg a Varsói Szerződés hadseregének tankja 1968. 8. 21-én a 28 éves polomai Štefan Ciberajt. Az 1968-as augusztusi események áldozatainak. Rozsnyó város, Rotary Club, Rozsnyó

Mutatvány a történet különféle variánsaiból

Amikor bejöttek az oroszok, hívtak bennünket azonnal, hogy menjünk be a pártbizottságra, merthogy megszállták Szlovákiát, az repülők már szálltak a levegőben. Amikor reggel bementem Rozsnyóra, már vonultak az oroszok a Kassai úton, de a fiatalság meg akarta akadályozni, hogy tovább haladhassanak. A tank elé álltak, kordont csináltak zászlókkal, meg minden, nem engedték őket tovább. Mert közben elromlott a tank, és leállították, leállt az egész menet is mögötte, úgyhogy felsorakoztak végig, a Kassai út tele volt tankokkal, mert nem mehetek, éppen az út közepén romlott el. Ott állt, ott javították a szerelőket, és amikor már megjavították, amikor próbálták ki, akkor tett egy fordulatot, és a tanknak a hátulja odanyomta őt a falhoz, mert ott állt ez a fiú, Ciberajnak hívták, a fal mellett, rögtön összeesett.

Lefeküdtek a tankok elé, hogy azok ne tudjanak fordulni, hatalmas kolóna¹² alakult ki. Én is ott voltam, láttam, hogy jönnek a pártbizottságról is tárgyalni, meg a tisztek is próbálták meggyőzni a fiatalokat, hogy álljanak fel, de azok nem voltak hajlandók, úgyhogy a katonák aztán a levegőbe lőttek, akkor mindenki szétszaladt, aki ott volt.

Amikor szétment a nép, akkor kaptak parancsot, hogy induljanak, és a meghibásodott tank, amit megjavítottak, csinált egy kört. És pont ott állt Ciberaj, és a tank széle odanyomta a falhoz.

(Szöllős Sándor, egykori Csemadok jbtitkár, Szöllős Sándor, Csucsom, 89 éves, 2018)

[...] a ruszkiak miatt meghalt egy fiú is, halotam, hogy nekiment a tank. Csak ott állt a fal melet valahol, oszt mégis agyon nyomták. Enyit tudok, nem halotam többet, de hogy a ruszkiak vótak a hibásak, az biztos, mert direkt nekimentek otan, azér, hogy mindenki menyen már előlük, mer nem engeték őket tovább, megállították a tankot, oszt ezér boszúból ölték meg azt az embert.

(35 éves nő, Rozsnyó, 2018)

Halotam bizony! Halotam, hogy az orosz tank elütötte azt az embert akor. És most, hogy már van az az emlékmű is, ott is olvastam, hogy mi történt. Másokal együt odaállt a tank elé, megállították az oroszokat, azok hiába próbálták rábeszélni őket, hogy engedjék őket tovább, ők nem mozdultak el onan. Oszt akor megindultak, oszt elütötték. Nekiment a tank, oszt rögtön meghalt az az ember. Polomáról vót, még fiatal vót... Azt is mondták, hogy már nem is keletet vóna bevinni őtet a kórházba, mert rögtön meghalt. A tank az igen erős, ha az neki-megy valakinek, akor anak nincs esélye. Ot a Kasai úton van az emlékmű is, ot ahol, meghal... Most állították neki csak nemrégén, mert valami évfordulója vót, meg ünepség is.

(39 éves férfi, Rozsnyó, 2018)

Igen, valaki otan ot fent a Kasai útnál ot meghalt akor, mikor 68-ba begyöttek! Egy polomai ember halt meg otan. De nem keletet vóna, hogy meghaljon, de hát akor ot a fiatalok nem vótak észnél, meg lehet, hogy mások se! Észnél keletet vóna leni, akor nem lett vóna

12 Kocsisor.

baj! Ne haragúgyon, de nem mondom be a nevemet, nem akarok magamnak haragoso-
kat, mer én biztos nem azt fogom magának mondani, amit maga gondol eről, vagy
mások... Ez politika, azal vigyázni kel még máma is, mer sose nem lehet tudni, mikor
miből lesz baja az embernek. Én megmondom magának, én nagyon elítélem azt az egé-
szet, az egész cirkuszt, amit csináltak akkor egyesek ot az oroszokkal. No jó, megmondom
mégis a nevemet, de, meg szívesen elmondok mindent, amit tudok, de ne írja oda a neve-
met sehova se. Ezt ígérje meg nekem, hogy a nevem nem lesz kiírva sehó!

No hát akkor folytatom... Ot történt, ot a Kasai úton, de it lent, ahol a híd is van, mer
akor otan házak vótak, de már mind le vannak bontva, most már egész más otan min-
den. Oda, az egyik háznak nyomta ötöt, azt a szegény polomait oda a tank. Apámtól halo-
tam, később is beszélte, én hatvannyócba még kicsi vótam. Beszélte nekem apám is,
meg másoktól is halotam ezt-azt, hogy hogy is vót akkor hatvannyócba, mikor begyötek.
Akor nem is tuták, hogy mi akar ez leni minek gyötek be ide, mér száltak meg minket,
mert hát megszállás, vót, tugyuk, semiféle segítég, nem keletet iten senkinek segíteni.
Oszt it is maratak jó sokáig a mi nyakunkon. De most aról nem beszélek, hogy vót ez akkor
hatvannyócba, miért száltak meg minket, meg satöbi, ezeket nem mondom, mer maga
azt biztos joban tugya, meg sok mindenhol, töb mindent lehet eről olvasni. Magyarul is
meg szlovákul is. Akor nem gondolta senki, hogy enyi ideig lesznek iten. Amikor begyötek,
akor vótak mindenhol tiltakozások, meg sokan vótak, akik feleslegesen ugráltak akkor,
hogy így meg úgy... It Rozsnyón is vótak ilyenek, hogy majd ök nem engedik begyöni
Rozsnyóra az oroszokat! Hogy ök megakadályozák, hogy tovább gyöjenek a tankok meg a
mindenféle autók, oszt azért áltak oda, a tankok elébe áltak. De hát mit gondoltak akkor,
hogy majd ök megállítsák? Mer gondolták, hogy ök, a nagy hősök majd megállítsák őket
ot a Kasai úton akkor. No persze, mer csak úgy meg lehet vóna őket állítani. Már akkor meg
vót szállva az ország, semit se lehetet akkor már csinálni. Már eldöntöték az orosz fejese-
k, hogy be kel Csehszlovákiába jöni. Én megmondom, ez biztos nem tecik magának, hogy
én eztet elítélem! Minek keletet hősöködni, cirkuszolni ot feleslegesen? Oszt aból let a baj,
azér keletet anak az embernek is meghalni. Most is élhetne! Valakik ki akartak tűni szer-
rintem, azér csinálták, mer hogy most ök majd megállítsák az oroszokat. Ha akartak vóna,
átmentek vóna rajtok, mind a pinty, de nem akartak, de oszt hiába monták, hogy meny-
enek el onad, nem mentek az istenek se! No oszt akkor lötek a levegőbe. Nem az emberek-
be! Ez olyan figyelmeztető lövés vót, hogy figyelmeztésük őket, hogy menyenek már el
onon. Előveték a pisztolyt, mer hát tovább keletet meni. No oszt a lövésektől jól megjítek,
mingyár nem vótak olyan nagy legények, akkor mingyár elszalatak a nagy hősök, huj, huj!
Én azt mondom, ezek csak olyan provokálások vótak, nem gondolkoztak előre, mer akkor
nem csináltak vóna ilyesmit. Miatok halt meg az a fú is, az a polomai. Állítólag munkából
gyöt épen, oszt megált báméskodni ot a Kasai úton a töbiekel, mert akkor ot az út melet,
de nem csak a Kasai úton, mindenhol, egészen végig a Krasig meg még lejeb is mind a
két ódalon ot ált a sok ember, oszt bámult. Látam olyan fényképeket, amiket akkor csinál-
tak, azokon is lehet látni, hogy ot ált a nép mindenhol, sok ember ált ot, oszt bámésko-
tak. Oszt az egészre ő fizetet rá [a polomai fiatalember], az életébe került, várhaták őt
othon! Szegény családja! Mert már vót neki családja is, gyereke is vót. Nem gondolta, biz-
tos, hogy baj lehet belőle ha ő is megál ot báméskodni, hogy már soha többet nem megy
haza... Az a tank hogy fordult valamere kor, de nem az egész tank, ha csak az a felső rész,
az körbe tudot mozogni, fordulni tudot, úgy, hogy a másik része, az a lánctalpas talán ált
is. Az a felsőcsöves rész tudot fordulni. No oszt azt valamiér elfordították akkor, mer már

biztos meni akartak, de ot ódalra keletet neki meni egy csöpet, oszt akkor kapta el a polomai embert. Családos ember vót, felesége meg gyereke is vót már akkor, de nem vót még öreg, fiatal vót még akkor. Oszt ez a tank a fenti részével, hogy odanyomta valahogy a falhoz, mert épen olyan helyen, a legroszab helyen ált. De nem tuták azok az oroszok, akik bene vótak a tankba, nem láták, hogy valaki van otan, vagy mi, nem akarták biztos megölni, de oszt hát mégis odanyomódot, már nem tudot elugrani onan szegény. Ha nem állították vóna meg előtte azt a tankot a többiek, nem halt vóna meg ez az ember! Hát keletet ezt csinálni? Miért keletet ezt csinálni, tankokat állítgatni?! Beviték ötet még a kórházba, mert oszt gyöt a szanitka,¹³ de hogy már előre lehetet tudni, lehetet tudni, hogy meghal, mert hogy teljesen odanyomta falhoz, úgy odanyomta, hogy öszetörtek a csontok is, meg a lába is hogy leszakát. Amikor egy olyan marha nagy monstrum, ha odanyom valakit a falhoz, lehet tudni, hogy anak nem lehet jó vége sehogy se... Egészen csupa vér vót, meg nem is vót magánál oszt gyöt a szanitka, de már tuták, it már igen nagy a baj, nem tudnak már semit csinálni, nem tuggyák ötet megmenteni, láták hogy igen nagy a baj, hogy meg fog halni. No oszt akkor már elprestolt¹⁴ a sok nép. Meg mondom, lőtek is a levegőbe, mer már biztos elégük vót már a cirkuszból, meg ugye augusztus vót, akkor nagy melegék vótak, elképzelheti, milyen vót azokba az autókba meg tankokba ülni! Igen buta a nép, én mondom magának! Keresik egyesek a bajt, oszt más isza meg a levét, másnak csinálnak bajt. A cirkuszkodók akkor is megúszták, más halt meg miatok. A sok nyikhaj gondolhata vóna, nem gyöt rá, hogy hiába csinálnak akarmit, az oroszok, sokal erősebek! Ot vót a sok tank meg minden... Hát ere vót jó a hősködés, a cirkuszkodás, hogy más ártatlan haljon meg, én ezt igen elítélem! Én mást ere nem tudok mondani, elítélem őket, azokat a nyikhajokat! Mer hogy ők megmutasák az oroszoknak! Hát megmutaták! Én meg is montam utána is meg most is megmondom mindenkinek, nem keletet vóna ezt ot csinálni! Nem tecik egyeseknek, ha ezt mondom, de én ezt mondom, mer így gondolom, töben is vannak, nem csak én, akik így gondolják. Csak nem mongyák, mer nemigen lehet ezt mondani mostanába! De most sokak azt mongyák, ezek mind hősök, mer akkor elenáltak. Mondhatom, szépen elenáltak... Meg is halt az a polomai, pedig vótak gyerekei is. Azér tudom ezeket, mer apám elmonta, meg mindig érdeklőtem, hogy s mint vót. A legtöbbet apu mondot, ő már nem él, de mások is beszéltek ezeket, hogy hogy s mint vót akkor it Rozsnyón... Hát ezektől tudom, azér tudom ezeket most magának is elbeszélni.

Biztos látá maga is az emlékműt, olyan követ állítottak a polomai embernek, ara pontosan oda van írva, hogy ki halt meg ot, igaz, csak szlovákul írták fel, de hát a magyarok is értik, mert mindenki tud szlovákul, tanultak szlovákul iskolába a magyarok is. De azér magyarul is kiírhaták vóna, ha magyarok is laknak iten.

Ez egy szép dolog, hogy állítottak neki egy emléket... Én igen sajnálom azt az embert, meg a családját is! Biztos azok is it vótak a hozzátartozók, mikor felállították ezt az emléket. Biztos meghívták őket azok, akik állították az emléket, mert hát így illet vóna, lehet hogy még a felesége is él, de lehet, hogy már igen öreg, de már meg is halhatot. Olvastam a cikket amit írtak, hogy it vót a lánya is, de az anyjukat nem említették, akkor lehet is, hogy

13 Mentőautó.

14 Elment, elfutott.

már nem él, vagy beteg is lehet már, oszt azér nem tudot eljöni. De én ezt nem tudom, csak így gondolom...

(67 éves férfi, Rozsnyó, 2018)

Nekem mesélte apu, elmonta, hogy pontosan hogy vót ez akkor. Hogy otan a Kasai úton, otan valahol, ahol most a Billa¹⁵ van, de atól idéb halt meg, ahol az a ház vót. Maga is megnézheti ot van egy emlékmű is, neki csinálták. Még fiatal vót, már dolgozot valahol it Rozsnyón, de polomai vót, nem rozsniai. Osztan ő is ot vót másokal akkor mikor begyötek, ot vót a Kasai úton, oszt töben is vótak, akik nem engeték tovább az oroszokat, akik ot, a Kasai úton gyötek. Akor mindenki a városon keresztül ment, minden autó, ami Pozsonyba vagy Berzétére, vagy Rimaszombatba akart meni, más út nem vót akkor csak ez. Azt a másik utat csak később csinálták, most már ara menek az autók, nem kel begyöni a városba.

Oszt, hogy valami történt, hogy valami miat a tank odéb akart meni, vagy mi, oszt ez a fiatalember ot ált egy ház melet, vagy hol, oszt ő hogy nem is csinált semit, csak ot ált akkor, oszt az a tank nekiment oszt szétroncsolta őket. Apu azt monta nekem mikor beszélte, hogy igen szörnyű vót, de ő akkor nem vót ot, neki is mások monták, akik láták, mert olyanok monták neki, akik ot vótak akkor, oszt saját szemmel láták. Hogy igen borzalmas vót, úgy monták apámnak. Gyöt oszt a szanitka is, de hát meghalt rögtön atól a tanktól, már nem tudot elszaladni. Hogy nem akaratal vót, azt monták, a tankista nem ment vóna neki, ha lása. A tankból nem láták az inast, mer a tankból nem is látnak ki rendesen, oszt nem lehetet látni, az autóból, aból láták vóna. Meg nagy krava!¹⁶ vót ot akkor, dobálták is valamivel az oroszokat meg kiabáltak, hogy mindek gyönek ide, menyenek vissza oda, ahonan gyötek. Damój,¹⁷ hogy ezt kiabáltak nekik. Oszt vótak utána olyanok, akik beszéltek, hogy a tank direkt nekiment, mert hogy nem keletet vóna pont oda. De mongyák, hogy ez nem igaz, eztet csak kitanálták, mert az oroszok elen akarták hecelni a népet, vagy mi. Azt is monták, az oroszok el vótak bolondítva valami foradalomal. Hogy azt hazuták, hogy azért kel ide gyöni, mer foradalom van. Eztet az újságban olvatom. Amikor oszt it vótak, akkor gyötek rá, hogy iten semmilyen foradalom nincsen, meg háború sincsen, nincsen semi olyan, amit montak nekik. Ez politika vót. Az orosz fejesek félték, hogy nem lesz it szocializmus, mert nagy mozgások vótak akkor a politikába, oszt Brezsnyev intézkedet: be kel gyöni Csehszlovákiába, ez vót a parancs. A katonának meg muszaj vót gyöni, teljesíteni a parancsot, mer ha nem, akkor még agyon is lőhetik. Hát oszt gyötek.

It oszt dobálták őket, amere gyötek keresztül, a rozsniaiak is dobálkoztak, mindent kiabáltak rájuk, a tankok elé áltak, vót akkor it mindenféle. Hát oszt az a szegény fiú, az ot marat, ő ita meg a levét, ő halt meg szegény. Én igen sajnálom ötet, meg hogy már családjá is vót akkor, már gyerekei is vótak. Árván maratak szegények az anyjukal. Nem szeretem vóna a helyébe leni akkor. Én nem szeretem soha az oroszokat, marathatak vóna ot

15 A Billa nevű szupermarketről van szó, amelyet azóta lebontottak. Az épület eredetileg a Jednota Fogyasztási Szövetkezet számára épült, a Billa a rendszerváltást követően került az épület földszintjére.

16 Fefordulás.

17 Haza!

*Oroszba, de nekik mindenbe bele kel dugni az orokat, oszt hát ez let belőle, hogy elütö-
ték, oszt meghalt.*

(55 éves nő, Rozsnyó, 2019)

4. kép. A Kassai úttal párhuzamosan lefelé haladó első tank, amely Ciberaj halálát okozta 1968. augusztus 21-én (Ladislav Ujházy felvétele)

Én csak most tutam meg, hogy Rozsnyón meghalt valaki 68-ba, akkor tutam meg, amikor felállították azt a követ, azt az emlékműt. Hogy ott, ahol ez a kő van, ott a tank megölt egy embert, mikor begyőtek. Azért halt meg, mert hogy a tank elé állt, oszt nem akart onad elmeni. De mér kelet eztet csinálni?! Minek keletet neki hősködni otan! Úgy is ők vótak az erősebek. Nem kelet vóna odameni akkor... Meg oszt az oroszoknak úgyis ki kelet meni később, nem maratak it örökre!

(29 éves nő, Rozsnyó, 2018)

A ruszók miatt meghalt valaki, azt halotam, egy fiú, mert átment rajta a tank az úton, oszt tisztára szétlapította őt. Nem tudom, hogy vót pontosan, de azt is halotam, hogy nem csak a ruszók vótak a hibásak bene, mert hogy az az ember is részeg vót. Én ezt csak úgy halotam, valaki ecer beszélte nekem, de már régebben vót, nem emlékszek mindenre. Én akkor még nem éltem.

(35 éves férfi, Rozsnyó, 2018)

[...] *Jaj, hát én nem éltem még akkor! Csak azokat tudom elmondani magának, amit halotam, csak úgy valakitől, akik beszéltek. Akor az oroszok rámentek valakire a tankal, azt halotam, hogy azér van ot az a kő is otan a Billánál, amit mondot. Még nem is olvastam el, mer nemígen szoktam ara meni, hogy mi is vót pontosan, még nem vót időm ara meni, de majd megnézem oszt elolvasom, hogy mi van rajta. Az orosz tankok miat halt meg valaki, azt tudom, beszéltek, ez akor vót talán, mikor begyötek. A tank nekiment otan anak az embernek, oszt az mingyár meg is halt. Biztos tanál valakiket, akik elmongyák magának az egészet, mer mondom, nem olvastam még el a követ, hogy mi van ráírva. Ha éltem vóna akor, akor most töbet tudnák mondani magának eről. Én nem éltem még, én nem halotam semit othon se, nem emlékszek, hogy beszélt vóna anyu meg apu valamit ezekről.*

(41 éves férfi, Rozsnyó, 2018)

Nem Ciberaj akarta meglítani a konvojt, ezt mindenki roszul tudja. Az egyik pincér volt a Krasból. Nála vót a csehszlovák zászló is, azt monták, hogy a Krasból hozta magával. Ara feküdt le, oszt miata nem tudot tovább halani az egész konvoj. Rajta van a filmen is, rendesen lehet látni azt a zászlót, de akor már nem feküdt rajta, csak tartota, meg oszt lengete a tankok elé, de oszt a egyik tank alá került, és minden jármű átment utána rajta.

(70 éves férfi, Rozsnyó, 2018)

Akor még ígen kicsi vótam, ide jártam akor iskolába a faluba, nem Rozsnyóra, oda csak később mentem, a Zlatára¹⁸ jártam. Nem is, csak ovodás vótam még akkor! Oszt lehet, hogy akor beszéltek róla akor othon, vagy később is, de én már nem emlékszek, egy gyerek az nemígen törődöt ilyenekel, amikor nagyob vótam, akor se érdekelt. Csak oszt mostan látam ot Rozsnyón aztat pomnyíkot,¹⁹ oszt onad tudom, hogy ráment a tank ara az embere. Régeben nem tutam eről semit.

(56 éves férfi, Rudna, 2018)

[...] *megölt az orosz tank valakit, halotam, meg oszt inkább onad tudom, hogy elolvastam. Mer van egy olyan emlék, olyan pomnyík otan a buszmeigáló fele, oszt azon olvastuk a haveral mer ő közel lakik, tőle gyötünk akor, onad tudom, hogy mi vót akkor, hogy akor otan meghalt az az ember, akinek állították. Egy polomai ember vót, fiatalab mind én, ot halt meg az oroszokér. Csak azóta tudom aztat is, hogy vótak it Rozsnyón oroszok, meg mit csináltak akor iten. Fiatal vót még, de nincs kép rajta, csak hogy mért halt meg akor otan.*

(31 éves férfi, Rudna, 2018)

Most már emlékmű is van, ahol a Bila van mostan. Én akor nem vótam ot, mikor begyötek, nem látam, de töb mindent is halotam. Mondtak olyat is, hogy a tank alá feküt az az ember, de oszt egy ember, egy ismerős, aki akor ot vót, monta, hogy nem igaz. Mert ő nem feküt a tank elé, csak ot ált ódalt valahol töbekel, mert sokan vótak akor ot, amikor

18 Az Arany utcai alapiskolába.

19 Emlékművet.

oszt a tank nekiment. Oszt monta az az ismerős nekem, hogy nem is láták őtet, nem láták a tankból, meg nem akarták őtet elütni, de nem láták. Oszt elindulhatak, mert nem lehet látni őtet, amikor fordult. Azért halt meg, de ő nem ált a tankok elé. Előtte töben is odaáltak akkor, mer nem akarták, hogy begyöjőnek, hogy ne menyen be tovább ide Rozsnyóra semmiféle tank. A Kasai úton, otan történt minden, ot álltगतák az emberek az oroszokat. Ot a Drázusnál vót ez, tele vót emberekkel ot minden. De nem rosznyai vót az az ember, aki meghalt. Ő csak haza akart meni épen, mert nem rosznyai vót, polomai vót, de iten Rozsnyón dolgozot. Oszt már nem tudot hazameni, mer megölte az a tank. Akor oszt a nép még joban felázadt, hogy meghalt, hogy csupa vér vót, ot feküt, oszt gyöt a szanitka, vite máris a kórházba, de már meghalt közbe a szanitkába. Ha nem győnek be akor az oroszok, akor még élhetet vóna, szépen megőregedet vóna mind én vagy mások. De hát neki se keletet vóna odameni, joban keletet vóna vigyázni, ment vóna inkább rögtön haza, nem báméskodni keletet vóna.

(72 éves nő, Rozsnyó, 2019)

A rudnai iskolába jártam még akor, nem jártam akor Rozsnyóra, én nem láthatam. Ha beszéltek is ilyenekről, hogy meghalt valaki a tanktól, gyerek vótam, biztos nem érdekelt, a gyereket nem érdekelte a politika. Ecer oszt, pár éve emlegete valaki, mikor a tévébe is vótak olyan emlékezések, meg filmeket is mutatak, akor beszélte nekem a haverom, hogy Rozsnyón is agyonnyomot a ruszki tank egy embert, nem csak Prágába meg más helyeken. Ez a rosznyai ember is meghalt akor, ot fent a Kasai úton valahol, nem is tudom pontosan. Enyit tudok róla. De már elmentek régen, akor még nem is vótam nős, mikor ki keletet nekik meni inen. Nem is akartak meni, mert Amerika vót ez nekik iten. Most már biztos senkit se érdekel 68, senki se törődik ezel, mindenkinek elég baja van. Hogy meg tugyon élni a mai világba, azal törődnek, az a fontos, nem az oroszok. Ami vót, vót, de már régen vót. Meg most győnek ezek a migránsfélék, ezek a migrantok, megmondom őszintén, azokal nagyob baj lesz, mind a ruszki ruszkiak. Győnek, mind a sáskák, meg nem is olyn fajták, mind amilyenek mink vagyunk! A tévébe is tátni, mindig mutasák, hogy csak győnek folyton. A magyar tévébe töbet mutatnak, a szlovákba sokal kevesebet. Biztos látad te is a tévébe. Miatok lesznek majd iten a bajok! Ezekel kel most törödeni, nem az oroszok! Azok bent vótak a kaszárnyába, de ezeket nem lehet bezárni, Az oroszok egy helyen vótak minden a kaszárnyákba.

(57 éves férfi, Rudna, 2018)

Én akor még nem éltem, de emlékszek, apu mindig szita a ruszkiakat, szita őket mind a bokrot mindig, mer igen haragudot rájok, hogy minek győtek ide akor a tankokal. Most tudom csak nemrég pontosan, egy havertól, ő mesélte nekem, mer ő halot már ezekről, hogy mi vót akor iten, meg oszt utána a pomnyíkot is látam, anak a srácnak a pomnyíkját, biztos te is látad. Hát onan tudom az egészet. Azért halt meg, mer a ruszki elen vót ő is, az a polomai, hogy minek győtek ide, ot vót sokakal az úton, oszt ráment a tank. Otan a Kasai útnál akor másképp nézet ki akor. Ot valahol a pomnyíknál, ot ütöte el az a tank, monta azt is a haver, akor otan még régi házak vótak mindenfele, de oszt azóta lebontoták mind. Oszt a pomnyíkot, akor látam, mikor ecer arafele gyötünk le Juhró²⁰ a haveral

20 Rozsnyó egyik lakótelepét nevezik így, magyarul Dél lakótelep.

gyalog, oszt akkor tutam meg azt is, hogy polomai vót az illető, de már elfelejtetem, hogy hívták. Olyan fucsa neve van neki, azért nem jut most eszembe...

(44 éves férfi, Rudna, 2019)

Ot ment keresztül a tank azon a polomain, otan ahol most az a kő, az emlékmű van. Eről halotam. Hogy a tank elé állt, oszt nem akart onad elmeni, azért történt minden. De nem csak ő vót ot, mások is vótak ot töben, akik ot rámentek az útra, oszt nem engeték a tankokat. De mér csinálták eztet?! Minek keletet hősködni, még élhetet vóna. Feleslegesen halt meg, feleslegesen, mer oszt úgyis kimentek az oroszok a végén. Meg mikor még it vótak, nem bántotak senkit, nem tudok róla, illet senkitől se halotam. Én igen kicsi vótam, mikor elmentek. Csak halotam ezekről, onan tudom.

(29 éves nő, Rozsnyó, 2018)

Én az internetről tudom. Akor írtak az egészről, amikor azt a követ felálították (az emlékművet) ot a Kasai út melet. Egy polomai fiút halt meg otan, azért teték oda a követ, mert akkor vót az évfordulója. Most aki akarja, már megtudhasa hogy is vót az egész. Én már tudtam róla régebben is. A fater beszélt nekem ezekről, amikor 68 szóba jöt. Leálították az oroszokat, azok nem jöhetnek tovább a városba, oszt amikor megint elindultak, megindult az egész sor sor, akkor a tank ahogyan fordult egyet, odanyomta azt a fiút a falhoz, így halt meg szegény. Úgy monta a fater nekem, nem direkt csinálták, mert olyat is mondanak, hogy direkt, de nem direkt vót, azért történt minden, mer nem látták ötet a tankból. Véletlenül történt, senki nem vót hibás! A tankból nem látták, hogy ot van, akaratlanul ölték meg, ők nem akarták. Azok a tankisták biztos nem felejtették el, míg éltek, ha később megtudták, hogy mit csináltak, mert monták, hogy akkor nem álltak meg, mentek tovább a többi tankokkal, lefele a Kras fele. Késsőbb oszt biztos megtudhaták valahonnan. Hiába viték már be a kórházba azt a polomait, mert jöt mingyár a szanitkas, nem tudtak segíteni, mert tisztára összeroncolt a lábát meg mindenét, az egyik lába hogy le is szakat, leszakította az a tank. Rosz rá is gondolni! Szörnyű lehetet!

Halotam olyat is valakitől, azt monta, hogy az a Ciberaj a tank alá feküdt, meg azt is, hogy oda állt eléje, de még azt is monták, be vót rúgva, azért csinálta az egészet. Ez nem igaz, nem vót berúgva, meg ot senki se feküdt a tank elé, csak elállták az utat töben is, vót náluk csehszlovák zászló is, oszt lengeték feléjük, amire oszt rámentek a tankok. Mert azért jó sokan lehetek ot, nem csoda, hogy meg tudták állítani a sort a Kasai úton. Osz az oroszok, persze, hogy tovább akartak menni, mer már igen sokáig, órák hoztat álltak ot, a sor vége meg már valahol Görgön lehetet, adig álltak egészen. De nem sikerült meg egyezni a tömegel, legyöt oda akkor a parancsnok feljeből, ő egyezkedet, de nem halgattak rá, oszt többször a levegőbe lőt, azt mondták, hogy meg is sebesültek valakik, de hogy csak meg akarta ijeszteni, csak figyelmeztetni akarta őket, de nem is biztos, hogy csak a levegőbe lőt, mert akkor nem sebesült vóna meg senki. No, oszt akkor már megijetek az emberek, szétszalata, oszt mehetnek az oroszok tovább. Csak a polomai srác halt meg, más nem, szerencsére, de ő csak akkor, mikor már megint elindultak az oroszok a tankokkal. De hogy azok felülró gyötek akkor, onan ódalról. Én igen sajnálom őt! Monták, hogy már gyerekei is vótak. Sokan azt hiték, hogy valami rozsnait nyomot oda a tank, vót oszt mindenféle beszéd, ki úgy monta, ki úgy monta.

(49 éves férfi, Rozsnyó, 2018)

5. kép. Tank a Kassai úton 1968. augusztus 21-én (Pillanatfelvétel az 1968-ban készült dokumentumfilmből. A Rozsnyói Bányászati Múzeum tulajdonából)

Van ilyen rozsnyói oldal, ez egy szlovák oldal, onan tudtam meg többet eről az egészről. Én tudtam előtte is, hogy mi történt itt 68-ba, mert sokat halotam róla a családba, nálunk szeretek mindig politizálni, meg a rokonok is. Tudtam, hogy egy polomai ember volt, aki meghalt, már gyerekei is voltak. Állítok neki emlékművet is ot a Kasai úton ahol meghalt, akor, amikor az évfordulója volt, hogy bejötek. Úgy történt, hogy ot volt ő is, amikor vonultak az oroszok akor augusztusba, ez 21-én volt. Közbe le kelet neki álni valamiért, elromlot az autójok oszt az kelet megjavítani, hogy továbbmehesen a sor, mert az egész konvojnak meg keletet álni amiat az autó miat. Nem tudtak továbbmení. Amikor oszt megint elindultak, akor a tank nem vete észre, hogy ot van valaki anál a háznál, mert akor még voltak házak a Kasai út melet mindenhol. És ahogy fordult egyet úgy körbe a tank, ahogy fordult, odanyomta azt fiút a falhoz, de nem volt szándékos, hiába is mondják egyesek, csak véletlen volt, szerencsétlen véletlen, hogy azt az embert akor odanyomták. Úgy beszélík, leszakat az egyik lába, csak a felső teste maradt épségbe, meg hogy rögtön összeeset. A tanknak az lánctalpas része nyomta őt oda, elképzelheti, mit képes az csinálni! Akik a tankba ültek, észre se veték, bevite a mentő a kórházba, de nem tudtak segíteni rajta, még ot a mentőbe meghalt. Beszéltek oszt utána egyesek, mert sokan okoskotak, később, meg ki is találtak mindenfélét. Azt is monták, akik ot se voltak akor, hogy a tank alá feküdt, azért halt meg, mások meg azt monták, hogy eléje ált, de egyesek azt is állítják, hogy be volt rúgva, mindenfélét kitaláltak utána, de nem volt berúgva, az biztos, akik ot voltak, azt monták, hogy józan volt, ezt csak kitalálta valaki, hogy védje az oroszokat, ez

nem igaz. A tankok elé lefeküdtek akkor a fiatalok, meg eléje álltak, de aztán a végén felkeltek, mind felugrotak, amikor elkezdtek összevisza lövöldözni az oroszok, valami tisztek, aki először egyezkedet velük, hogy engedjék őket, menjenek onan. Biztos jó idegesek lehettek, meg nagy meleg is volt akkor augusztusban nagy hőségek voltak mindig. Az oroszok meg ott sülték a tankokba, meg az autókba, azért akartak már mozdulni valamere, meg hát nem álhatak ott a végtelenségig. Aztán mikor eldurantak a lövések, akkor oszt elszaladt onan mindenki, mert megijedtek, no és akkor indulhatak az oroszok tovább. Még az is volt, hogy a lövések előtt sokan beszélgetek az orosz katonákkal, akkor tudtak oroszul, mert tanulni kelet az iskolába, többen is beszélgetek ott velük végig a Kasai úton az autók-nál meg a tankoknál. Barátságosan beszéltek egymással, meg azt is kérdezték, miért szálltak meg minket. Osztt hogy monták nekik azok a katonák, hogy ők nem is tudták, hova jöttek, csak hogy foradalom van, ahova menek, azt monták nekik, és hogy segíteni jönek ide. Azt se tudták hol vannak, melyik országba! A tisztek, azok biztos tudtak mindent, nekik biztos megmondhaták a fejesek. Jöni kelet, mert az volt a parancs. Nem lehetet elenkezni. Nem volt értelme az itenieknek elenálni, úgyse tudtak volna semit csinálni az oroszok elen, anyian voltak, meg fel voltak jól fegyverezve, meg ott voltak a tankok is.

(49 éves nő, Rozsnyó, 2018)

Montak akkor az idősebek biztos valamit, de ezekről nemigen vót szabad beszélni, úgy tudom, hogy az oroszok mit csináltak akkor 68-ba. Apám monta, csak ha mások nem haloták, meg akikbe megbízot. Azt monta, akkor figyeltek mindenkit a komunisták, hogy vót jó sok estébák, oszt igen keletet vigyázni. Nem lehetet megbízni mindenkibe. Nem lehetet akkor hangosan beszélni a politikáról meg a kommunizmusról, nem lehetet szidni, meg azt se, mit csináltak it a ruszkik. Hogy egy ember meghalt, mer nekiment a tank. Akit elütöttek, még fiatal vót. Ráadásul családos apa vót már! Tankal mentek neki, merthogy az út közepére állt eléjük, de nem csak maga vót, de sokakat együtt. Igen sokan álltak ki az útra, oszt nem engetek semit tovább, a tankokat se. Ez mind a Kasai úton vót, mert onan gyöttek fentről, Váraljától, előtte meg a Szoroskán, oszt a Kasai úton be Rozsnyóra. Akor még be keletet gyöni a városba mindenkinek, mert akkor még nem vót az a másik út, ami elkerüli Rozsnyót. Akor a városon keresztül keletet minden autónak gyöni, mert csak úgy tutak meni Berzétére meg Tornaljára, ara lefele Rimaszombatba, meg mindenfele, Kasa fele is. Osztt az a fiú másokat együtt álta el az egész utat, de csak őt tanálták e, csak ő halt meg akkor. Merthogy a többiek ügyeseben el tutak ugrálni, ők gyorsabak vótak. Úgy összelapítoták, meghalt aba a minútumba, szétlapítoták, mind a palacsintát, monták, hogy minden tiszta vér vót otan. Eről nem vót szabad beszélni, de hát sokan tutak róla, nem lehetet titkolni, mer sokan elmonták egymásnak, akik nem vótak ott ako, azok is megtuták, mer ez borzasztó vót, szíták is a ruszkikat. De csak úgy egymással beszéltek, mer nem nagyon lehetet akkor csak akarhol. Mer többen is vótak, akik szimpatizáltak az oroszokkal, meg vót olyan szervezet is, ami az oroszokkal vót. Az a Szovjetbarát, vagy hogy is hívták. Sokan beléptek akkor.

A szanitka hiába ment, a fiú már meghalt. Csoda let vóna, egy csoda, ha nem hal meg atól a nehéz tanktól, atól a hatalmas nagy ütéstől. Utána oszt nem lehetet eről beszélni, mer baja let vóna az illetőnek, ha eről beszélt vóna, mert a ruszkiokról nem lehetet roszt mindani, hiába vót igaz. Osztt ezér többen is csak most tuták meg, hogy meghalt a tanktól, meg hogy mi is vót akkor hatvannyócba it Rozsnyón! De sokan most se tu gyák! Segíteni gyöttek, azt kelet mondani.

Van ott már egy emlékmű is, amin minden rajta van. Hogy ki halt meg ott 68-ba, meg hogy megszáltak minket akkor az oroszok. Nem magyarul írták rá, csak szlovákul. Olyan is halotam, hogy másféle sebesültek is vótak még töben, mer akkor ottan igen sokan tüntettek, ott a Kasai úton, oszt ezér nem tutak továbbgyöni, hát oszt mindenféle eset vót. Hogy valakinek a lábára még ráment a tank, de az nem halt meg, csak sántított utána egész életébe. Nem tudom, az ki vót, lehet, hogy él is még. Mongyák, lövődözés is vót akkor, egy orosz tiszt lövődözött, hogy áljanak el az útból, mer nem tutak továbbmeni, mert leálítoták az egész sort. Akor nem vót még Bila, akkor ottan házak vótak sorba kétódal, nem vót ott a mostani buszmegálló, rendesen házak vótak ott mindenütt az út melet. Sokakat nem is érdekel, mi vót akkor, de én oszt sokaktól érdeklöttem, de vótak, akik még nem is tutak erői, pedig sokal öregebek, mind én. Ere emlékezni kel, tudni kel, hogy vótak it a dolgok. Én így gondolom. A kommunizmust is most sajnálják töben is, hogy vége let, oszt siránkozna, hogy akkor minden job vót. Vótak, akiknek akkor job dolgok vót, nem csak a fejeseknek. Jó, hogy maga ezekkel foglalkozik, mer legalább mások is megtugyák, mi vót it akkor. Azér végén elmentek mégis inen a ruszkiak, eleget szívták a vérünket!

(59 éves férfi, Rozsnyó, 2019)

Akor meghalt egy ember, mert nekiment a tanknak, elébe ált, oszt azért ütötte el. Múltkor monta épen nekem valaki. Töbet nem tudok, hogy vót pontosan, mer az illető, aki nekem mesélte, ő is csak halota. De ara emlékszek, hogy direkt monta, hogy a ruszkiak vótak a hibásak bene.

(32 éves nő, Rozsnyó, 2019)

A ruszkiak miatt halt meg valaki, egy ember. Ők tehetek róla, senki más, ők mentek neki a tankal. Ott nál a háznál történt a dolog, ahova odaált akkor, de már nincs meg most az a ház, lebontoták. Ő csak ott ált a falnál, nem is csinált semit, csak ott ált, ott nézte a ruszki tankokat meg a töbit. Oszt akkor agyonnyomták. Úgy nyomták agyon, hogy rögtön meghalt. Leszakat a lába is, beszéltek akkor anyunak. De lehet, talán nagymamának monta valaki, már nem tudom. De beszélünk oszt róla. Enyit tudok, az biztos, hogy a ruszkiak vótak a hibásak, direkt odanyomták, nekimentek ottan. Azér csinálták, hogy mindenki menyen már onan, mer nem engeték őket tovább, megálítoták a tankot, oszt bosszúból ölték meg. Biztos meg se büntették őket, mer akkor nem vót szabad bántani az oroszokat.

(35 éves nő, Rozsnyó, 2018)

A Kasai úton történt az eset, ott valahol, ahol most a Bila van, de atól idéb, mert most már másképp néz ki az a hely, mint akkor, sok házat lebontotak. Ott egy háznál történt, az egyik ház melet. Ez egy fiatal fiú vót, már dolgozott valahol. Osztan ő is ott vót másokkal a Kasai úton, nem akarták továbbengedni az oroszokat, mert azok a Kasai úton gyötek, meg gyötek lefele, hogy anyian vótak, mind nyű! Oszt hogy valami történt, valami miatt a tank odéb akart menni, vagy mi, oszt ez a fiú ott ált a falnál, oszt ott nyomták neki. Hogy borzalmas vót az egész! Már nem segíthet rajta sem, merhogy teljesen oda vót lapítva szegényt ahoz a falhoz. Oszt hogy akkor beszéltek olyat, hogy az oroszok nem akaratal csinálták, de nem láták ötét, a tankból, de én ezt nem hiszem! Mongyák, igen nagy zűrzavar vót ott akkor. Dobálták őket mindenel, oszt kiabálták nekik hogy Damój, damój!, hogy haza, haza!, ez azt jelentete, mert oroszul kiabálták, hogy értsék, amit kiabáltak nekik. Nekem apu elmesélte ezeket a dolgokat...

(55 éves nő, Rozsnyó, 2018)

Most tutam meg én is, hogy ot, ahol az a kő, az emlékmű van, ot keresztülment a tank egy fiún. A tank elé feküt, hogy megálítsa őket, oszt nem akart onad elmeni, hiába mon-ták neki, nem kelt fel, oszt nem tutak tovább meni az oroszok. Nem értem, miért keletet eztet neki csinálni?! Még élhetet vóna! Családos ember vót, igazán töb esze lehetet vóna, akor a k...a ruszkik miat nem keletet vóna meghalni neki. Mer azok oszt mégis elindultak, biztos gondolták, hogy majd akor felkel. De ő ot marat akor is. Jó keményfejű lehetet!

(29 éves nő, Rozsnyó, 2019)

Van most egy emlékműve anak az embernek ot a Bila előtt. Olyanokat beszéltek, hogy a tank alá feküt, de nem úgy vót, ő nem feküt a tank elé, csak ot ált a ház melet oszt a tank direkt nekiment, de véletlen is lehetet, nem tudom, mer sokfélét mondanak. Valakik azt beszélük, hogy direkt ment neki, de olyat is halotam töbtől, hogy véletlen vót. Hogy nem akarták ezt csinálni, de nem láták a tankból, mert meg el keletet neki fordulni ódalra anak a tanknak, oszt ezér nem láták őt. Rögtön meg is halt, mert teljesen odalapította a ház falának, Nem feküt ő semmilyen tank alá, ez hülyeség, ahogy mongyák egyesek. Úgy öszenomódot mindene, hogy rögtön belehalt. Akor igen sokan vótak ot, ahol most az az emlékmű is van. Nagy tömeg vót, otan, sokan bémészkotak, látam olyan képeket is, ahol látni. Vanak ilyen képek az intereneten is, ot látam, mutata az unokám, maga is megnéz-heti, de lehet, hogy már maga láta ezeket. Én nem vótam akor otan, csak ezeket tutam mondani.

(63 éves nő, Rozsnyó, 2018)

Hát én akor még nem is éltem, de érdekelt, hogy is vót ez hatvannyócba, oszt kérdezős-kötem másoktól, anyutól meg aputól is, hogy ők mit tudnak eről, no meg oszt az interne-ten, meg a tévébe is látam filmeket eről. Egy időben sok ilyent atak a tévébe, amikor az évfordulója vót, a szlovák tévébe aták, nem a magyarba. Meg lehetet ezekből tudni, hogy mi történt akor az egész Csehszlovákiában. Van egy olyan film is, ami aról szól, hogy mi vót it Rozsnyón, amikor megszálltak az oroszok minket. Titokba csinálta valaki akor, de oszt most oda került a múzeumba, ot vetíteték először, de én a rozsnyai oldalon látam, az interneten ot van, meg lehetet mindenkinek nézni, aki akarja.

Akor majdnem mindenki azt hite, hogy háború lesz, igen megijet a nép, szalatak az üzletekbe, hogy ha kitör a háború, legyen mit eni, igen nagy vót az ijedség. Hoszú sorok vótak mindenüt a bótok előtt. Mindent megvet a nép, amit csak kapni lehetet akor, hogy legyen minden, ha gyön a háború. De oszt utána lecsilapotak, de az elején igen féltek, hogy mi lesz iten.

Láta-e az emlékművet, ot a Kasai úton? Azt állítoták anak a fiatalembernek, aki meg-halt ot akor, mert ráment az orosz tank. Azt halotam, hogy szét vót lapítva az az ember, a ruszki tank teljesen agyonnyomta. Hogy nem akaratal csinálták, úgy mondják, hogy nem látak ki a tankból rendesen, hogy ot van az a fiatalember, oszt a tank épen roszul fordult, hogy pont azt az ártatlan szegény embert tanálták el, nekimentek, oszt meg bele is halt. Hiába viték a kórházba, akor már halot vót. Én azér nemigen hiszem, hogy nem látak ki a tankból. Aból is ki lehet látni, mert akor hogy közleketek vóna, nem láták vóna azt se, hogy hol az út, nem igaz? Az az ember nem rozsnyói vót, hanem polomai. A táblára is kiírták, ami ot a kövön van. Néze meg, ha nem láta még! Beszéltek, hogy az emberek oszt akor igen ki vótak rímedve, mer szörnyű vót látni, hogy csupa vér vót, meg hogy talán a belei is ki vótak teljesen. De eről oszt utána tilos vót, nem vót szabad beszélni, nem

lehetet emlegetni, mert baja let vóna az illetőnek. Azt a követ is csak a foradalom után teheték ide, előtte nem is engeték vóna, szó se lehetet vóna róla! Hát enyit halotam, azt is tudom, hogy hívták, de elfelejtetem, de ot a kövön meg lehet nézni. Nem olyan régen teték oda azt az emlékművet. Van rajta egy tábla, lehet tudni, kinek állították, meg hogy hatvannyolcba elfoglaltak minket az oroszok.

(39 éves nő, Rozsnyó, 2019)

Akor hatvannyolcba ot kétódalt meg az úton is igen sokan vótak, kiabáltak meg dobálták az oroszokat mindenel, amivel csak tuták, azok meg hogy igen meg vótak ijedve, hogy mi lesz eből. Nekik parancsra keletet jöni, a katonák nem csinálhatak mást, csak azt, amit parancsolnak nekik. Teljesíteték a parancsot, oszt gyötek. Oszt ügye őket támaták, a katonákat támaták ot akor a Kasai úton is, oszt a végén megtörtént az a tragédia. Brezsnyev meg a ruszki fejesek nem vótak ot, csak üldögéltek nyugotan ot Moszvába maguknak.

Halotam, hogy akor igen nagy vót a felfordulás mindenhol, az egész országba tün-tetek elenek, meg töben is meghaltak akor. Prágába egy fiú felgyújtota magát, mert azt akarta, hogy menjenek ki. Kasán is mindenféle történt, meg máshol is vótak öszetűzések. De nem csak a oroszok gyötek be akor, mert a magyarok is it vótak, mert ők, Magyarország is ahoz a Varsói Szerződéshez tartozott, amit aláírtak, ezért keletet nekik is jöni. De iten Rozsnyón nem vótak, csak máshol, csak it is tutak róla, hogy a magyarok is segítik az oroszokat.

Ot a Kasai úton akor 21-én rengeten öszegyötek az emberek. Pont ot romlot el az autójuk, javítani keletet, ezért nem tudot tovább meni más jármű se. Így oszt nyugotan éléjek tutak álni. Vótak olyan orosz katonák is, amelyikeknek be vót kötve a feje fáslival, meg hogy mé a szemét is kiütöték az egyiknek, véres is vót, töb autónak az üvegét is betörték valmi kővel. Kasán igen nagy vót öszetűzés, rengeteg vót a halot. Akik dobálták őket, biztos töb katonát eltanáltak, mert vót sok betört üveg az autójukon. Oszt pont a katonák sebesültek meg, ők iták meg a levét, akik nem tehetek az egészről. Meg vót nekik parancsolva, hát gyöni keletet, ot nem lehetet mondani, hogy nem jövök! Sokan nem is tuták, hogy hova gyönek, hogy hol vannak. Ha nem teljesíteték vóna a parancsot, akor mehetek vóna a börtönbe, vagy még talán le is lőték vóna őket. Brezsnyev igen rossz ember vót, ot nem lehetet ugrálni, a katonai parancsot nem lehetet megtagadni. Aztat teljesíteni keletet, ha tecet, ha nem!

Mondják, hogy van egy film, de én még nem látam, de hogy a múzeumba vetíteték, oszt fent van az interneten is, meg lehet nézni. Azon lehet látni sok mindent aról, hogy mi vót ot a Kasai úton. Meg akarom majd nézni én is, kíváncsi vagyok, biztos érdekes. Maga is néze majd meg, azt mondta a haverom, hogy érdemes megnézni. Mára meg is nézem én is, a Rožňava oldalon kel keresni.

Ezeket, amiket elmontam, csak halotam, mer akor én még nem éltem, de hát erőli sokan tutak, meg akik ot is vótak akor, azok beszéltek, hogy szörnyű vót. Akor nem vót mindegy, igen veszélyes vót a helyzet. Minden lehetet vóna belőle! Most, hogy már van ez az kő az út melet, mindenki megtudhasa hogy s mint vót akor. A fiatalok is, meg az öregek is, meg akik nem is éltek akor. Elolvashasák a kövön, hogy ki halt it meg. Anál szoktak mostanába ünepséget tartani. Amikor vót az évforduló, avaták fel, koszorút is meg virágot is szoktak oda teni, meg mécseseket is látam.

(52 éves férfi, Rozsnyó, 2018)

Az nem úgy vót, ahogy most mongyák! Mert azért vót ez az egész, hogy be vót rúgva az az ember! Nekem olyan monta, aki láta, és én hiszek neki. Csak eztet nem szabad mondani, mert csak baja lehet belőle az illetőnek! Én is azért nem mondom meg a nevemet magának! Ne szólj szám, nem fáj a fejem! Ez így van! Azt kel mondani, hogy milyen nagy hős vót az az ember! Meg monták nekem, hogy a ruszki tank nem is ütötte vóna el őt, ha nem feküt vóna eléje! Ilyet csak olyan ember csinál, aki nincs észnél, aki be van rúgva! Mások is vótak ot akor, de ők csak áltak otan, ők nem fekütek le, ezért el tutak ugorni gyorsan a tank elől, ezért ők megmenekültek! De most eztet nem szabad megírni, pedig ez az igazság! Csak hazudik mindenki, hogy ilyen meg olyan hős vót az az ember! Én is sajnálom, hogy meghalt, de ő vót a hibás, senki más! A tankisták nem tehetek róla, hogy nem láták őtet, azért mentek rá, azért halt meg. De aztat nem is lehetet vóna túlélni, ha egy tank rámegegy embere! Nem tudom, hogy maga meg-e meri írni eztet, amit montam.

(Rozsnyó?, idősebb férfi, a korát nem árulta el, s azt se, melyik településen lakik)

Eről nem beszéltek igen a szocializmusba, mer csak baj let vóna belőle, megnézheték vóna magukat! A ruszki tank ment neki anak az embernek. Krasznahorka felől jötek egymás után, lefele a Kasai úton, csak úgy özönlötek onan egész nap, oszt végig a városon! Monták, hogy a tankok az utakat is tönkre teték a lánctalpakal, végig amere mentek. Az a fiatalember épen ot ált az út melet, mikor elütötte az egyik tank. A többiek akor már elszalatak onan. Már is meghalt, amikor neki mentek a tankal. Eről nem vót szabad beszélni, úgyis mindenki tuta, elmonták, akik ot vótak. Ilyet nem lehetett eltitkolni. Az igaz, hogy sokan csak a foradalom után tuták meg, mi történt akor, hogy ez a fiú meghalt, meg hogy akor hatvannyócba mi vót nálunk, meg az emlékművet is csak most lehetet oda teni, a szocializmusba, nem lehetet. Most már mindenki elolvashatja ot a tábláról, ki volt az az illető, hogy polomai volt. Gyereke is volt már akor, töb is. Aról is beszélnek, sebesültek is vótak töben akor, mert az oroszok lövődöztek. Ez akor volt, amikor eléjük ált a tömeg az úton, elálták az egész utat. Osztt akkor löttek, olyan figyelmeztető lövéseket adtak le, de valakiket el is találtak, de azok közül nem halt meg senki.

(46 éves nő, Rozsnyó, 2018)

A Kassai úti incidens: állítólag éjszaka történt, amikor a megszálló hadsereg érkezett, valaki lefeküdt a földre, az útra, hogy megakadályozza útjukat. Anyám nem tudja pontosan, mi történt, mert nem volt ott, csak reggel beszélték a városban, hogy meghalt. Azt nem tudja, hogy átmentek rajta, vagy megölték.²¹

(A megszállásról fényképeket készítő Ujházy Ladislav közlése e-mailben arról, mire emlékszik az édesanyja)

21 Az eredeti szlovák nyelvű közlés: *Incident na Kosickej ulici: udajne v noci, ked prichadzali okupacne vojska, niekto si lahol na zem, na cestu aby im zabranil v ceste. Moja mama nevie presne co sa stalo lebo tam nebola, a len rano sa po meste rozpravalo, ze zomrel. Ci ho presli alebo zabili to nevie.* (A megszállásról fényképeket készítő Ujházy Ladislav közlése arról, mire emlékszik az édesanyja)

6. kép. Veszteglő konvoj a Kassai úton 1968. augusztus 21-én (Ladislav Ujházy felvétele)

Az alábbi variánst egy rozsnyói szemtanú, az azóta elhunyt restaurátor Székely László mondta el egy rozsnyói szlovák hírportálnak:

Azt a napot sosem felejtem el. Az út mellett álltam és néztem, ahogy jönnek az orosz autók, a felső részből. A rozsnyóiak beálltak az autók elé, hogy megállítsák őket. Hosszú ideig minden állt ott, aztán megérkezett egy gázikon²² egy parancsnok, s elkezdett egyezkedni, hogy az emberek álljanak félre, de ők azt skandálták, hogy nem mennek el. Ezután a parancsnok az adó-vevőjén kiadta az utasítást, és s az utca felső részéből elkezdtek özönlenni a tankok. Egy úr itta meg a levét. Szörnyű idők voltak ezek. Arra is emlékszem, amikor egy bányász az egyik katonai autóra követ dobott, ami eltalálta a katonát is.²³

(Rozsnyó, Székely László, 1948–2011)

22 Terepjáró autó (az orosz GAZ rövidítésből).

23 Az eredeti szlovák nyelven megjelent szöveg: „Na ten deň nikdy nezabudnem. Stál som pri stene a som pozeral, ako Ruské autá prichádzajú z hora na Košickej ulici. Rožňavčania sa postavili pred autá, aby ich zastavili. Dlhو tam všetko stálo a potom prišiel na gáziku jeden veliteľ a začal tam vyjednávať, aby ľudia ustúpili, ale oni skandovali, že neustúpia. Následne ten veliteľ dal do vysielacky pokyn, a z vrchu ulice sa začali valiť tanky. Odniesol si to aj jeden pán. Boli to hrozný časy. Pamätám sa aj na to, ako jeden baník hodil do okna vojenského auta kameň a trafil aj vojaka.“ Ladislav Székely (74). <https://roznavna.dnes24.sk/august-68-v-roznave-unikatne-zabery-a-autenticke-vypovede-306800> (utolsó letöltés 2022. május 1.)

Az 1968-ban 17 éves szemtanú, a rozsnyói Králik György 2018-ban az alábbi variánst mondta el egy magyar nyelvű internetes portál rozsnyói tudósítójának az 50. évforduló alkalmával a Bányászati Múzeumban tartott megemlékezést követően, amely alkalomból az 1968-ban készült felvételt is levetítették:

Nem, nem volt véletlen, az a tank ráment, mert látuk, a másik oldalon álltunk, egyszerűen ráment, s egyszerűen leborította a falat is és őt maga alá teperte. A film, ami most le volt vetítve, ez komolyan megmutata, hogy volt, hogy történt egész dolog, hogy voltak az emberek felháborodva és hogy demonstráltak és elenáltak ennek az egésznek.²⁴

Az akkor katonai szolgálatát töltő, de éppen Rozsnyón tartózkodó Stiglitz Péter is ugyanakkor nyilatkozott szintén annak az internetes portálnak, amelynek Králik Róbert is:

Ondro, ez a pincér, aki elvite a csehszlovák zászlót a Krasból, és mikor megindultak már ezek a tankok, és aba a pilanatba, amikor egy ilyen rés keletkezett a kolonába, akkor ő ot a Foto előtt leterítete a csehszlovák zászlót és ráfekűt. És ezel megálította a kolonát.²⁵

A történet egy invariánsa?

Egy, az adatközlők által nem ismert (in)variánst a komáromi *Dunatáj* c. lapban 2003-ban megjelent cikkben²⁶ találtam, amelyben a szerző – Nagy László Endre – az 1968-as rozsnyói eseményekkel kapcsolatos személyes élményeit elevenítette fel.²⁷ A Kassai úti halálos balesetről az alábbi történet olvasható:

Amint másnap délelőtt megtudtam, fogadni akarta a szovjeteket a városi pártbizottság elnöke, s egy keskeny, macskaköves utcán odaállt az első közelgő tank elé, kezében egy papírlappal, a buzgó vörösmócsing olvasni kezdte a fonetikusán átírt orosz szöveget:

A Csehszlovák Kommunista Párt városi bizottságának nevében szeretettel fog...

Nem csupán a foga tört a szövegbe, mert a tank nem állt meg, vagy hiába fékezett a csúszós macskaköves úttesten, palacsintává lapította a nemzetközi proletariátus egyik hű fiát! A másvilágon, bocsánat, a túlvilági lassan posványosodó vörösparadicsomban legalább meglehet az a nagy-nagy elégtétele, hogy nem egy fasiszta, hanem egy „testvéri tank” lapította össze... S lehet-e ennél szebb, dicsőbb halála egy kommunistának...?

24 <https://www.youtube.com/watch?v=4EML1rpc6HY> (utolsó letöltés 2022. május 1.)

25 <https://www.youtube.com/watch?v=4EML1rpc6HY> (utolsó letöltés 2022. május 1.)

26 Nagy László Endre, *Dunatáj* 2003/37. sz. 4. p.

27 Az eseményeket követően pár nappal járt Rozsnyón és készített riportot az akkori eseményekről a Csemadok *A Hét* c. kulturális hetilapjába. NLE (Nagy László Endre): Legyen már béke és nyugalom! *Hét*, 1968. szeptember 15. 20–21. p.

Végezetül megjegyzi:

Amit itt leírtam, nem vicc! Igaz bizony az első szótól a legutolsóig. A róla írt riportom egy hét múlva, ha cenzúrázva is, megjelent a Csemadok Pozsonyban kiadott, Hét című képes heti folyóiratában, s ezen én csodálkoztam a leginkább... Talán elkerülte beszari főnököm éber figyelmét, s csak a lektorunk húzta meg...

Aki nem hiszi, kikeresheti azt a számot a Csemadok-központban, de a hitetlen Tamások érdeklődhetnek akár e helyszínen, Rozsnyón is!²⁸

Lényegében két, 35 évnyi különbséggel megjelent, egymástól több részletben is különböző és ellentmondásokat is tartalmazó írásról van szó. Sajnos, az említett 1968-as rozsnyói riport kéziratát már nem áll módunkban elolvasni, hogy megállapítsuk, hogy A Hét akkori főszerkesztője mit húzott ki belőle, s egyáltalán kihúzott-e valamit, ahogyan azt a szerző állítja. Az említett, 1968. szeptember 15-én megjelent, a túlzásoktól nem mentes tudósításban a szerző mindenestre nem említi Štefan Ciberaj Kassai úton történt halálos balesetét. A Kras Szállodánál 1968. augusztus 25-én történt lövöldözésről azonban mindkét lapban részletesen ír, noha kissé ellentmondanak egymásnak ezek az írások. Ezzel résszel a lövöldözéssel foglalkozó alfejezetben foglalkozunk majd.

7. kép. A Kras Szálloda előtt elhaladó tankok 1968. augusztus 21-én (Ladislav Ujházy felvétele)

²⁸ Nagy László Endre, *Dunatáj* 2003/37. sz. 4. p.

2. A rozsnyói Kras Szálloda „szétlövése”

A másik legismertebb a Kras Szálloda „szétlövéséről” szóló, szájhagyomány által megőrzött történet, amelynek napjainkra már számos variánsa létezik. Az 1968. december 5-én Szlovákia Kommunista Pártja Rozsnyói Járási Bizottságának küldött rendőrségi jelentésben csupán az áll, hogy ismeretlen okokból lövöldözésre került sor a Kras Szállodánál, és hogy sebesültek is voltak.²⁹ Az akkori történéseket ma már csak mozaikokból tudjuk összerakni, az adatközlők által elmondott szövegekből, de akár megfordíthatjuk: az adatközlők elmondása alapján kapunk egy képet, akárcsak a Štefan Ciberaj halálának körülményeivel kapcsolatos történetek esetében.

Ennek az esetnek legelterjedtebb az a változata, miszerint a lövöldözésre amiatt került sor, mert a Kras Szálló melletti moziban éppen indiánfilmet, *A nagy medve fiait* vetítették, s a filmbeli lövöldözést kint is lehetett hallani. Az augusztus végi nagy meleg miatt a mozi szellőzőablakai ki voltak nyitva, hogy friss levegő juthasson a nézőkkel teli helyiségbe (akkor még nem létezett légkondicionálás). A Kras Szálloda közelében szolgálatot teljesítő szovjet katonák a lövöldözés hangjait hallva azt hitték, hogy őket támadták meg fegyverekkel, ezért bizonyára pánikba estek, s elkezdtek összevissza, vaktában lövöldözni. Egyrészt a Kras Szálloda irányába lőttek, de lövések érték a mozit és a református templomot is – ez utóbbin még napjainkban is láthatók a golyók nyomai. Közben a katonák segélykérő rakétát is kilőttek, amire a kaszárnyából rövid időn belül erősítés érkezett a helyszínre. A Krasban levőknél fegyvert kerestek, megmotozták az embereket, de semmit sem találtak, s rá kellett jönniük, hogy nem történt támadás, a lövöldözés hangjai valójában a moziból jöttek. A szálloda épülete megrongálódott, s több ablak is kitört a lövöldözés során. Ezeket rövid idő alatt beüvegezték, ám a lövések nyomait még jó ideig látni lehetett az épület külső falán. A vendégek közül néhányan megsebesültek, halálos áldozata azonban nem volt az incidensnek.

A történetnek 2 altípusa létezik:

1. A szovjet katonák a moziból kihallatszó lövöldözést hallva azt hitték, megtámadták őket, s azért kezdtek ők is lövöldözni
2. A Krasban részeg szovjet katonatiszt(ek) lőtt(ek) a pisztollyal a levegőbe, s ennek hallatán kezdték el a katonák kívülről löni a Kras Szállót.

Megjegyezzük, hogy a Kras 2019-ben megkérdezett alkalmazottai közül két pincér halott a lövöldözésről, a középkorú elmondása szerint a moziban vetített filmnek semmi köze nem volt a lövöldözéshez, mert nehéz elhinnie, hogy olyan hangos volt a filmbeli lövöldözés, hogy azt ki lehetett volna hallani. Ő úgy hallotta valakitől, hogy egy részeg

²⁹ https://www.21august1968.sk/data_august68/obete/obete-augusta-68.pdf (utolsó letöltés: 2022. május 29.)

szovjet tiszt lőtt a pisztolyával a levegőbe, s emiatt gondolhatták a kint posztoló szovjet katonák, őrájuk lőtt valaki, ezért kezdtek el lövöldözni a Kras felé.

A fiatalabb, 30 éves pincér: *Én akkor még nem éltem, de halotam anyutól, hogy mi is vót akkor. Valamilyen háborús film vót a moziba épen akkor, oszt épen lövöldöztek, oszt az oroszok azt hiték, hogy a németek támadnak, oszt elkezdtek lövöldözni. A golyók ot is maratak a falba.*

A recepción dolgozó 55 éves hölgy: *„Ja viem len toľko, ze Rusi strielali na Kras, ale nič iné neviem, nepočula som o tom, čo sa presne vtedy odohralo...”³⁰*

Az alábbiakban az adatközlők által elmondott különböző variánsokból mutatunk be egy válogatást:

Volt még egy eset Rozsnyón, amikor a moziban egy filmet vetítettek. A mozi a Kras mellett volt. Ez augusztusban volt, azután, hogy bejöttek. Az ablak ki volt nyitva, és olyan filmet vetítettek, hogy lövöldöztek benne, és hát ki lehetett hallani. És abban az időben minden útkereszteződésben, vasúti kereszteződésben is mindenütt szovjet katonák tartottak szolgálatot. Rozsnyón is ott álltak a kereszteződésben, hát hallották, hogy lövöldözés van valahol, nem tudták, hogy hol, és hát kilőttek egy vörös rakétát, vagyis egy figyelmeztető rakétát. Közben meg katonatisztek is voltak a Krasban, ők kiszaladtak rögtön, hogy megtámadták Rozsnyót. Én akkor éppen a párton szolgálatot tartottam, mert beosztottak szombatra, vasárnapra idegeneket, a Nemzeti Front tagjait, és akkor én tartottam szolgálatot. Amikor az oroszok bejöttek hozzám, mondták, hogy máris menjek el, a telefont rögtön leblokkolták, úgyhogy haza is kellett jönnöm rögtön onnét, hazaküldtek, és ők vették át a szolgálatot. Úgyhogy a lövöldözés után ez történt.

(Szöllős Sándor, Csucsom, 89 éves, 2018)

[...] *Édesanyám megírta nekem, hogy szétlőtték a Krast. De oszt hogy hogy történt, azt csak a haverjaimtól tudom, a haverjaim mesélték el nekem itthon. Pozor Laci, akit maga is ismer, Tyuki itt ült a Krasba 3 haverjával a lövöldözéskor.*

Oszt Tyuki³¹ mesélte. Azt mondja, hogy „Amikor engem odaállítottak a falhoz, oszt végítapogattak! Képzeld, volt pisztoly öngyújtóm.” Akor voltak ilyen pisztoly öngyújtók. Hát ahogy mentek Tyukin végig, és megtalálták, kivették, a gázipisztolyt, oszt monták neki a katonák, hogy „sto éto?!, sto éto?!”,³² Oszt az orosz ahogy mutata a pisztolyt. Tyuki oszt nyúlt utána, hogy megmutasa, hogy az nem igazi pisztoly, hanem öngyújtó, no oszt ahogy az oroszok mutata volna, mi az, hogy öngyújtó, de akkor kapot egy nagyot. Mer utána, a lövöldözés után jötek a katonák fel a kaszárnyából fegyverrel, oszt motozás, meg minden, akik ot vótak, megmotozták, megmotoztak akkor mindenkit.

(Stiglitz Peter, 75 éves, Rozsnyó)

30 Én csak annyit tudok, hogy az oroszok lőttek a Krasra, de semmi másról nem tudok, nem hallottam róla, pontosan mi történt akkor. Gyűjtés ideje: 2018.

31 Az adatközlő barátjának a beceneve.

32 Mi ez?

Anyu mesélte, hogy a lövődözés után a Krasba az oroszok, akik felgyötek, a recepción elkezték kutatni, az iroda akkor is ott volt hátul. Bementek oda, elkezték ott kutatni, és egyszer csak nézik az asztalon, hogy mi van ott? Hát faragó, ceruza faragó, oszt elkezték, ordítani, „stozgyesz”, meg követeltek, kerestek valami, hogy „ggye to?, ggye to?” Oszt a két nő nem tudta, hogy mit akarnak, de oszt rágyötek utána, mert az oroszok keresték, a „snúrát”,³³ mert azt hiték, hogy a ceruzafaragó telefon. Hogy hol a snúra? Oszt a két lány meg volt ijedve, hogy mit akarnak. Hát a vezetékét keresték a telefonhoz. Mert akkor voltak ilyen „polny”³⁴ telefonok. Hát azt hiték, hogy az a telefon, a ceruzafaragó. Ez nem vic, ez így történt akkor, a lányok mesélték anyunak. Anyu monta, hogy ez nem vót normális, amit ott műveltek.

Én csak azt tudom megmondani, amit anyutól tudok, ő a Krasba dolgozot, de akkor ő nem szolgálta, mert váltakozott a pénztárnál Juci nénivel, ő volt akkor szolgálatba. És eltelt 50 év, és most tudtam meg egy dolgot! Voltam a múzeumba az előadáson, meg írták is, hogy Ciberaj meghalt, meg hogy kik sebesültek meg akkor. És ott olvasom, hogy Simon Viktor. Most képzelje el, 50 éve szomszédok vagyunk, és én nem tudtam róla! Valahogy sose beszéltek róla, pedig ott lakunk egymás melet. Viktor bácsi akkor 25-én eljött Juci néniért, a Krasba, mert félt egyedül este hazamenni, hát ott volt akkor épen, Juci nénire várt, oszt eltalálta a golyó, de véletlen volt. És megsebesült. Hát most kelet megtudnom!

[...] A lövődözésről még azt tudom, hogy a moziba a gépház nyitva volt, ekor vetíteték azt az indiánfilmet, ez igaz. A vetítés a moziba esti időpontban volt, este 8-kor kezdődött. Ez 25-én történt. Száz százalék, hogy nem háborús film volt. Indiánfilm volt, amibe Gojko Mitic játszott, a Synovia Velkej medvedice.³⁵ És jötek a lövések. Ez az, amit a Kras alkalmazotai is mondanak, úgyhogy ez így volt, mert ők eztet átélték. Itt volt valami raktár is a Kras melet, amit lebontotak már, a tiszteknek is volt valami irodája bene. Elkezdődtek a lövések, aztán az oroszok berontotak ide a Krasba. Ők azt hiték, hogy igazán valaki rájuk lőt, vagy valami, és én is így gondoltam volna, mert mintha védekeztek volna a támadás elen...

[...] Meg még egy ilyen verzió is van, hogy itt volt két tiszt elszalásolva a Krasba. Aztán bepíjáltak és felvitek egy nőt a szobára, és ott történt valami, hogy ott lőt valamelyik. De hogy lőt-e, nem tudom, de az biztos, hogy 2 orosz tiszt volt itt elszalásolva, és hogy be voltak rúgva akkor, az is biztos, azt is mondják, hogy az egyik tiszt kezdet lövöldözni.

(Stiglitz Peter, 1947, Rozsnyó 2019)

Hát én nem tudom, akkor sok minden vót, Ara emlékszek, hogy a Krasba lövődöztek valamiér a ruszki, meg hogy meg is haltak valakik, de nem tudok többet.

(60 éves nő, Rudna, 2010)

Valami olyat halotam, hogy a Krasba lövődöztek valami tiszt, ruszki tiszt, hogy vót valami nagyob lövődözés a ruszki miat, egy tiszt kezdte bent, valami nőcske is vót az ügybe, oszt a kinti orosz katonák emiat lőtek a Krast, megjietek. Oszt mingyár gyötek a többiek, a többi oroszok, oszt mindenkit átkutata, mindenkit, akik ott vótak akkor a Krasba. Meg hogy talán le is lőtek valakit. Az az egy biztos, minden a ruszki miat vót, az egész

33 Zsinórt.

34 Mezei.

35 A Nagy Medve fiai.

cirkusz. de hát őket nem lehetet bántani ezér, hiába csinálták a bajt ot is meg másol is. Mindent elsimítottak, csak jókat lehetet rólok mondani.

(72 éves férfi Rudna, 2010)

[...] nem vagyok rozsnjai, pár éve gyötem ide lakni, meg akor még nem éltem. De ecer valaki, valami ismerősök nálunk, vendégségbe vótak, oszt ők beszéltek olyat, hogy lőtek a ruszkiak hatvannyócba, a Krasra. Mer azt hiték, a németek támatak rájok. Ez úgy szóba került, mer vót valaki, aki tuta, hogy is vót akor az a lövődözés otan. Ez akoriba vót, amikor begyötek. Mingyár utána valamikor. Hogy kint vótak ot a Kras melet orosz katonák, oszt azok lőtek. órégbe vótak otan. Hogy mi vót az ok, de hogy mér lőtek, aztat én már nem tudom megmondani magának, de, hogy akor nem vót mindegy, az ablak is ki vót törve a Krason [...] No, eszembe gyöt! Úgy úgy, ahogy maga is mongya! A moziba vót valami film, amibe lövődöztek, valami háborús film vagy mi, oszt aztat haloták, azér lőtek, igen meg vótak ijedve. Meg talán visza is lőt valaki a Krasba, valami ruszki tiszték vótak otan akor..., be vót már rúgva, oszt egymást lőtek. Ők bentről, a töbi ruszki meg kintről [...]] kitört az ablak is, meg a vendégekből is eltanáltak valakit, de azokból nem halt meg senki, mint ot a Kasai úton.. Jól meg lehetek ijedve bent a népek! A lövődözést meszire is lehetet halani [...] Hát ezt csináltak ruszkiak akor [...] Oszt én csak május elsején látam az oroszokat, a tiszték ot vótak mindig ahol a komunisták, ők is beszéltek a néphez, it a torony melé gyöt mindenki, it keletet sorakozni oszt halgatni keletet a beszédeket.

(55 éves, nő, Rozsnyó 2015)

[...] Meg monta még apu azt is, akor a Krasba is lövődöztek a ruszkiak össze-visza, azt hiték a gyagyások, hogy megtámadták őket valakik. Akor ment valamilyen film, olyan indiános film ment akor épen a moziba, ot vót akor a Kras melet. Oszt aba lövődöztek, aztat haloták. Oszt vótak sebesültek is ot a Krasba, de halotak azok nem vótak. Sokan vótak a Krasba akor [...] azér nem halt meg senki, észnél vótak, az vót a jó, mingyár hasaltak, meg elbújtak, ki hova tudot! Asztal alá, meg hova mindenhova [...]

Én nem tanálkoztam velek [a szovjet katonákkal], már igen régen, ki keletet nekik meni, visza Oroszba, már nem roncsák it a levegőt.

(32 éves férfi, Rudna 2018)

Azt beszéltek, hogy a tiszték miat volt az egész, mert ők lövődöztek bent, mert már be voltak rúgva. Elkezték kötekedni valakivel, és akor vete elő az egyik a pisztolyt, lőt egyet, csak úgy a levegőbe, oszt ezel kezdődöt az egész, mert kintről meg a katonák lőtek a Krasra, mer megijetek a lövésektől, azt hitték, megtámadták őket a Krasból [...] Gyorsan mindenki lehasalt, bebújtak gyorsan, ahova tutak, de pár embert eltalált a golyó, már nem volt idejük elbújni meg lehasalni se [...] Hát így lőtek a Krasnak ezt a oldalát, ami az út melet van, ezt az első oldalt. Én ezt halotam, akor másoktól, hogy így történt, ehez semi köze nem volt semmilyen filmnek. Hát már hogy lehetet volna kihalani a lövődözést a moziból olyan hangosan!? Sehogy se [...] Még szerencse, hogy seki se halt meg...

(68 éves nő, Rozsnyó, 2018)

[...] én akor nem vótam még rozsnjai, nem it laktam, de tudom, mer többektől is halotam, hogy azok a bolond ruszkiak lövődöztek! Még akor vót, amikor begyötek Rozsnyóra, akor 68-ba, a legelején. A Kras melet vót a mozi akor, onad gyötek a hangok, a lövődözés. Háborús film vót ot, azt vetítették, oszt aba a filmbe lőtek. Hát oszt amikor meghaloták,

lövődöztek összevisza, hogy csak úgy repültek a golyók a szamopalból³⁶ [...] monták, hogy sebesültek is vótak a Krasba, valakiket eltalált a golyó, de nem halt meg akkor senki, pedig meghalhatok vóna töben is akkor, mer nem lehetet tudni, honan meg mere repül a golyó. Gyorsan lehasaltak, hasaltak a földön, lehasaltak, oszt az ablakokat kilőték, mindenhova repült az üveg meg a golyó is [...] Nyugotán meghalhatot vóna akarki, de mindenki is meghalhatot vóna.

No hát így vót, de oszt halotam, hogy a katonák azt se tuták, hol vannak, hogy az let nekik mondva, hogy azér győnek ide, mert it foradalom van.. Az anyjuk segét vót it foradalom! De hát nekik ez let mondva, ők meg oszt elhiték, meg a katonák nem is elenkezhettek vóna. Oszt hát győtek levérni a foradalmat az egész országba. Milyen foradalmat? Miatok vót oszt foradalom Prágába meg hol, akkor gyűjtota fel magát az az inas is ot Prágába akkor. Hát oszt it maratak a nyakunkon, de oszt a foradalom után ki keletet nekik meni inen. 50 évig, vagy medig vótak it.

A Krasba akkor igen sok ablak ki vót löve, összevisza lőtek, mer védekeztek. Én nem halotam, máshol vót-e ilyen eset, máshol Csehszlovákiába akkor, hogy így lövődöztek vóna [...] Most nevetünk, de akkor biztos senki se nevetet, jól meg lehetek ijedve minden, hogy a ruszki meglovívk őket, oszt ot maradnak halva. De a ruszki is jól be lehetek rezelve [...]

(Rozsnyó, 74 éves férfi, 2017)

[...] hogy azért lőtek az oroszok, mert azt hiték, hogy megtámadták őket. A film miat vót, a háborús film miat, aba lövődöztek a moziba. Oszt az oroszok amikor haloták, hát vissza-lőtek, mer azt hiték őket támagyák. Oszt összevisza lőtek onan. Meg vótak ijedve, oszt ezér lövődöztek összevisza. Oszt azután kitudódot, hogy senki se lőt rájok, ha a moziba lőtek épen a filmbe, oszt azt haloták. Meg mesélte nekem a nagynénim, mer tőle tudom ezt az egészet, én nem éltem akkor, hogy a Krasba kitörtek az ablakok, meg hogy meg is lőtek valakiket, akik a Krasba vótak, be keletet vini őket a kórházba. Hogy akkor senki se halt meg, isteni szerencse vót, meg is halhatak vóna! [...] Töbet nem tudok eről mondani, ezt halotam az apu testvérétől, ő mesélte ecer nekem. Hát nagy szerencse vót, hogy, akik bent vótak, senki se halt meg, csak sebesülések vótak, de hogy halot nem vót [...]

(Rozsnyó, 41 éves nő, 2019)

Én nem éltem akkor, de halotam aról, hogy a ruszki lőték akkor a Krast. Hogy valami tévedésből, mert azt hiték, onan lövik őket, hát megijetek, oszt lőtek a Kras fele. De hogy pontosan hogy vót, azt nem tudom, csak ezt halotam, talán meg is hat valaki, meg biztos sokan megsebesülhetek aba a lövődözésbe [...] De töbet nem tudok mondani, csak eztet halotam... meg hogy valami film miat vót, valamilyen lövődözős film ment akkor, oszt aból let a kalamajka, mer arra hiték az oroszok, hogy őket támagyák.

(26 éves nő, Rozsnyó, 2019)

[...] idősebb kolegáktól halotam, már nem is dolgoznak, már régen nyugdíjasok mind. Amikor elkeztem ot dolgozni, beléptem munkába, oszt utána ecer valakik emlegeték, oszt hát halgatuk, mer mink fiatalok vóttunk, nem tutunk ezekről, csak igen keveset, hogy begyőtek, tutuk, de hogy mi vót, mikor it vótak akkor 68-ba, aztat mink nem tutuk [...] No, hogy is vót

[...] hogy lőtek a Krasra, meg mindenhova máshova is [...] Hogy enek az vót az oka, hogy lövéseket halotak, azt hiték, hogy megtámaták őket, hogy őket akarják lelőni. Ezek olyan katonák vótak otan, akik irányították a tankokat meg miket az úton, vagy mit csináltak akor. Olyan katonák lehetek [...] mutaták, mere kel meni a harckocsiknak meg minden. No oszt megijetek, amikor meghalotak valami lövéseket [...] Támadnak, vagy mi van? Megijetek, oszt ők is lőtek máris. De nem is viszalövés vót ez, mer senki se támata őket, csak ők hiték azt. Akor a mozi a Kras melet vót, most már más van bene, úgy tudom. Olyan fiatal katonák vótak, meghaloták a lövéseket, de ez a moziból gyöt, ők nem tuták, mer a moziba lövődöztek valami indiános filmbe, valamilyen indiános filmet vetítetek épen, oszt aba lövődöztek. Ilyen filmekbe sokat lövődöznek, biztos maga is látot ilyen filmet. Hát oszt ezt haloták meg a moziból, oszt ezér lőtek a Krasra, meg máshova is, nem tuták, honan gyön a hang pontosan, hogy a moziból. A Krasba akor rendesen ot vótak az emberek bent, mert nyitva vót... Oszt hogy töb ablak is kítört, ahogy lőtek arafele. De oszt mingyár gyötek fel a kaszárnyából is az oroszok, mert valahogy megtuták, mi van a Krasnál, biztos onad üzenetek nekik. Hát oszt felgyötek a Bakról is a Krasra, mer azt hiték, mer azt hiték, nagy a baj otan, támadás történt elenek, megtámaták őket, lövődözik őket [...] Bementek oszt a Krasba, elenőrizték a népeket, mindenkit, akik akor ot vótak, elenőrizték, hogy pisztoly vagy valami más van-e náluk. Mer akik felgyötek a kaszárnyából, azok is azt hiték, lőtek valakik a katonákra, azért elenőrizték a népet, keresték, ki lőt az orosz katonákra...

[...] Aztat még elfelejtetem mondani, akik ot vótak a Krasba, vótak akik megsebesültek, de halni senki nem halt meg, de párat muszaj vót bevini a kórházba. Sokal roszab is lehetet vóna, mer hát a katonák öszevisza lövődöztek ot kint a kereszteződésbe, de lehet, hogy már nem is onad, lehet hogy gyorsan szétszalatak onad, mer hát megijetek, nehogy lelőjék őket valakik. Meg talán a Krasba is beszalatak páran. Nagy ijedelem lehetet akor ot bent, amikor sehol semi, oszt ecer csak belőtek onan kintről. Mingyár lehasalt is a nép, valakiket akor eltanált a golyó, azokat a kórházba viték oszt bekötötték. De hogy oszt nem vontak felelőségre sekit a ruzkik közül, szépen elsimították az egészet, mer hát az oroszok tehetek az egészről [...] akor másképen kezelték az ilyeneket, a ruszkiakat nem lehetet hibásnak mondani, az rizikós dolog vót akor, meg hát amikor szeték össze az orosz katonákat, hogy úgy monták nekik, hogy meg kel állítani it Csehszlovákiába a foradalmat, hogy győni kel, mer hogy Csehszlovákiába baj van. Hát gyötek, oszt a kis katonák így el vótak bolondítva, hát azér hiték aztat, hogy foradalom van oszt megtámaták őket, oszt ők meg hát védekeztek. Hát ilyenek is vótak [...]

Meg oszt én aztat se tutam, hogy más katonák is bejötek, nemcsak az oroszok, én azt se tutam, hogy a magyarok is, nemrég tutam meg a tévéből, oszt hát nekem az hihetetlen is vót, hogy a magyarok is gyötek megszálíni minket. De hogy köteleség vót, hogy gyöjenek, mer hogy ők is abba a varsói vagy milyen egyezménybe tartoztak. Meg más komunista országokból is vótak it katonák töben is, azt se tutam [...] Mink iten csak az oroszokról tutunk [...]

[...] Meg oszt hogy akor a Krason sokáig lehetet látni később a golyók helyét, meg az ablakokat gyorsan iparkotak hamar megcsinálni, rendbe teni, hogy ne legyen nyoma a lövődözésnek, mer hát az oroszok vótak ebe a bűnösök. De hát eről akor még sokan tutak oszt hát elmonták másoknak is. Én se tutam vóna, ha az idős kolegák nem monták vóna nekünk, hogy s mint vót akor. Hát ezér tutam meg én is, mer máskülönbe nem tutam vóna eről semit mondani magának. De akor halotam, oszt hát emlékezek, mit beszéltek az öregebb kolegák, ők már lehet, nem élnek, akik akor még joban tuták, hogy mi vót.

(49 éves férfi, Rozsnyó, 2019)

8. kép. A Kras Szálloda megépülését követően (Képeslap, forrás: internet)

Beszélték, hogy vót lövődözés, én is halotam. Az oroszok lövődöztek a Krasba, de a kis Krasba. Ez ot van ódalt, de most már máskép van ot, mind akor [...] vótak lyukak a falba, amit a golyók csináltak. Azt hiték, őket lövik valakik, oszt tele let a gatya, ijetükbe tüzeltek mindenfele. Valakit talán oszt meg is halt. De lehet az is, hogy csak megsebesültek. Rozsnyai fiúk vótak. winnetous filmet vetítetek a moziba épen, oszt aba a filmbe lőtek, őket nem lőte senki se [...] De a ruszkek eztet nem tuták. A mozi fele meg mindenfele repültek a golyók, szanaszét [...]

(72 éves férfi, Rudna, 2019)

Hát többféleképen is beszélük, valakik azt mondják, hogy azért lőtek az oroszok a Krasra, mert háborús film ment akor épen a moziba. Hogy azt haloták meg az oroszok, azok a katonák, akik ot a Kras közelébe irányították a járműveket, a forgalmat, vagy mit csináltak, vagy lehet, csak őrségben voltak, nem tudom pontosan. És hát hogy ahogy ot áltak, haloták a lövéseket. De azok nem kintről jötek, hanem a moziból, mert ki volt nyitva az ablak a szelőzés miatt, és hát hirtelen azt hiték, hogy őrájuk lőnek valahonnan aból az irányból, hát ők is elkezdtek lövődözni. A Kras meg a mozi felé is lőtek, ot is voltak jó ideig a golyók nyomai, meg az ablakok egy része is kitört, de azokat hamar be lehetet üvegezni, az gyorsan ment. A Kras akor nyitva volt, voltak bent vendégek is meg hát a perszonál³⁷

37 Személyzet.

is ott volt, úgyhogy sokan voltak ott bent. A lövésekre mindjárt lehasalt mindenki, aki ott volt, mindenki a földre feküdt rögtön [...] Páran azért megsebesültek, volt, akinek nagyobb, komolyabban sebé volt, hogy a kórházban keletet bevinni akkor máris. Nem lőtek le senkit, szerencsére! Nagy tragédia lehetett volna ebből az egészből. Aztán jöttek a Bakról az erősítés, győttek rögtön a többi oroszok, nagy lehetett a felfordulás, de aztán tisztázódott, hogy mi is történt [...] Hogy senkik nem lőttek a katonákra, hogy a moziban lőttek a filmekben. Valaki azt mondja, hogy háborús film ment akkor, valaki meg azt mondja, hogy winnetous film volt. Szóval a film volt az oka az egésznek, ott lövöldöztek! Akor a moziba is megijedtek, akik ott voltak akkor, biztos nem felejtették el hamar azt a napot [...]

Aztán valakik meg úgy beszélnek, hogy a Krasban lövöldözött egy tiszt, merthogy ott iszogatnak éppen akkor, és hogy nem tudom, hogy miért, de elsütötte a pisztolyát valamelyik. Valami nő volt a dologban, talán azért veszték össze a tisztet, ilyeneket is halotam. Hogy talán fent voltak egy szobában [...] Legalábbis így is beszélnek. Nem tudni, mi az igazság pontosan, meg aztán régen volt, közben meg utána mindenki igazítot valamit a mondandón.

De hogy utána aztán hamar, gyorsan rendbe tették a Krast, eltüntették a nyomokat, a betört ablakokat egykettőre megcsinálták. Hogy ki fizette ki az árát, ki álta ezeket a költségeket, azt nem tudom, hogy az oroszok, vagy az állam, vagy lehet, hogy a város? Ezt nem tudom [...] Hát én nem szeretem volna akkor ott lenni! Akik ott voltak akkor, mesélték, igen megijedtek, mert hát olyan helyzet volt akkor, mint a háborúba. Úgy beszéltek.

Én ennyit tudok a dologról, de más lövöldözés nem volt, amíg itt voltak Rozsnyón az orosz katonák, a szovjet hadsereg, mert hát nem csak oroszok voltak köztük, más nemzetiségűek is, mert hát akkor nagy volt Szovjetunió, nagyobb mint most, mindenféle nemzetiség lakta. Itt Rozsnyón is voltak olyan ferde szeműek, kurgizek, meg mások is. Hát így volt a lövöldözés itt Rozsnyón. Utána már nem volt gond velük, itt voltak, el voltak maguknak, nem sok vizet zavartak, meg aztán az emberek megszokták, de senki se gondolta volna, hogy ilyen sokáig maradnak itt az országba [...] Voltak jelszavak, hogy „So Sovietskym zväzom na večné časy!”, „Örök időkre a Szovjetunióval!”, meg hasonlók. De azt is megszoktuk. Meg halotam, hogy a katonák jártak dolgozni is, amikor segítség keletre valahova.

(71 éves férfi, Rozsnyó 2018)

Halotam, hogy beszéltek valakik ecer, hogy vót ilyen eset Rozsnyón, de hát én nemigen hiszem, mer hát a mozi meszebb vót a Krastól, aztat a lövöldözést nem lehetett halani, én úgy gondolom, én nem hiszem el eztet. Valami más oka lehetett, berúgtak vagy valami, oszt azért lövöldöztek. De engem ez nem is igen érdekel, mer nem hiszem, hogy a mozi miatt vót az egész.

(36 éves férfi, Rozsnyó, 2020)

Ja, aztat halotam! Mikor a ruszkik lőtték a Krast! Most mikor vót a výročie³⁸ akkor beszélte nekem egy haver. Hogy ruszkik lövöldöztek a Krasra, mer hogy megtámadták őket, azt hiték, hogy lőnek valahonad, oszt nem is lőttek, csak a filmet haloták, valami olyan filmet vetítettek, amibe lövöldöztek. Biztos kihalatszot, oszt atól ijettek meg annyira, oszt ment tőlök a sorozat a Krasra. Talán meg is haltak valakik ott akkor. Csak ennyit tudok, mer csak halotam, én nem éltem akkor még.

(30 éves férfi, Rozsnyó, 2020)

Vót valami lövődözés a Krasba, aztat halotam, hogy a ruszkiak be vótak rúgva, oszt hogy azok lövődöztek ott öszevísza, vagy valami ilyesmi vót, de oszt elsimították a dolgot, mer hát őket nem lehetet akor megbüntetni. Olyan idők vótak akor, oszt hogy sebesültek vótak-e, vagy halotak, azt már nem tudom, mer ez már régen vót, de oszt később halotam eről.

(33 éves férfi, Rozsnyó 2018)

A lövődözés! Az, az vót, bizony, tudom, a Krasnál, a Krasba is vót! Hogy a ruszkiak keztek, mer hogy be vótak rúgva, vagy mi, oszt nem tudták, mit csinálnak. Enyit tudok eről, meg oszt hogy öt vót a golyók helye a falba, lehetet oszt később látni, de aztat én nem látam, mer nem vótam ot akor.

(46 éves férfi, Rozsnyó, 2019)

Meg oszt a Krast is szétlőték az oroszok! Valami filmet vetítetek ot a Kras melet a moziba, oszt onan gyött ki a hang, hogy lövődöznek, oszt ezek meg azt hiték, hogy támaGYA őket valaki őket lövik, máris elkezdtek tüzelni. A mozi ot vót, ahol most, de most már nem mozi. Az a mozi másképp nézet ki, ot hogy ablakok is vótak. Hogy a Krasba mindenki hasalt, úgy megijetek, mer ott is oroszok mulataak. Azt hitték, hogy megtámaták a Krast. No oszt ezér vót a lövődözés, eből let a baj, ezér keletet többeknek is meghalni!

(69 éves nő, Rozsnyó 2019)

A Krasba keztek el lövődözni az oroszok, az orosz tiszték, mer be vótak rúgva, oszt már nem tudták, mit csinálnak. Előveték a pisztolyt, oszt bumm, bumm! lövődöztek mindenfele, mer részegek vótak, nem tudták, mit csinálnak. Oszt kintről is, oszt az oroszok onad kintről is lőtek a Krasra, oszt vót ratatatata! Mert akik kint vótak őrségbe, meghaloták a lövődözést, megijetek, hogy a Krasból valakik feléjek lőnek, oszt ahogy megijedtek, ők is elkezték lövődözni a Kras fele. Talán oszt a kaszárnyából is gyötek még katonák. Sokáig it vótak utána a kommunizmus alatt, nemígen akarózt nekik inen kimeni, csak oszt a forradalom után meni keletet, akar tecet, akar nem. Nem vót rosz nekik, ez nekik iten Amerika vót, it job vót sokal, mind otan Oroszországba. Oszt persze, hogy nem örültek, hogy el kelled meni.

(50 éves férfi, Rozsnyó, 2018)

Meg apu azt is monta, akor a Krasba is lövődöztek a ruszkiak, mert azt gondolták, megtámadták őket. Mert hogy akor ment valamilyen film épen, olyan indiános film ment a moziba. Oszt aba a lövődöztek, hogy rendesen kint is lehetet halani [...] Azér lehetet mert nyitva vót az ablak, mer ígen melegek vótak akor, amikor begyötek, nyár vót akor. Vótak sebesültek, de halotak nem vótak, pedig sokan vótak a Krasba akor. Én nem tanálkoztam velek [a szovjet katonákkal], de halotam azt is, hogy árultak mindenféle ízét, vetek tőlök inen a faluból naftát³⁹ vagy benzint, mert ócsó vót. Töbet már nem tudok.

(30 éves férfi, Rudna, 2021)

Töben is beszéltek it Rozsnyón, töbtől is halotam [...] Kető vagy talán töb mindenkit el is tanált a golyó, be keletet vini a kórházba őket, de nem haltak meg. Én még nem vótam,

akor nem éltem még. De monták, filmet vetítetek a moziba, lövődöztek bene. Oszt ere az oroszok megijetek, ezért elkezték lövődözni.

(53 éves nő, Rudna, 2016)

Már elég nagy vótam, amikor begyötek ide Rozsnyóra, amikor vót az a lövődözés ot a hotelnál, a Krasnál. Akor az egy új hotel vót, sokan jártak oda. Akor is bent ültek az emberek, oszt egyszer csak a semiből elkezték löni a Krast az oroszok, onan kintről, ahol őrséget áltak. Oszt elkezték löni, mer azt hiték, őket támadták meg. De dehogy támadták, nem támadta meg őket senki! A moziba lövődöztek, a filmbe, atól ijetek meg, az úgy hangzot, mintha kint lőtek vóna, a lövődözést kint meghaloták, oszt megijetek, lövődöztek mindenfele. Akor vótak orosz tiszték is a Krasba, azok is megijetek, oszt ők meg löni keztek, de ők kifele! A Krasba oszt mindenki hasalt, úgy megijetek, mer ott is oroszok mulatek előte, kint is meg bent is vótak oroszok. Azt hitték, hogy őket támadgya valaki. No oszt ezér vót a lövődözés! Lőtek akor mindkét helyre, a Krasra meg a mozira is. No hát oszt jó nagy kárt csináltak akor, kitortek az ablakok is, sok ablak kitört a lövésektől. Igen megijetek akor, akik bent vótak a Krasba, meg hát akik it laktak a Krashoz közel, azok is kírímetek, hogy mi ez? Mi ez a lövődözés? Akor még ot rendes házak is vótak, meg a bank helyén is, meg ot is, ahol most a színház van. Ot mindenholt házak vótak, ahol laktak. It van a háború! Mert hát mit gondolhatak vóna?! Most nevetünk, pedig még sebesültek is vótak akor a Krasba, de senki se halt meg. Hát ilyenek is vótak 68-ba Rozsnyón. Én akor csak iskolás vótam, de ez úgy megmarat benem, akor mindenki eről beszélt. Kineveték az oroszokat, mer megijetek a semitől [...]

(70 éves nő, Rozsnyó, 2018)

A Štefan Ciberaj halálával kapcsolatos fejezetben szólunk N. László Endrének a Hét c. hetilapban 1968 szeptemberében, valamint a komáromi járási lapban, a Dunatájban megjelent cikkeiről. A Kras Szállodánál történt lövődözéssel kapcsolatban is erős túlzásokba esett az élénk fantáziájú szerző:

ELVARÁZSOLT KASTÉLY VAGY SZÁLLODA?

Késő este értünk Rozsnyóra a szálloda elé, de a szétlőtt homlokzat, a betört ablakok – a sötétség ellenére is – árulkodni kezdtek arról, hogy itt valami történt. Bent a szálloda halljában azután megtudjuk, micsoda.

A szálloda mögötti moziban egy kalandfilmet játszottak, sűrűn ropogtak a fegyverek, és az idegen katonaság ezt félreértve, lövődözni kezdett a zaj irányába. Amikor a tévedés kiderült, az idegen katonáknak levétítették a filmet, de az anyagi kár maradt. Az orosz városparancsnok bocsánatot kért a történetekért és megígérte, hogy az okozott kárt megtérítik.

Ennek köszönhető, hogy a szállodában tárt karokkal fogadtak bennünket. Üres szoba?! Amennyit csak akarunk! Minden szoba üres... Ezt nevezem szerencsének, már-mint a mi szerencsénknek. Kaptunk is szobát. Az ágyam fölött ott a golyók nyoma a falon, az ablakok betörve, még jó, hogy ilyen meleg augusztusi éjszaka van, az utolsó augusztusi éjszaka... A folyosón égett matracok, füstszag...

Kedves ősz hajú nénivel beszélgetünk a portán. Közben készül a vacsoránk. Mert izgalom ide, izgalom oda, bizony alaposan megéheztünk és nem szeretjük volna, ha gyomrunk korgását esetleg lövődözésnek gondolta volna valaki...⁴⁰

40 N. László Endre: Legyen már béke és nyugalom! Hét, 1968. szeptember 15. 20–21. p.

A *Dunatáj* 2003-ban megjelent egyik számában az alábbiakat írja a lövöldözésről:

1968 szeptemberének elején, nem sokkal azután, hogy az oroszok megszállták a „testvéri” Csehszlovákiát, riportra küldött derék főszerkesztőm, Major Ágoston, mégpedig a Rožňavára átkeresztelt egykori bányavárosunkba, Rozsnyóra. Fotósommal már az állomáson megszimatoztuk, hogy ott valami igencsak bűzlik...

Hát bizony nem tévedtünk!

A vadonatúj szállodának az egyik kiégett szobájában, amelyik legkevésbé égett ki, kaphattunk szállást, azaz a félig megégett parkettán, egy-egy megperzselt, irtózatosan bűzlő matracot.

– Mi a fene lehetett itt? – kérdezte tőlem a fotós, mintha én tudhattam volna.

– Remélem, hamarosan kielégítő válasszal szolgálhatok, Sanyikám! – feleltem.

Borovicskával, magyarul fenyővízzel aztán addig-addig bátorítottam a hideglelősen reszkető portást, amíg két-három öntet után beszélni nem kezdett.

Tőle tudtam meg, hogy amikor hirtelen-váratlanul bejöttek az oroszok Rozsnyóra, a szálloda melletti ugyancsak vadonatúj moziban éppen valamelyik *Winnetou* filmet játszották. S amint már azokban szokás, töltés és megállás nélkül tüzeltek a sápadtarcú banditák, s erre felelgetett szaporán az apacsfőnök ezüstpuskája és vértestvére, *Old Shatterhand* – nem kevésbé híres – medveölje [...]

Több sem kellett a lelkes davajoknak, akik akkor már bizonyára nem kevés szeszt szagoltak a vodka fejadagjukon felül!

– Ellenforradalmárok! Fasiszták! – ordították elszántan, és már lőni is kezdtek. Lőttek, míg töltény volt a tárban és a hevederekben, mégpedig gyújtólövedékkel. Lőttek a gyalogosok, lőttek a tankosok, s csakhamar nem csak az új mozi, hanem a szálloda is égett [...]

Én azóta szentül hiszem, hogy csak akkor és ott halt meg *Winnetou*, az én gyermekkori eszményképem, de ott aztán a fehér testvérel együtt – véglegesen! Elégtek a film-szalaggal, vagy az oroszok lőtték őket szitává [...]

Hát ezért kellett nekem és fotósomnak azon a borongós őszeleji estén kiégett szobát kapnunk a különben töküres szállodában!⁴¹

A szerző két írása külön esettanulmányt érdemelne, ez azonban jelen dolgozatunknak nem célja. Annyit mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy a szállodában sohasem hagyták egyedül a vendégeket éjjelre, tehát ez N. László Endre és kollégája esetében sem volt így. A Kras, továbbá, nem égett ki, nem lobbant lángra a berendezés. A lövések a szálloda udvari oldalát nem is érték, tehát számtalan épségben megmaradt szoba volt, kizárt dolog, hogy egy kiégett szobában szállásolták volna el őket. Hogy a szobák kiégtek volna, minden adatközlő határozottan cáfolta, mint ahogy a szerző más állításait is. Megállapíthatjuk tehát, hogy a szerző célja egy sokkal sötétebb kép felvázolása

41 N. László Endre: *Winnetou* második halála. *Dunatáj*, 2003/37. sz. 4. p.

volt, a valós állapotot és a történéseket valószínűleg nem találta túl tragikusnak, ezért módosította, kiegészítette a hallottakat. Ráadásul két cikkben leírtak néhány mozzanátát illetően ellentmondásba keveredik.

A két írás olvasói azonban nem ismerték a valós tényeket, így a szerző által leírtakat nem kérdőjelezték meg, elhitték mindazt, ami a cikkekben szerepelt. A szerző tehát mind Štefan Ciberaj halála, mind pedig a Krasnál történt lövöldözés esetében két új történetet kreált, amelyben az események nem feleltek meg a valóságnak. Mindez arra figyelmeztet bennünket, hogy amennyiben egy történet rekonstruálására vállalkozunk, a témával a sajtóban megjelent írások valóságtartalmát fenntartásokkal kell kezelnünk.

ILONA L. JUHÁSZ

THE FIRST DAYS OF THE 1968 SOVIET OCCUPATION OF ROŽŇAVA. DEATH OF A CIVILIAN AND SHOOTING AT THE KRAS HOTEL

This paper presents different variants of two stories from Rožňava related to the Soviet occupation of Czechoslovakia in 1968, based on the accounts of local and neighbourhood informants. The question was asked in what form the local memory preserved the stories of the two former incidents: 1. the memory of the fatal accident caused by a Soviet tank, 2. the shooting at the Kras Hotel by Soviet soldiers. 1. The scene of the fatal accident on the day of the invasion of Rožňava was the main road across the town, when some of the local young men blocked the path of the tanks entering the town. 1. In the confusion, a young man (father of a family) standing on the side of the road was pinned by a tank against the wall of the building behind him, and his life could not be saved. There are two main variants of this story and several sub-variants. One main variant is that the tank deliberately pushed the victim against the wall, while the other variant is that it was an accident, the young man was in the wrong place at the wrong time. (A small memorial was erected in memory of Štefan Ciberaj, who died in the accident.) 2. The shooting at the city's popular Kras Hotel took place on the third day after the invasion. The Soviet soldiers directing traffic at the intersection thought they were under attack by civilians, so they started shooting in the direction of where they thought the attack was coming from, mostly in the direction of the Kras Hotel. Several people were injured in the shooting, but fortunately there were no fatalities. Two main variants of this case are also preserved in local memory (with separate sub-variants). One main variant is that the soldiers who were posting heard the shots from a nearby cinema, as an Indian film was being shown, and they thought that someone was shooting at them. Another variant is that a drunken officer fired his gun at the Kras Hotel, and the soldiers thought they were being attacked from there. In the decades that have passed, there have been countless variants of both incidents in the common knowledge, but there are many who have not heard of either incident, or if they have, very little concrete information has reached them.

A népbíróságtól az állambiztonsági szolgálatokig. Adalékok Varga Imre református püspök életpályájának a megítéléséhez*

ATTILA SIMON

From the People's Court to the State Security Services. Contributions to the Assessment of the Career of Imre Varga, Bishop of the Reformed Christian Church of Hungary

Keywords: Reformed Christian Church; people's court; Rimaszombat (Rimavská Sobota); Imre Varga

A téma kijelölése

A szlovákiai magyar elitbe tartozó személyek életpályájának a feltárása fontos, de máig kevés eredményt felmutató feladata a történetírásnak. Magán- és közéleti tevékenységüket is dokumentáló életrajza csak keveseknek van (Szent-Ivány József,¹ Tost László² és Esterházy János mindenképpen ilyen, bár ez utóbbi magánéletének bizonyos mozzanatait jótékony homályba vonja a szakirodalom³), de a részben feltárt életút sem számos. Az utóbbira példaként Törköly József, Major István, Palkovich Viktor, Kaiser Gyula, Peéry Rezső vagy Szalatnai Rezső említhető.

A felvidéki magyar egyházak amúgy is csak részlegesen kutatott történetének egyik hiányzó fejezetét a papi hierarchia fontosabb képviselőinek életpályája jelenti. Fischer-Colbrie Ágost kassai katolikus püspökről egyetemi szakdolgozat ugyan már készült, ám egy

* A tanulmány A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára című APVV-20-0336 projekt keretén belül készült. A népbíróság elé állított lelkészekkel kapcsolatos kutatások a VEGA 1/0083/20 számú, A Református Keresztény Egyház Szlovákiában a szocializmus éveiben (1948–1989) című kutatási projekt keretében zajlottak.

- 1 Simon Attila – Tóth László: *Kis lépések nagy politikusa. Szent-Ivány József, a politikus és művelődésszervező*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2016.
- 2 Szeghy-Gayer Veronika: *Tost László, Kassa polgármestere*. Kassa, Kassai Magyarok Fóruma, 2022.
- 3 Vö. Molnár Imre: *Esterházy János élete és mártírhalála*. Budapest, Magyar Közlöny, 2013.; Adamczyk, Arkadiusz: *János Esterházy (1901–1957)*. Krakow, Wydawnictwo Sejmowe, 2019.

teljes igényű biográfia még várat magára.⁴ Református püspökeink legtöbbje pedig maximum egy-egy rövidebb vagy hosszabb tanulmányt kapott, de teljes életrajzot senki. Még a legfontosabbak, például Balog Elemér vagy Pálóczi Czinke István sem. Érvényes ez az 1908-ban Györkén született és 1980-ban Kassán elhunyt Varga Imre református püspökre is, akiről máig nem született egyetlen tudományos igényű életrajzi írás sem.

Varga életpályája már csak azért is érdekes, mert a szlovákiai magyar értelmiség első generációjának képviselőjeként élete átíveli a felvidéki magyar történelem legfontosabb korszakait. Varga a sarlósok és prohászksók nemzedékének tagja volt, akik még a történelmi Magyarországon születtek, de már a masaryki Csehszlovákiában szocializálódtak, és akik fiatal felnőttként éltek meg az első bécsi döntést. És bár életkoruk és felkészültségük révén a második világháborút követően nekik kellett volna a felvidéki magyar közösség élére állni, a szlovákiai magyarok háború utáni sorsa, a kollektív bűnösség bélyege, a lakosságcsere, a deportálások, a kommunista hatalomátvétel stb. következtében legtöbbjük elhagyni volt kénytelen szülőföldjét. Ha csak a Sarló vezetőinek névsorát nézzük, a Bajcsi Ildikó által táblázatba sorolt 14 személyből (Balogh Edgár, Brogyányi Kálmán, Csáder Mihály, Ludwig Aurél, Peéry Rezső, Terebessy János, Dobossy László, Horváth Ferenc, Dobossy Imre, Morvay Gyula, Szalatnai Rezső, Jócsik Lajos, Boross Zoltán, Vass László)⁵ 1945/1948 után egyedül Csáder Mihály maradt a Felvidéken, a többiek (többnyire kényszerűen) Magyarországra települtek át, de volt, aki az USA-ban és akadt, aki Németországban fejezte be pályafutását. Varga tehát a kivételek közé tartozott, hiszen – bár 1945-ben közel került ahhoz, hogy elül-dözzék – ő itt maradt, és Szlovákiában élte le életét és futott be teljes életpályát.

A teológiát Sárospatakon, Losoncon és Halléban tanuló Varga ugyan Munkácson kezdte meg lelkészi pályáját, ám életének meghatározó helyszíne az akkor még erősen magyar és (a katolikusok számbeli többsége ellenére) meghatározóan református lelkületű Rimaszombat volt. Ide 1931-ben, került, amikor is az ott szolgáló Péter Mihály püspök mellé hívták meg másodlelkésznek. Megválasztását a gyülekezeten belül heves, olykor az jó ízlést meghaladó viták és indulatok kísérték, ami persze nem annyira az ő személyének, mint inkább Péter Mihály püspöknek szólt.⁶ A vele elégedetlen ellenpárt ugyanis Szakall János özörényi lelkészt szerette volna második lelkésznek, de végül a püspök támogatói kerültek többségbe.⁷

4 Csonka Ákos: *Fischer-Colbrie Ágoston eszmerendszere a Keresztényszocialista Párt politikájában*. Rigorózus munka. Komárom, Selye János Egyetem, 2020.

5 Bajcsi Ildikó: *A csehszlovákiai magyar értelmiség megszerveződése. Kisebbségi magyar küldetés Csehszlovákiában. A sarlós nemzedék közösségi szerepvállalása Trianon után*. Budapest, L'Harmattan Kiadó – Impulzus, 2021, 48–52. p.

6 A lelkészválasztás által kiváltott vitával kapcsolatban lásd: *Prágai Magyar Hírlap (PMH)*, 1932. március 4., 5. p.

7 Bár Varga és a háború alatt Bátkában, majd pedig Hanván szolgáló Szakall ekkor ellenfelek voltak, 1945 után közös sorsban osztoztak, és mindketten a népbíróság elé kerültek. Sőt Vargával ellentétben Szakall letöltendő büntetést is kapott. *SA BB, f. OLS Fe, T-Lud 451/45*.

Varga lelkesítő tevékenysége mellett (Péter Mihály korai halálát követően első lelkészé lépett elő) 1938-ig a losonci teológián is tanított, 1936-tól pedig a *Református Összefogás* című belmissziós lapot szerkesztette.⁸ Szerteágazó tevékenységének és kitűnő szónoki vénájának köszönhetően pedig gyorsan a rimaszombati és a gömöri közélet megbecsült és elismert tagjává vált.

Bár a jelen tanulmány tárgyát képező népbírósági per miatt 1945 után rövid időre megbicsaklott a karrierje, az '50-es években meglepően gyorsan felért pályája csúcsára. Miután ugyanis az 1950-es évek elején az 1939-től a szlovákiai református egyházra rákényszerített szlovák vezetés, az ún. szervezőbizottság uralma megszűnt, az egyház új alkotmányt kapott, és sor került az újjászervezésére. Ennek során pedig 1953-ban talán sokak számára meglepő módon az akkor 48 éves Vargát választották meg a Szlovenszkói Református Keresztyén Egyház püspökévé. Varga 27 éven keresztül vezette egyházát, amely idő alatt – későbbi utódja, Fazekas László értékelése szerint – „felkészültsége, bölcsessége, egyházkormányzói talentuma, de a szolgálatban ellentmondást nem tűrő keménysége és pontossága is hozzájárult ahhoz, hogy nemcsak az egyházban és az országban, de külföldön is tekintélyre tegyen szert”.⁹ Ez utóbbi szavak arra utalnak, hogy Varga a nemzetközi protestáns életben is fontos szerepet töltött be, részt vett a korszak szinte valamennyi nagy protestáns világrendezvényén, és 1959-től a Református Világszövetség alelnöki tisztségét is betöltötte.

Varga életpályája kutatásának lehetséges forrásai

Varga Imre életpályájának az értékelése, pontosabban az értékelés hiánya szorosan összefügg a szlovákiai református egyház történetének a feltárásával, illetve az egyházi levéltárának a kutatók előtt máig késlekedő megnyitásával. Mivel az egyház komáromi levéltára nem csupán rendezetlen, hanem a külső kutatók számára gyakorlatilag elérhetetlen, és jelenleg a belső szándék sem látszik mindennek a megváltoztatására, az egyház története, közte Varga életpályájának a feltárása bizonyára továbbra is késlekedni fog. Ám vannak olyan forráscsoportok is, amelyek elérhetőek a kutatók számára, és amelyek feldolgozása már most is elvégezhető. Egyebek között ilyen az állami szervek, köztük az Állami Egyházügyi Hivatal anyaga, amely minden bizonnyal fontos adalékokat tartalmaz Varga tevékenységével kapcsolatban is. És ilyen a csehszlovák állambiztonsági szerveknek a Nemzeti Emlékezet Hivatalának (UPN) Levéltárában elhelyezett levéltára is, amely két szempontból is megkerülhetetlen.

Egyrészt azért, mivel Varga püspök a csehszlovák Állambiztonsági Szolgálat (közismert rövidítése az ŠtB) által megfigyelt személyek közé tartozott, akit 1975-ben azzal

8 B. Kovács István: „Ahogy lehet...” (Varga Imre református püspök életútjáról – röviden). *Gömörország*, 2014, 1. sz. 19. p.

9 Adósaik vagyunk a múltnak. Rirek.sk. A rimaszombati református egyházközösség honlapja. <http://rirek.sk/adosai-vagyunk-a-multnak/> (letöltve 2022. 5. 20.)

az indokkal kezdtek megfigyelni, hogy „soviniszta és nacionalista magyar papokat gyűjtött maga köré”, „széles körű kapcsolatot tartott fenn az Egyházak Világtanácsának képviselőivel” és „nyugati kapcsolatokkal” rendelkezik.¹⁰ És bár a kutató legnagyobb sajnálatára a református püspök 15 éven át zajló megfigyeléséből származó 349 oldalnyi dosszié tartalmát a Varga halálát követő évben megsemmisítették, az UPN Levéltára így is sok, Vargával kapcsolatos információt rejthet még.

De megkerülhetetlen és szükséges az Állambiztonsági Szolgálat levéltári anyagának a feltárása azért is, mivel Varga nemcsak megfigyelt volt, hanem a szolgálat beszervezett ügynöke is, aki Rimavský fedőnévvel 1954-től 1962-ig információkkal látta el az ŠtB-t.¹¹ Varga ügynöki tevékenységének a feltárása és megítélése nem e tanulmány feladata. Márpedig mélyebb vizsgálat nélkül minden előzetes megállapítás és véleménynyilvánítás felelőtlen cselekedetnek tűnik. Így csupán a Vargával azonosítható Rimavský ügynök hivatalos jellemzéséből idézünk néhány sort.¹² Az 1991-es keltezésű anyag szerint ugyanis Varga elsősorban abból a célból került beszervezésre, hogy általa ellenőrzés alatt tudják tartani a „nem katolikus” egyházakat és semlegesíteni lehessen a református egyházon belüli ellenséges megnyilvánulásokat. A jellemzés szerint Varga értékes információkkal látta el az állambiztonságot és pozitívan viszonyult az ŠtB-vel való együttműködéshez. Mindazonáltal azt is megjegyzi a jelentés, hogy a református egyház belső életével és konkrét református lelkészekkel kapcsolatban Varga jelentései meglehetősen óvatosak, és semmi olyat nem tartalmaznak, ami alapján bárkit vád alá lehetne helyezni. Ami bizonyos mértékig rímel Fazekas püspök jellemzésére (aki bár nem beszélt róla, de bizonyára tisztában volt Varga ügynöki múltjával): „a hatalom rettentése és kényszerítő akarata mellett bethlengábori okossággal igyekezett megtalálni az egyház számára a szolgálat járható útját.”¹³

Talán az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy Varga életpályájának a feltárása fontos és egyre kevésbé halasztható feladat. De az is nyilvánvaló, hogy az egykori püspök életművének a gazdagsága mélyebb kutatásokat és a téma iránt elhivatottabb kutatót érdemel.

A jelen tanulmány csupán egyetlen forráscsoport, Varga népbírósi perének anyagára összpontosít, és elsősorban azt vizsgálja, mennyire voltak megalapozottak azok a vádak, amelyeket ebben a perben Vargával szemben megfogalmaztak. Amit per-sze csak úgy lehet elvégezni, hogy közben górcső alá vesszük Varga 1938 és 1945 közötti tevékenységét.

10 UPN, KS ZNB S ŠtB Košice, f. Skartačné rozhodnutia, Varga Imrich (1.10.1905)

11 UPN, f. Všeobecná kartotéka, i. č. Imrich Varga (1.10.1905)

12 UPN, f. KS MV Banská Bystrica, i. č. 281.

13 Adósai vagyunk a múltnak. Rirek.sk. A rimaszombati református egyházközösség honlapja. <http://rirek.sk/adosai-vagyunk-a-multnak/> (letöltve 2022. 5. 20.)

A népbírósági perek és a református egyház

A háborús bűnösök felelősségre vonásának a kérdése már viszonylag korán felmerült a második világháború éveit alatt, végül azonban csak a háború befejezését követően, a győztes hatalmak képviselői által 1945. augusztus 8-án Londonban aláírt egyezmény határozta meg ennek kereteit. Egyebek között azt is, hogy a háborús bűnösök abban az országban lesznek felelősségre vonva, ahol a bűnököt elkövették, a felelősségre vonásuk pedig az adott ország törvényei szerint történik majd.¹⁴ Ez az egyezmény azonban lényegében már csak utánament az egyes országok intézkedéseinek, és nemzetközi szinten is törvényesítette mindazt, ami az egyes országokban ebben a kérdésben már korábban megkezdődött. Edvard Beneš londoni emigráns csehszlovák kormánya 1942-től foglalkozott a háborús bűnösök felelősségre vonásának kérdésével, mely igyekezet eredményeként adta ki a köztársasági elnök 1945. június 19-én a 16/1945. sz. *A náci bűnösök, az ámulók és segítők megbüntetéséről, valamint a rendkívüli népbíróságokról* szóló köztársasági elnöki rendeletét.¹⁵ A Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) – különböző okok miatt – azonban megelőzte a köztársasági elnököt, és már 1945. május 15-én elfogadta 33. sz., *A fasiszta bűnösök, megszállók, az ámulók, a kollaboránsok megbüntetéséről és a népbíróságok létesítéséről* szóló ún. retribúciós rendeletét.¹⁶ Így egyfajta jogi dualizmus alakult ki, hiszen a cseh országrészekben a köztársasági elnöki rendelet, Szlovákiában viszont az SZNT rendelete szabályozta a háborús bűnösök megbüntetését.

Az SZNT rendelete és a népbíróságok szlovákiai tevékenysége a háborús bűnösök európai felelősségre vonásának és általában a második világháború utáni korszaknak számos sajátosságát magán viselte. Megkerülte ugyanis a nullum crimen elvét, vagyis olyan cselekedeteket is büntetett, amelyek a cselekmény elkövetésekor nem voltak büntetendők. Másrészt, és ez Szlovákiában elsősorban a kommunista párt hatására történt, nagymértékben laicizálta a bíraskodást, hiszen a járási népbíróságok öttagú szenátusában csupán az elnök esetében követelték meg a jogi végzettséget. Igaz, a gyakorlat azt mutatja, hogy az ún. népi ülnökök hiányosságai gyorsan kiütköztek, és a szenátus elnökének szerepét betöltő hivatásos bírók bizonyos mértékig ellensúlyozni tudták a laikus tagok számbeli fölényét.

14 Papp Attila: Néptörvényszék, népbíróság és népbírósági jog Magyarországon. *E-tudomány*, 2011, 4. sz. VII-4. <https://docplayer.hu/1737618-Neptorvenyszek-nepbirosag-es-nepbirosagi-jog-magyarorszagon.html> (letöltve 2020. 12. 15.)

15 Dekrét presidenta republiky ze dne 19. června 1945 o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech. <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-16> (letöltve 2020. 12. 15.)

16 Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 33 zo dňa 15. mája 1945 o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdnictva. A rendelet szövegét közli Malatinský, Michal: *Pred súdom národa. Retribúcia na Slovensku a národný súd v Bratislava 1915–1947*. Bratislava, Post Scriptum, 2019, 193–199. p.

A szlovákiai és általában a kelet-európai népbírászkodásnak azonban további sajátosságai is voltak. Elsősorban az, hogy a kommunista belügyminiszterek által ellenőrzött retribúció a polgári pártok diszkreditálásának, sőt kriminalizálásának is az egyik eszköze volt. Csehszlovákiában és különösen Szlovákiában pedig a retribúció kimondva-kimondatlanul is a nemzetállam-építés fontos eszközének számított, és a népbíróságok tevékenységét kezdettől fogva a korabeli magyar- és németellenes politika szolgálatába állították. Ennek a politikának volt a megalapozása a németeket és magyarokat kollektíven háborús bűnösnek nyilvánító kassai kormányprogram, szimbolikus betetőzése pedig Esterházy János pere a Szlovák Nemzeti Bíróság előtt, amely során a pártvezér fölött kimondott halálos ítélet a szlovákiai magyarok elítélésének szimbolikus aktusává vált.

Esterházy pere persze csak a jéghegy csúcsa volt, hiszen 1945 nyarától a szlovákiai magyar társadalom szinte egészét elérték a perek, és falusi gazdák, városi polgárok, tanítók, papok, újságírók stb. ellen indultak népbírósági eljárások. Amelyek 1946 elejétől új lendületet kapnak, hiszen a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény VIII. cikkelye lehetőséget teremtett arra, hogy Csehszlovákia a paritásos csere keretén belül áttelepítettek kivül egyoldalúan áttelepítse mindazokat a magyarokat, akiket az SZNT 33. sz. retribúciós rendeletének 1–4. §-a alapján ún. nagy, valamint a rendelet 5 §-a alapján ún. kis háborús bűnösnek ítélték el.¹⁷ Ezért 1946 elejétől valóságos tömeggyártás kezdődött a szlovákiai magyar „háborús bűnösöknek”, amely során a Nemzetbiztonsági Testület szervei csoportos feljelentések által olykor egy-egy falu férfilakosságának a felét is háborús bűnösökkel vádolták meg,¹⁸ csak hogy minél több magyart az áttelepítendő listájára írhasanak fel.

Ami azonban meglepőnek tűnhet, a népbíróságok ehhez nem mindig voltak partnerek. A feljelentések egy jelentős része – megalapozatlanságuk, a bizonyítékok és tanúk teljes hiánya okán – el sem jutott a hivatalos vádemelésig. A körzeti és helyi rendőrparancsnokok által megfogalmazott feljelentések ugyanis (különösen a csoportos feljelentések esetében) a legtöbbször csak általános vádpontokat tartalmaztak: fasizmussal, a Horthy Magyarországnak politikai és gazdasági törekvéseinek támogatásával, a magyar politikai pártokban való tevékenységgel, az első bécsi döntés napjaiban az arbitrázsterületre bevonuló magyar csapatok köszöntésével stb. vádolták meg a feljelentetteket. Mint a népbíróságok gyakorlata jelezte, ez azonban a legtöbb esetben kevésnek bizonyult a per lefolytatásához, és a népbíróságok vádlói már eleve a vádak elejtését javasolták.

17 Egyezmény Magyarország és Csehszlovákia között lakosságcsere tárgyában. Közli Szarka László (szerk.): *A szlovákiai magyarok kényszertelepítései emlékezet 1945–1948. Visszaemlékezések, tanulmányok, dokumentumok.* Komárom, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2003, 217–219. p.

18 Erről bővebben lásd Vadkerty Katalin: Vádak, vádlottak, ítéletek. A szlovák népbíróság történetéből. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2008, 2. sz. 3–13. p.

De az sem volt garancia a feljelentések sikerére, ha az ügy a népbíróság elé került, hiszen csupán a bíróság elé került egyének mintegy 40%-át mondta ki bűnösnek, a maradék 60%-ot felmentette.¹⁹ Érvényes volt ez a magyar nemzetiségű személyekre is, akik az összes bíróság elé állított személy 68%-át tették ki. Közülük 34%-ukat mondta ki a bíróság bűnösnek, 66%-át viszont felmentette.

Bár a háborús bűnökként feljelentett református lelkészek száma az összes magyar feljelentetthez képest elenyésző volt, a feljelentett lelkészek a társadalom egészéhez képest így is felülreprezentáltak voltak. Gömörben akár az összes református lelkész egyharmadát is háborús bűnökkel vádolták meg. De más régiókban is 20% fölélt lehetett az arányuk. Az átlagosnál magasabb volt köztük azok aránya is, akiket elítéltek. Az általam vizsgált 16 lelkész elleni feljelentésből csupán 4 esetben nem történt vádemelés, a bíróság elé állított 12 lelkészből pedig hetet, vagyis a megvádolt lelkészek közel 60%-át bűnösnek mondták ki.²⁰

A református lelkészek bűnösségének magas aránya viszonylag jól magyarázható. Az ún. csoportos vádakkal ellentétben, amelyek jórészt felmentéssel végződtek, a lelkészek ellen általában egyéni vádemelés történt. Másrészt az értelmiségi kategóriába tartozó lelkészekkel szemben komoly támadási felületet nyújtott közéleti szerepvállalásuk, a magyar pártokban vállalt szerepük és nem utolsósorban az, hogy 1938 novemberében sok településen ők voltak a magyar csapatok bevonulásakor rendezett ünnepek fő szónokai. És persze arról se feledkezzünk meg, hogy a csehszlovák állam szemében mindig is magyar egyháznak számító Szlovákiai Református Keresztyén Egyház lelkészei eleve a csehszlovák nemzetállami elképzelések ellenfelei között voltak elkönyelve, így elítélésük (és ez által a Csehszlovákiából való eltávolításuk) prioritásnak számított a hatalom számára. Mindez pedig már elegendő magyarázat arra, hogy miért került annyi református pap, köztük Varga Imre, a népbíróságok célkeresztjébe.

Varga Imre népbírósági pere

A fent említett 16 peranyag ismerete alapján elmondható, hogy Varga pere kiemelkedik közülük. Mivel a per idején egyszerű városi lelkész volt, ezt a kiemelt figyelmet valószínűleg múltbeli közéleti tevékenységének és az egyházon és a gömöri régión belüli tekintélyének köszönhette.

19 Az adatokat közli Rašla, Anton: *Ludové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1969, 152–153. p.

20 A pozsonyi és besztercebányai Állami Levéltárban, valamint a vágssellyei, a komáromi és a lévai fióklevéltárakban az alábbi lelkészek peranyagát kutattam: Csanda Lajos gömörhorkai, Földes Lajos csallóközarányosi, Kis János csilizpatasi, Kóczán Mór csiliznyáradai, Konkoly Thege István jánosi, Kovács Bertalan simonyi, Kovács Károly bori, Kúr Géza csicsói, Pető Sándor hontvarsányi, Szabó Béla pozsonyi, Szakall János hanvai, Székely Dezső alsószecsei, Tóth Imre garamlőki, Urbán Károly bátkai, Varga Imre rimaszombati és Zajdó László serkei lelkész.

Ebből a szempontból nem mellékesek Varga népbírósjogi perének közvetlen előzményei. Miután ugyanis 1944 karácsonykor a Vörös Hadsereg bevonult Rimaszombatba, a szovjet városparancsnok a helyi kommunisták javaslatára – akik magyarok voltak – a mindenki által megbecsült Vargát Imrét nevezte ki városbírónak. Ami még akkor is figyelemre méltó esemény, ha tudjuk, hogy a Vörös Hadsereg más felvidéki településeken is a helyi magyar elitre ruházta át a polgári hatalmat, és a városbírói jogkör inkább csak jelképesnek volt mondható. A valódi hatalom ugyanis a város szovjet katonai parancsnokának, Nyikolaj Antonovics Tutukojnak a kezében összpontosult. Egészen a kassai kormányprogram meghirdetésének napjáig, 1945. április 5-ig, amikor is Tutukoj átadta azt a Szlovák Nemzeti Tanács már január végétől a városban tartózkodó képviselőjének, Ondrej Klokočnak.²¹ Klokočcsal pedig egy a korábbtól teljesen elűtő szellemiség, a magyarellenes sovinizmus költözött be a gömöri megyeszékhelyre, és megkezdődött a kassai kormányprogram megvalósítása. Ennek részeként 1945 júniusának első napjaiban a hatóságok mintegy 200 rimaszombati és környékbeli magyar nemzetiségű személyt tartóztattak le, és vitték őket egy Tiszolc mellett kialakított munkatáborba. Köztük volt Varga Imre is.

Varga letartóztatása és az ellene indított per nyilvánvalóan csak a csehszlovák nemzetállami tervek kontextusában értékelhető, és lokális szinten bizonyos mértékig ugyanazt a szerepet volt hivatott betölteni, mint Esterházy János ügye országosan. Varga esetében tehát szimbolikusan is a vádlottak padjára ültetni és bűnösnek kimondani a gömöri (református) magyarságot.

Varga június 8-án bekövetkezett letartóztatásának a körülményeiről,²² mint ahogyan a tiszolci munkatáborban eltöltött heteiről és magáról a tiszolci munkatáborról keveset tudunk.²³ Rábely Miklós visszaemlékezései alapján azt azonban tudni lehet, hogy Varga és társai fogságuk idején követ törtek és utat javítottak.²⁴ Az is bizonyosnak látszik, hogy a rabok nem voltak teljesen elszigetelve a külvilágtól és tudták tartani a kapcsolatot családjukkal, ismerőseikkel. Ennek bizonyítéka az a két levél is, amelyet 1945 júliusában a hatóságok által szintén őrizetbe vett (és később szintén népbírósjág elé állított) Urbán Károly bátkai lelkesnéél találtak.²⁵ Ezek közül az egyiket ugyanis maga Varga juttatta ki egykori segédlelkészének, hogy beszámoljon benne helyzetéről és segítséget kérjen. A másikat pedig Urbán írta, és a Vargától kapott információkat

21 B. Kovács István: *Gömörország. Egy tájhaza arcvonásai tényekben, képekben és gondolatokban*. Rimaszombat, Gömör-kishonti Múzeum Egyesület, 2004, 131. p.

22 ŠA BB, f. OLS Rs, T-Lud 114/45.

23 A tiszolci munkatábor története feldolgozatlan. Működéséről Jerguš Sivoš sem közöl semmiféle információt. Sivoš, Jerguš: *Bez rozsudku! Pracovné tábory, sústred'ovacie tábory a tábory nútenej práce na Slovensku 1945–1953*. Bratislava, Ústav pamäti národa, 2011.

24 Rábely Miklós: *Egy rimaszombati polgár emlékezései*. Rimaszombat, Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület, 2005, 147. p.

25 ŠA BB, f. OLS Rs, T-Lud 253/47.

szerette volna benne megosztani a református egyház vezetőivel. Varga a június 17-én kelteztet levelében arra kérte Urbánt, hogy értesítse sorsáról a Tiszántúli Református Egyházkerület püspökét, Révész Imrét, abban az esetben pedig, ha családját a hatóságok Magyarországra toloncolnák át (ami azokban a hetekben egyáltalán nem volt esélytelen), akkor Révésznél, Ravasz Lászlónál és a magyar református egyház más vezetőinél járja ki, hogy az egyház gondoskodik a családjáról.

Urbán mellett természetesen a családjával és más ismerőseivel is kapcsolatban lehetett Varga, akik azonnal lépéseket tettek a lelkész kiszabadítására, és Varga ártatlanságát igazoló vallomásokat kezdtek gyűjteni, amelyek a lelkész demokratikus, antifasiszta és a szlovákokkal szemben baráti magatartását voltak hivatottak igazolni. Hogy ennek mennyi köze volt a szabadon bocsátásában, nem tudni, de augusztus végén már otthon volt. Csakhogy szeptember 4-én kihallgatásra idézték be, amely során ismét letartóztatták és az ügyét átadták a járási népbíróságnak. Második letartóztatása azonban csak pár napig tartott, mivel a népbíróság szeptember 11-én arról döntött, hogy az ügy kivizsgálása alatt Varga szabadlábon védekezhet.²⁶ Ami azért sem volt mindegy, mivel Varga ügyében a vizsgálat a népbírósági gyakorlathoz képest szokatlanul hosszú ideig, közel egy éven át tartott. Így a *Világ* című lap információjával ellentétben, amely szerint a letartóztatott Vargát „megkínózták, majd családjával együtt áttették a határon”,²⁷ a lelkész rimaszombati otthonában várta a per lefolyását.

A vád és a védelem

A Varga elleni vádak, mint az az 1945. szeptember 4-i újbóli letartóztatásakor felvett jegyzőkönyvből és a népbíróság vádlója által 1946 májusában megfogalmazott vádiratból kiderül, lényegében három területet érintettek: a magyar pártokban betöltött szerepét, az első bécsi döntéssel kapcsolatos magatartását és a magyar idők alatt, vagyis 1938 és 1945 között Magyarország érdekében végzett tevékenységét olvasták a fejére.²⁸ A következőkben ezeket a vádpontokat próbáljuk összevetni a rendelkezésre álló forrásokkal.

A peranyagból az is kiderül, hogy a Varga elleni vádak megfogalmazásában kezdetől fogva szerepet kapott az 1940-ben kiadott *Magyar politikai és közigazgatási compass* Vargáról szóló szócikke, amely szerint Varga „a Magy. Nemz. Párt egyesülésétől az Egy. Magy. Párt elnöke. A felszabadulástól Rimaszombat és járása kormánybiztosa, a felvidéki Magy. Párt országos pártvezetőségi tagja. A húszéves cseh uralom alatt is kitartott magyarsága mellett s mindig a magyar ügyek szolgálatában állott. A felszabadulás előtt a csehek életére törtek, s a titokban megszervezett magyar nemzetőrök

26 ŠA BB, f. OLS Rs, T-Lud 114/45.

27 *Világ*, 1945. október 12., 4. p.

28 ŠA BB, f. OLS Rs, T-Lud 114/45.

három hétig éjjel, nappal őrizték. A csehek kivonulása előtti éjjel családja a toronyban volt kénytelen az éjszakát tölteni”.²⁹

A Compassnak a népbírószági perek során való felhasználása nem egyedi eset, más perekben is bizonyítékként használták. Fontos azonban látni, hogy az 1945-ben a csehszlovák hatóságok által a magyar falvakban nagy példányszámban lefoglalt és a népbírószági perekben fontos hivatkozási alapot jelentő kiadvány korántsem tekinthető hiteles forrásnak. A benne található írások és rövid életrajzok ugyanis, amelyeknek a szerzősége nem visszakövethető, a visszacsatolás utáni közhangulathoz igazodva általában eltúlozták a csehszlovák időkben elszenvedett sérelmeket, mint ahogy a Compassban szereplő személyiségeknek a csehszlovák hatalommal szembeni ellenállását, tevékenységét is. Nem csoda, hogy a vizsgálat során Varga is több ízben is jelezte, hogy a kiadványban róla található szócikk, amelynek megalkotásához semmi köze nem volt, nem mindenben felel meg a valóságnak. Így például állítólagos rejtőzködése sem fedi a valóságot, hiszen – fejtette ki Varga – a csehszlovák hatóságok őt nem tartották számon az állam biztonságára veszélyes egyénként, így nem volt oka elrejtőzni. Ezért a müncheni döntés napjaiban, amikor – Varga szerint – kb. 140 megbízhatatlan személyt tartóztattak le a hatóságok a városban, ő szabadlábon maradt.³⁰

Varga védekezése részben helytálló volt, hiszen bizonyára sem neki, sem családjának nem kellett a templomtoronyban bujkálni, az viszont, hogy nem került az internáltak közé, még nem azt jelenti, hogy ne tartották volna állambiztonsági szempontból veszélyes egyénnek. A '38 őszi internálások ugyanis túszszedő akciók voltak, amely során leginkább arra törekedtek a hatóságok, hogy minden településről elvigyenek egy-két ismertebb személyt. Másrészt Varga a letartóztatottak számát is némileg felülbecsülte, mivel az Rimaszombatban és környékén valójában csupán 49 fő volt. Köztük például az a két baloldali mozgalmi ember, Réthy István és Huszti Béla is, akit a népbírószági perben Varga ellen akart felvonultatni a vád.³¹

A vád pontjai közül a legkevésbé vitatott Varga párttagsága volt, hiszen a tény, hogy a Magyar Nemzeti Párt (MNP) rimaszombati szervezetének alelnöke, később pedig az Egyesült Magyar Párt (EMP) egyik helyi vezetője volt, nem volt értelme tagadni. Azzal kapcsolatban azonban, hogy mikor lépett be a politikába, meddig volt párttag és mennyire volt aktív, már ellentmondások fedezhetők fel Varga vallomásaiban. Az első letartóztatásakor tett nyilatkozata szerint ugyanis az MNP-be 1937-ben lépett be, majd amikor a pártot 1939-ben felszámolták és a tagsága átlépett a Magyar Élet Pártjába – mondja Varga –, ő ezt nem tette meg, vagyis már akkor befejeződött párttagsága. 1945. november 29-i kihallgatása során pedig azt nyilatkozta, hogy mikor kb. két

29 Madarász Elemér (szerk.): *Magyar politikai és közigazgatási compass (1919–1939)*. Magyar Politikai és Közigazgatási Compass (1919–1939) Kiadványllalat, 1940, 728–729. p.

30 ŠA BB, f. OLS Rs, T-Lud 114/45.

31 SNA, f. KÚ BA, k. 254, 2834/1938.prez. Vö. Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010, 179–181. p.

hónappal az első bécsi döntés után „megszállták” ezt a területet (vagyis 1939 elején), kilépett a pártból.

Varga évszámai azonban nem ülnek. Az MNP-be 1937-ben nem léphetett be, mert az akkor már nem is létezett, hiszen 1936 nyarán a Magyar Nemzeti Párt és az Országos Keresztényszocialista Párt egyesüléséből létrejött az Egyesült Magyar Párt. 1937-ben ebbe léphetett volna be. Csakhogy a források szerint Vargát a két párt egyesülését követően, 1936 novemberében az EMP rimaszombati helyi szervezetének ügyvezető elnökévé választották.³² Ez alapján viszont joggal feltételezhetjük, hogy a református lelkész már korábban is aktívan részt vett az MNP munkájában, hiszen anélkül nehezen elképzelhető a közös párt ügyvezető elnökévé való avanzsálása.

De nem teljesen pontosak a párttagsága befejezéséről általa vallottak sem, hiszen az semmiképpen sem lehetett 1939 eleje, mint hogy állította. Varga 1939 januárjában nem kilépett az ekkor inkább már Felvidékinek nevezett Egyesült Magyar Pártból, hanem ekkor választották meg a vármegyei tisztii főorvossá előlépett Eszenyi Gyula volt rimaszombati polgármester helyett a párt helyi szervezetének elnökévé.³³ És ezt a szerepet még 1940 elején is betöltötte, hiszen részt vett a párt országos pártvezetésének akkori ülésén, majd arról hazatérve az ő beszámolója alapján mondta ki a párt helyi szervezete, hogy „az országos pártelnökségnek a Magyar Élet Pártjával folytatott tárgyalásait helyesli, az országos elnökséget a tárgyalások további folytatására felkéri, és bizalmáról, szeretetéről és ragaszkodásáról biztosítja vitéz Jaross Andor tárcanélküli minisztert, országos elnököt és gróf Révay István országos ügyvezető elnököt”.³⁴ Vagyis ekkor még biztosan párttag volt.

És ő volt a helyi szervezet elnöke akkor is, amikor 1940. március 17-én az EMP rimaszombati szervezete kimondta saját maga felosztatását, és tagjai a Magyar Élet Pártjába átlépve megalapították annak helyi szervezetét.³⁵ Bár a pártszervezet elnöke – Teleki Pál kérésére – Ragályi Antal lett, semmi nem utal arra, hogy Varga nem lépett át a MÉP-be. Az azonban megállapítható, hogy a korábbi évekhez képest 1940-től csökken a közéleti szerepvállalása. Amit akár a rendszerrel való azonosulás hiányaként is értékelhetünk.

A vádak másik csoportja az első bécsi döntéssel kapcsolatos, és tulajdonképpen visszatérő vád a népbíróság elé állított lelkészekkel szemben. A legtöbb településen ugyanis szerepet vállaltak a honvédek fogadásából: beszédet mondtak, ünnepélyes istentiszteletet tartottak, megáldották a honvédeket, azt tették, amit a közösség akkoriban egy paptól elvárt. Vargát azonban nem csupán azzal vádolták, hogy Rimaszombat visszacsatolásakor a helyi Magyar Nemzeti Tanács vezetőjeként beszédet mondott,

32 *PMH*, 1936. november 13., 4. p.

33 *Felvidéki Magyar Hírlap (FMH)*, 1939. január 12., 4. p.

34 *Magyar Országos Tudósító*, 1940. február 8.

35 *Gömör*, 1940. március 24., 1–2. p.

hanem azzal is, hogy a komáromi tárgyalások idején – Eszenyi polgármesterrel együtt – Komáromba utazott és így tevékeny részt vállalt a visszacsatolás előkészítésében.

A komáromi út tényét azonban a vád által felvonultatott tanúk egyike sem igazolta, és Varga is a legghatározottabban tagadta. És mivel semmiféle ismert forrás nem támasztja alá, hogy Varga szerepet kapott volna az első bécsi döntés előkészítésében (persze nem is volt abban a pozícióban, hogy így legyen), úgy véljük, ezzel a vádponttal hosszabban nem is érdemes foglalkozni.

Érdekes viszont a bevonuló honvédeket fogadó beszéd története, hiszen az azzal kapcsolatos források meglehetősen ellentmondásosak, és maga a vádlott sem nyilatkozott egyértelműen arról, beszédet mondott-e 1938. november 10-én.

A visszacsatolás folyamatáról tudósító korabeli magyarországi sajtó Rimaszombat kapcsán egyöntetűen egy bizonyos „Vargha József” üdvözlő beszédéről tesz említést,³⁶ ami felveti annak a lehetőségét, hogy a vád a két név hasonlósága miatt tévesen gondolta, hogy a református lelkész mondott beszédet. Csakhogy a korabeli rimaszombati közéletben Vargha József nevű illető nem játszott szerepet, így inkább a sajtó tévedése látszik valószínűnek. Annál is inkább, mivel a bevonuláskor a magyarországi lapok a Magyar Távirati Irodától átvett hírekkel dolgoztak, az MTI korabeli hírei pedig – a helyismeret hiányában – hemzsegték a hibáktól. Az MTI rimaszombati beszámolójában a következő olvasható: „az emelvényről dr. Eszenyi Gábor városbíró üdvözölte elsőnek a bevonuló csapatokat, utána pedig Vargha József, a Magyar Nemzeti Tanács elnöke mondott nagy beszédet.”³⁷ Csakhogy Eszenyi városbíróval valójában nem Gábornak, hanem Gyulának hívták, a helyi MNT elnöke pedig teljesen bizonyosan Varga Imre volt, nem pedig egy bizonyos Vargha József.

Nem az MTI-hírekből dolgozott viszont a rimaszombati *Gömör* c. hetilap, amelynek november 13-i száma egyértelműen Varga Imrét tünteti fel az ünnepség szónokaként.³⁸ És ezt a verziót erősíti a két helyi kommunista, Réthy István, Koziner Imre és Józsa Miklós ügyvédi irodai fogalmazónak a népbíróság előtt tett vallomása is. Míg azonban a Réthy és Koziner nem emlékezett (vagy nem akart emlékezni) Varga szavaira, Józsa egy mondattöredéket is idézett Vargától, amely így hangzott: „a gazember benesi politika húsz esztendeje alatt.”³⁹ Ez a félmondat végül a vádiratba is bekerült.

A vád harmadik elemét Vargának a visszacsatolás utáni tevékenysége jelentette, amellyel kapcsolatban a vádirat úgy fogalmazott, hogy a vádlott „református magyar

36 Vö. *Esti Ujság*, 1938. november 12., 7. p.; *Pesti Hírlap*, 1938. november 11., 3. p.

37 MTI, Napi Hírek, 1938. november 10. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1938_11_1/?query=%22Vargha%20J%C3%B3zsef%22%20AND%20Rimaszombat&pg=525&layout=s (letöltve: 2022. 6. 8.)

38 *Gömör*, 1938. november 13., 2. p.

39 ŠA BB, f. OLS Rs, T-Lud 114/45.

apként tevékenységével támogatta a magyar megszálló rezsim kiépítését és fenntartását és így hozzájárult a szlovák nép szenvedéseinek meghosszabbításához”.⁴⁰

Az így megfogalmazott vád azonban nagyon általános volt, miközben a letartóztatásakor és a vizsgálat idején csupán két konkrétumot olvastak a fejére. Egyrészt azt, hogy Varga a visszacsatolást követően a Magyar Párt országos vezetésének a tagja volt, valamint azt, amit ismét csak a Compass szócikkére alapoztak, miszerint Varga a magyar csapatok bevonulását követően Rimaszombat és a Rimaszombati járás kormánybiztosa volt.

A lelkész a kihallgatásakor mindkét állítást cáfolta, és ami a pártvezetésben betöltött szerepét illeti, nem is kétséges, hogy joggal, hiszen nem volt tagja az országos vezetésnek. A kormánybiztosi tisztség vádja azonban nehezebben értelmezhető, hiszen ilyen funkció – noha *Esti Újság* egy Kiskunhalason megrendezett ünnepség kapcsán is említi Vargával kapcsolatban⁴¹ – nem létezett a visszacsatolás heteiben. Vagyis ismét a sajtó pontatlan fogalmazásával van dolgunk, amit még tetéz az, hogy a *Felvidéki Magyar Hírlap* egy 1939. januári számában járási miniszteri biztosként nevezi meg Vargát.⁴² Ismételten egy nem létező tisztséggel felruházva őt.

Közelebb visz bennünket a valósághoz Vargának a júniusi letartóztatásakor tett vallomása, amely szerint nem kormánybiztos volt, hanem polgári referens, amely tisztséget három hétig töltötte be. És valóban, amikor a magyar honvédség bevonulását követően a visszacsatolt területeken katonai közigazgatást vezettek be, a helyismerettel nem rendelkező járási katonai parancsnokok mellé ún. polgári tanácsadókat neveztek ki, akik általában az EMP megbízható, a helyi viszonyokat jól ismerő tisztségviselői közül kerültek ki.⁴³ Joggal gondolhatjuk tehát, hogy Varga is ilyen polgári tanácsadó volt, igaz, nem három hétig, hanem valószínűleg két-három héttel tovább, a katonai közigazgatás december 22-i felszámolásig.

Bár önmagában egy ilyen tisztség betöltése még a népbíróságok előtt sem igazolta senkinek a bűnösségét, Varga családja és jóakarói már rögtön az első elhurcolását követően tanúvallomásokat kezdtek gyűjteni a lelkész védelmében. Ezekkel azt kívánták igazolni, hogy Varga nemhogy nem követett el olyan bűnöket, amelyek az SzNT 33/1946 sz. retribúciós rendeletének hatálya alá estek volna, hanem épp ellenkezőleg, nem értett egyet a Horthy-rendszerrel és aktívan segítette a rendszer által üldözötteket, így a kommunistákat, sőt a partizánokat is.

A védelem által felvonultatott tanúvallomások egyikét 12 gömöri lelkész írta alá, akik tanúsága szerint Varga sohasem titkolta, hogy nem kívánja Hitler Németorszá-

40 Uo.

41 *Esti Újság*, dec. 11., 2. p.

42 *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1939. január. 12, 4. p.

43 Vö. Simon Attila: *Magyar idők a Felvidéken. Az első bécsi döntés és következményei*. Budapest, Jaffa, 2014, 42–56. p.

gának győzelmét. Vallomásukban a gömői papok az 1939-ben Tornalján megtartott lelkeszértekezleten elhangzottakra hivatkoztak, ahol – állításuk szerint – Varga a hitlerizmus veszélyeiről és egyházellenességéről beszélt. De említettek egy olyan 1943-as lelkeszértekezletet is, ahol Varga a Hitler elleni szövetségesek, köztük a szovjetek propagandájával ismertette meg a jelenlevőket, és beszélt a fasizmus várható bukásáról.⁴⁴

Varga rendszerellenességét volt hivatott igazolni két rimaszombati lakos, Fejes János és Kiss Éva vallomása, akik tanúsították, hogy több ízben is bírálta a Mohácsról a város élére helyezett szélsőjobboldali érzelmű polgármestert, Éva Lászlót,⁴⁵ aki ezért internáltatni akarta a református lelkészt.

A Varga mellett felsorakoztatott tanúvallomások által érintett ügyek egyik legérdekesebbike Dajkó Ferenc esete, aki Fábry József Gömörben tevékenykedő partizáncsoportjának volt a tagja, és akit miután sebesülten fogságba esett, Rimaszombatba vittek. Dajkó ügye Varga antifasiszta tevékenységét volt hivatott igazolni, mivel a partizán mostohaanyja tanúsította, hogy Varga Imre volt az, ki miután tudomást szerzett a helyi katonakórházba bekerült sebesült fogolyról, eljárta annak érdekében, hogy az rendes és alapos orvosi ellátásban részesüljön.⁴⁶ Szavait Ragályi Nándor rimaszombati orvos vallomása is megerősítette, aki szerint Varga megkereste őt, és kérte, hogy Dajkó a lehető legjobb orvosi ellátásban részesüljön, sőt cigarettát is küldött a sebesültnek. A bíróság feltehetően figyelembe is vette ezt az esetet, ám fontos tudni, hogy az egykori partizán Dajkó Ferenc a vele az 1980-as években készített interjúban másképpen emlékezett vissza. Írása szerint ugyanis napokig feküdt Rimaszombatban anélkül, hogy orvost látott volna.⁴⁷ Dajkó sem Varga, sem más segítségét nem említette.

A Varga mellett tanúskodók között ketten a vészkorszak idején tanúsított magatartását emelték ki.⁴⁸ Ganzfried Ernő rimaszombati ügyvéd az irodája és az abban található dokumentáció Varga általi megmentéséről tanúskodott. A holokauszt során életét veszítő Singer Rezső rimaszombati főrabbi lánya pedig arról, hogy a gettósítás időszakában Varga megpróbálta elérni, hogy az akkor már idős és beteg rabbi otthonában maradhasson – ami egy ideig sikerült is.

A népbíróság Varga ügyében folytatott vizsgálatának talán legfontosabb tanúit a rimaszombati antifasiszta mozgalom meghatározó személyiségei jelentették, akiket

44 ŠA BB, f. OLS Rs, T-Lud 114/45.

45 1939 nyarán az addigi városbíró, a helyiek által kedvelt, ám 1939 januárjában a városbírói tisztségről lemondott Eszenyi Gyula helyére a belügyminiszter Éva László addigi mohácsi alpolgármestert nevezte ki. A hivatalát július 15-én elfoglaló új polgármester azonban csak nehezen tudta magát elfogadtatni a nyakas kálvinista rimaszombati polgárokkal. Vö. Gömör, 1939. július 23., 3. p.

46 ŠA BB, f. OLS Rs, T-Lud 114/45.

47 Géppisztollyal és rölapokkal. harcban Szlovákia felszabadításáért. *Hajdú-Bihari Napló*, 1985. március 9., 57. sz. 5. p.

48 ŠA BB, f. OLS Rs, T-Lud 114/45.

1945 novemberében idéztek be a kerületi bíróságra, és hallgattak ott ki.⁴⁹ És bár mind-egyikük magyar nemzetiségű volt, ebben az akkor még nagyrészt magyar városban nem lehetett őket megkerülni, így a népbíróság is meghatározónak tartotta vallomásaikat. Közülük a Csehszlovákia Kommunista Pártjának egyik alapító tagja, később, az 1950-es években háromszor is a SZLKP KB tagjává választott Réthy István volt a legszűkszavúbb, aki gyakorlatilag minden Vargával kapcsolatos kérdésre kitérő választ adott, olyanokat, hogy nem emlékszik, nem ismeri a részleteket stb., vagyis jól láthatóan semmi terhelőt nem kívánt Vargáról mondani. Igaz, arra sem tért ki, hogy a nagykanizsai internálótáborból való szabadulásában Vargának is fontos szerepe volt.

Erről egy másik rimaszombati mozgalmi ember, Demeter Bálint vallott a bíróságon, aki elmondta, hogy amikor Réthyt 1944-ben Nagykanizsára internálták, ő felkereste Vargát és a segítségét kérte. Varga pedig kb. két hét múlva jelezte, hogy sikerült elintéznie Réthy szabadon bocsátását, sőt azt is felajánlotta, hogy ha a családnak pénzre van szüksége ahhoz, hogy a rossz egészségi állapotban levő Réthyt autóval hazaszállítsák, ő szívesen segít. Demeter arról is beszámolt, hogy az ő információi szerint a térség kiürítésekor a Gestapo el akarta Vargát hurcolni, amiben csak a Vörös Hadsereg gyors előretörése akadályozta meg őket.

Rétynél és Demeternél is pozitívabban beszélt Vargáról egy másik neves gömöri kommunista, Huszty Béla szabómester, ki a református lelkész demokratikus és haladó gondolkodású emberként jellemezte, aki a magyarok bevonulását követően csalódott az új hatalomban. Huszty szerint Varga nemegyszer segítette a politikai okokból üldözötteket, így őt magát is figyelmeztette 1944-ben arra, hogy a hatalom internálni készül őt.

A négy rimaszombati kommunista közül a legterjedelmesebb és Varga szempontjából talán legfontosabb vallomást a német koncentrációs táborból 1945 tavaszán szabadult Koziner Imre, a tanácsköztársaság rimaszombati direktóriumának egyik tagja tette. Ő az írásos vallomásában demokratikus gondolkodású embernek festette le Vargát, aki – szerinte – csupán a müncheni döntés utáni időkben tévedt egy időre rossz politikai utakra (Koziner az első bécsi döntés támogatására gondolt – SA). A tekintélyes kommunista mozgalmiár Varga javára írta Réthy kiszabadítását, valamint azt is, hogy 1942-ben, amikor Magyarországról zsidók ezreit toloncolták ki a németek által megszállt Ukrajnába, Varga bírálta ezt a politikát, miként többször szembefordult a Koziner által „nyilasnak” nevezett Éva László polgármesterrel is, ami miatt az internálás veszélye fenyegette. Sőt Koziner szerint Varga az antifasiszta ellenállással is együttműködött, bár csupán alkalmilag: információkat szállított a szlovák partizánmozgalom ellen tervezett német támadásról, és a neves baloldali publicista, Andreánszky István kérésére az ország német megszállásakor fontos iratokat és könyveket rejtett el a rimaszombati református gimnázium épületében.⁵⁰

49 ŠA BB, f. OLS Rs, T-Lud 114/45.

50 Andreánszky tevékenységéről lásd Szabó Éva: Andreánszky István életútja. *Múltunk*, 2007, 2. sz. 223–252. p.

Az ítélet

A Rimaszombati Járási Népbíróság az 1946. július 13-án megtartott tárgyalásán hozta meg döntését. A Július Valach vezette szenátus a retribúciós rendelet 3. paragrafusa alapján, vagyis kollaboráció vádjában bűnösnek mondta ki Vargát és nyilvános megfédésre ítélte.⁵¹ Az ítélet indoklásában Varga bűnösségét elsősorban a vádlottnak az EMP-tagságával s azzal indokolták, hogy a visszacsatoláskor üdvözlő beszédben köszöntötte a bevonuló honvédeket. Az indoklás azonban Koziner Imre vallomásával állt összhangban, aki úgy vélte, hogy bár Varga tagja volt az EMP-nek, de a háború alatti tevékenységének köszönhetően kiérdemelte bűneinek megbocsátását, s arra is kiért, hogy a tanúk igazolták Varga antifasiszta magatartását és azt, hogy faji vagy politikai okokból üldözött személyeknek segített.

Az ítélet még akkor is Varga Imre erkölcsi győzelmét jelentette, ha bűnösnek nyilvánították. Szabadlábban maradhatott ugyanis, nem került fel a lakosságcserére kijelölt listájára sem, és tovább folytathatta lelkeszi tevékenységét is. Az pedig, hogy a fenti ítélet után hét évvel a szlovákiai református egyház püspökévé választották, nem csupán az egyházon belüli tekintélyét igazolja, hanem azt is, hogy a regnáló hatalom sem érezte tehernek Varga múltját. Sőt valószínűleg aktuális tevékenységét sem.

ATTILA SIMON

FROM THE PEOPLE'S COURT TO THE STATE SECURITY SERVICES. CONTRIBUTIONS TO THE ASSESSMENT OF THE CAREER OF IMRE VARGA, BISHOP OF THE REFORMED CHRISTIAN CHURCH OF HUNGARY

The study aims to provide contributions to the exploration of life course of Imre Varga, former bishop of the Hungarian Reformed Christian Church of Slovakia. The author examines the extent to which the accusations of the People's Court corresponded to reality, using the documents of Imre Varga's trial at the People's Court in 1945–46, which are held in the State Archives in Banská Bystrica. The People's Court made three main accusations against Varga (his role in the Hungarian political parties, his conduct in relation to the First Vienna Award and his activities between 1938 and 1945). The author finds, on the basis of archival and press sources, that most of the accusations were unfounded and that the fact that Varga was declared guilty by the court but was only given a verbal censure was essentially a moral victory for the pastor.

51 ŠA BB, f. OLS Rs, T-Lud 114/45.

LAMPL ZSUZSANNA

Sajtó, televízió, rádió, internet*

Részletek a szlovákiai magyarok 2021-es
médiafogyasztásáról

ZSUZSANNA LAMPL

Press, TV, Radio, Internet. Details on Media Consumption of Hungarians in Slovakia in 2021

Keywords: media consumption; print media; electronic media; internet news portals; media following; daily following

Mielőtt belekezdenék a címben említett részletek taglalásába, úgy gondolom, magyarázattal tartozom, miért gondoltam fontosnak felhívni arra a figyelmet, hogy itt a részletekről lesz szó. Nos, azért, mert egy másik tanulmányban (Lampl 2022), amely a szlovákiai magyarok médiafogyasztásának elmúlt ötven évéről szól, röviden ismertettem ugyan a témába vágó legújabb kutatás (Mrva 2021)¹ adatait is, viszont a kiszabott terjedelem épp a részletek bemutatását nem tette lehetővé. Ezt szeretnem most (részben) pótolni.

2021-ben a válaszadók 94 százaléka nézett tévét. 81,4 százalék naponta, ebből a legtöbben (29,1%) naponta három óránál tovább, minden negyedik 1-2 órát, s csaknem ugyanannyian (21,6%) 2-3 órát. Napi egy óránál kevesebbet 6,8 százalék nézte a televíziót. A többiek (13%) ennél ritkábban.

Rádiót a megkérdezettek 84 százaléka hallgatott. 61,9 százalék naponta hallgat, ebből a legtöbben napi 1-2 órát (21,7%), 2 óránál többet 25,7 százalék, ennél kevesebbet pedig 14,5 százalék. Heti vagy havi szinten csaknem minden ötödik válaszadó rádiózott.

* A tanulmány az „A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára” című, APVV-20-0336 számú projekt keretében készült, továbbá az „A szlovákiai magyarok kulturális fogyasztásának alakulása a harmadik évezredben – összehasonlító szociológiai kutatás” FNM 22-170-01670 projekt keretében, melyet a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatott.

1 „A szlovákiai magyarok kulturális részvétele és kulturális identitása” c. kérdőíves kutatásról van szó, amelyet Mrva Marianna, a Fórum Kisebbségkutató Intézet Szociológiai és Demográfiai Kutatások Részlegének munkatársa vezetett. A kutatás 1000 fős reprezentatív szlovákiai magyar felnőtt mintán zajlott Dél-Szlovákia 18 járásának 200 településén.

Nyomatott sajtót 76 százalék olvasott, mégpedig 14,6 százalék naponta, a legtöbben, vagyis 20 százalék hetente többször, 8,6 százalék hetente egyszer, 13,6 százalék havonta többször, 3,6 százalék havonta egyszer, 15,5 százalék pedig ritkábban, mint havonta.

Internetes hírportálokat 71 százalék olvasott, a legtöbben, minden harmadik (32,3%), naponta.

Ami tehát a médiatípusokat illeti (nyomatott sajtó, televízió, rádió, internetes hírportál), az elmúlt ötven évhez hasonlóan most is a televízió élvez elsőséget, hiszen a megkérdezettek 94 százaléka nézi. 84 százalékos hallgatottsággal a rádió áll a második helyen, majd a nyomtatott sajtó következik (76% olvassa) és az internetes hírportálok (71% olvassa). Ha az egyes médiatípusok fogyasztásának napi gyakoriságát vesszük alapul, akkor is a tévé az első és a rádió a második (81,4% nézi, 61,9% hallgatja naponta), viszont e tekintetben az internetes hírportálok 32,3 százalékos napi olvasottsággal megelőzik a nyomtatott sajtót, amelyet a válaszadók 14,6 százaléka olvas naponta.

S egy érdekes adalék a sajtófogyasztáshoz: a korábbi évtizedekben elterjedt jelenség volt a különböző sajtótermékek előfizetése, hiszen így biztosított volt a kényelmes hozzáférés, főleg azokban az évtizedekben, amikor a kisebb településeken még nem voltak újságárusok. Az előfizetés ma is inkább a nyomtatott sajtóra jellemző, mégpedig tízszer jellemzőbb, mint az internetes hírportálokra. Az előfizetők azonban a megkérdezetteknek csak egy kis csoportját alkotják: 18,3 százalékuk fizet elő nyomtatott sajtóra, internetes előfizetéssel pedig 1,9 százalék rendelkezik.

Most pedig foglalkozunk a beígért részletekkel, vagyis a konkrét sajtótermékek, tévécsatornák, rádiócsatornák és internetes hírportálok követésének mértékével, majd gyakoriságával. A kiindulópont mindig az, hogy az adott népességből hányan olvassák, nézik, hallgatják a konkrét médiát, mekkora a közönsége. Viszont az is fontos és érdekes információ, hogy ezt milyen gyakran teszik, hiszen létezik média, amit sokan követnek, de ritkán, és lehet olyan, amit kevesebben, de gyakran. Minden média arra törekszik, hogy széles közönséggel rendelkezzen, s egyben olyannal, amely a lehető leggyakrabban követi. Egy média számára pedig az is fontos mutató, hogy a saját követői közül mekkora a törzsközönséget alkotók aránya, akiket ebben az elemzésben az adott médiát naponta követőkkel azonosítok (jelzem, ahol ez másképp van).

Kezdem a hozzám legközelebb álló médiával, a nyomtatott sajtóval.

1. A nyomtatott sajtó olvasása

A 2021-es kérdőívben összesen 13 szlovákiai magyar és szlovák nyomtatott sajtótermék volt felsorolva, ebből 9 napilap, 3 hetilap és egy havilap. A felsorolt napilapok közül a legtöbb válaszadó az Új Szót olvassa (57,9%). A többi napilap – vagyis a szlovák napilapok – olvasottsága ettől jócskán elmarad, hiszen még a legtöbb magyar olvasóval rendelkező szlovák napilapot, a Nový čas is csaknem 20 százalékkal kevesebben

olvassák (39,6%), mint az Új Szót. A Nový čas után a legtöbben a Plus jeden deň olvasják (28%), ezt követi a Pravda (22,5%), a Sme (20,5%), a Šport (18,2%), a Hospodárske noviny (16,7%), a Korzár (12,7%), a Denník N (9,9%). A hetilapok közül a legolvasottabb a Vasárnap (48,9%), a második legolvasottabb a Magyar 7 (21,7%), a harmadik a Csallóköz (18,8%). Az egyetlen feltüntetett havi magazint, az Új Nőt a választadók 29,4 százaléka olvassa.²

Összesítve a 13 sajtóterméket, olvasottságuk csökkenő sorrendjében tehát a következő eredményeket kapjuk: Új Szó (57,9%), Vasárnap (48,9%), Nový čas (39,6%), Új Nő (29,4%), Plus jeden deň (28%), Pravda (22,5%), Magyar 7 (21,7%), Sme (20,5%), Csallóköz (18,8%), Šport (18,2%), Hospodárske noviny (16,7%), Korzár (12,7%), Denník N (9,9%). Jól látható, hogy a napilapok közé beékelődnek a magyar nyelvű nem napilapok: a 13 sajtótermékből a Vasárnap a második legolvasottabb, az Új Nő a negyedik, a Magyar 7 a hetedik, a Csallóköz pedig a kilencedik legolvasottabb.

Ez egyben azt is jelenti, hogy a kérdőívben felsorolt nyomtatott sajtóból a szlovákiai magyarok már hagyományosan a magyar nyelvűt preferálják. De szlovák sajtót is olvasnak, nem is kevesen, s nem is ritkán, ám a nyomtatott szlovák sajtó nemcsak az olvasók számában, hanem az olvasás gyakoriságában is elmarad a nyomtatott magyar sajtótól. Jól szemlélteti ezt az 1. táblázat. Itt nemcsak az egyes sajtótermékeket látjuk fentebb ismertetett olvasottságuk csökkenő sorrendjében (2. oszlop), hanem további három mutatót is, amelyek az olvasás gyakoriságára, rendszerességére utalnak. Abból a kézenfekvő feltevésből kiindulva, hogy minél gyakrabban olvas valaki egy lapot, annál rendszeresebb olvasó, a napilapok esetében a napi olvasást, a hetilapoknál a heti legalább egyszeri és annál gyakoribb olvasást, a havi folyóirat esetében pedig a havi legalább egyszeri és annál gyakoribb olvasást tekintem rendszeresnek. Ennek megfelelően a 3. oszlopban azt tüntetem fel, hogy az összes megkérdezett közül hányan olvassák az egyes lapokat a fenti gyakorisággal, tehát rendszeresen. A 4. oszlopban viszont az látható, hogy nem az összes megkérdezett közül, hanem csak azok közül, akik az adott lapot olvassák, mekkora a legrendszeresebben olvasók, a mondhatni leghűségesebbek, más szóval törzsolvasók aránya. Az 5. oszlopban feltüntetett mutató, az olvasás gyakoriságának átlaga is az olvasás rendszerességéről árulkodik. Ennek értéke 1 (naponta olvassa) és 6 (ritkábban, mint havonta olvassa) között mozoghat. Tehát minél magasabb az átlag, annál ritkább, rendszertelenebb az olvasás.

2 A kérdőívben szlovák nyelvű folyóiratok és magyarországi lapok nem szerepeltek. Korábbi kutatásainkból (Lampl 2001, 2014, 2015) tudjuk, hogy vannak olyanok – pl. Eva, Emma, Bájecná žena, Kiskegyed, Magyar Nők Lapja, tehát főleg női lapok, de lakberendezési lapok és hobbimagazinok is –, amiket a választadók szoktak említeni, de egyiknek sem volt tete-mesebb olvasótábora, olyan pedig végképp nem, amely olvasottságában a fenti magyar folyóiratokkal vetekedhetett volna.

1. táblázat. A sajtó olvasottsága

Napilapok	Az összes válaszadóból ennyien olvassák (%)	Az összes válaszadóból naponta ennyien olvassák (%)	A lapot olvasókból naponta ennyien olvassák (%)	Az olvasottság átlaga (1. naponta, 2. hetente többször, 3. hetente egyszer, 4. havonta többször, 5. havonta egyszer, 6. ritkábban, mint havonta)
Új Szó	57,9	12,9	22,3	3,42
Nový čas	39,6	3,8	9,6	4,23
Plus jeden deň	28,0	1,6	5,9	4,51
Pravda	22,5	1,3	5,9	4,57
Sme	20,5	2,2	10,5	4,43
Šport	18,2	1,5	8,5	4,17
Hospodárske Noviny	16,7	0,7	4,3	4,64
Korzář	12,7	0,6	4,8	4,69
Denník N	9,9	0,5	5,2	4,99
Hetilapok, havilap	Az összes válaszadóból ennyien olvassák (%)	Az összes válaszadóból legalább hetente egyszer és annál többször ennyien olvassák (%) Az Új Nő estében legalább havonta egyszer és annál többször olvassák (%)	A lapot olvasókból legalább hetente egyszer és annál többször olvassák (%) Az Új Nő esetében legalább havonta egyszer és annál többször olvassák (%)	Az olvasottság átlaga
Vasárnap	48,9	22,3	45,5	3,97
Magyar 7	21,7	5,3	24,5	4,56
Csallóköz	18,8	2,3	12,6	4,93
Új Nő	29,4	16,8	57,5	4,69

Mit mutatnak ezek az adatok?

Az Új Szó nemcsak hogy a legnagyobb olvasottságnak örvend (57,9%), hanem a legrendszeresebbnek is, hiszen a napilapok közül a legtöbben olvassák naponta: egyrészt az összes válaszadó 12,9 százaléka, másrészt pedig az Új Szó saját olvasóinak 22,3 százaléka. Olvasottságának átlaga is jelzi, hogy a leggyakrabban olvasott napilap, hiszen ez a legalacsonyabb átlag, ami egyébként a heti egyszeri és havonta többszöri olvasás közötti tartománynak felel meg (3,42). Újfent láthatjuk, hogy a szlovák napilapokat nemcsak kevesebben, hanem mindegyik mutató szerint ritkábban is olvassák. Olvasottságuk átlaga a havonta többszöri és a havonta egyszeri olvasás tartományában mozog, s e mutató szerint a Šport (4,17) és a Nový čas (4,23) a leggyakrabban olvasott szlovák napilapok. Ami pedig a napi olvasók arányát illeti, a szlovák napilapok közül a Nový čas (3,8%), Smet (2,2%), Plus jeden deň (1,6%) és a Šport (1,5%) olvassák a legtöbben. A legnagyobb törzsolvásói tábora a Smenek (10,5%), a Nový časnak (9,6%) és a Športnak (8,5%) van.

A Vasárnap a rendszeres olvasottság tekintetében is kiemelkedik a hetilapok közül, hiszen több mint minden ötödik megkérdezett (22,3%), valamint a saját olvasó-

inak majdhogynem a fele (45,5%) legalább hetente egyszer vagy többször olvassa. Ilyen gyakorisággal a Magyar 7-et 5,3 százalék, a Csallóközt 2,3 százalék olvassa, ami pedig saját olvasóikat illeti, a Magyar 7-et minden negyedik (24,4%), a Csallóközt több mint minden tizedik (12,6%) olvasója veszi kézbe legalább hetente egyszer. Emellett a Vasárnap olvasottságának átlaga (3,97) a heti egyszerűtől a havonta többszöri tartományba esik, a másik két hetilapra pedig a havonta többszöri és a havonta egyszeri tartományba eső olvasás jellemző (Magyar 7 – 4,56 és Csallóköz – 4,93).

Az Új Nő havi folyóiratot a megkérdezettek 16,8 százaléka olvassa havonta legalább egyszer vagy többször, valamint 57,5 százalékos törzsolvasói tábora van (ebből 17,8 százalék havonta egyszer, 18,1% havonta többször, 12,2% hetente egyszer, 6,3 százalék hetente többször, 3,1 százalék pedig naponta olvassa). Olvasottságának átlaga a havonta többszöri és a havonta egyszeri tartományba esik (4,69).

2. Televíziónézés

A 2021-es kérdőívben 31 tévécsatorna szerepelt, ebből 12 szlovák és 19 magyarországi. Nézzük meg először, hogy az összes megkérdezettből hányan nézik őket.

A hazai tévécsatornák nézettségi sorrendje a következő: Markíza (81,5%), Joj (73,1%), WAU (65,6%), Szlovák televízió magyar adása (57,8%), STV Jednotka (51,7%), Doma (50,9%), Dajto (49,6%), Jojko (47,4%), STV Trojka (45,1%), Plus (36,8%), TA3 (32,9%), STV Dvojka (30,1%). A legnagyobb nézettségnek tehát a Markíza örvend, legkevesebben az STV Dvojkát nézik.

Most pedig lássuk, milyen a magyarországi tévék nézettségi sorrendje: RTL Klub (77,1%), TV2 (76,1%), Cool TV (69%), Duna World (65,3%), Hír TV (61%), Duna TV (57%), RTL+ (55,1%), RTL II (52%), M1 (49,5%), ATV (49,1%), Super TV (48,9%), Viasat3 (42,7%), M4 Sport (41,5%), RTL Gold (41,4%), Film+ (37,3%), Viasat6 (33,9%), M2 (32,4%), PRIME (32,3%), M5 (25,8%). A legtöbben az RTL Klubot és a TV2-t, legkevesebben az M5-öt preferálják.

Most pedig összesítsük a hazai és a magyarországi tévék nézettségét, csökkenő sorrendben (az áttekinthetőség kedvéért a magyarországi adók dőlt betűvel):

Markíza (81,5%), *RTL Klub* (77,1%), TV2 (76,1%), Joj (73,1%), Cool TV (69%), WAU (65,6%), *Duna World* (65,3%), Hír TV (61%), Szlovák televízió magyar adása (57,8%), *Duna TV* (57%), *RTL+* (55,1%), *RTL II* (52%), STV Jednotka (51,7%), Doma (50,9%), Dajto (49,6%), *M1* (49,5%), *ATV* (49,1%), *Super TV* (48,9%), Jojko (47,4%), STV Trojka (45,1%), *Viasat3* (42,7%), *M4 Sport* (41,5%), *RTL Gold* (41,4%), *Film+* (37,3%), Plus (36,8%), *Viasat6* (33,9%), TA3 (32,9%), *M2* (32,4%), *PRIME* (32,3%), STV Dvojka (30,1%), *M5* (25,8%).

Összesítve: a szlovák Markízát nézik a legtöbben (81,5%). A második és harmadik legnézettebb televíziók magyarországiak, mégpedig az RTL Klub (77,1%) és a TV2 (76,1%), amelyek fennállásuk óta eddig mindig megelőzték a Markízát, és a szlovákiai magyarok által legnézettebb televíziók voltak (főleg az RTL Klub). A sorban az előkelő

kilencedik helyet foglalja el a Szlovák televízió magyar adása (57,8%), ami meglepetés, hiszen a korábbi években folyamatosan jóval alacsonyabb nézettséggel rendelkezett.

Ha összehasonlítjuk a szlovák és magyarországi tévék nézettségét, akkor látható, hogy a hazai televíziók nézőinek aránya 81,5% és 30,1% között mozog, a magyarországi televíziók nézettségének intervalluma pedig 77,1% és 25,8% között van, Viszont ez az intervallum a 19 magyarországi tévéadóra vonatkozik. Ha csak az első 12 legnézettebb magyar tévét hasonlítjuk össze a 12 szlovák adóval, akkor ezen magyarországi adók nézettségének intervalluma 77,1% és 42,7% között mozog. Ez arra utal, hogy a legnézettebb 12 magyarországi tévét egészbe véve többen nézik, mint a 12 szlovák csatornát.

A következőkben azt nézzük meg, hogy az összes válaszadó közül mekkora az adott tévécsatornát a leggyakrabban, vagyis naponta nézők aránya. A szlovák tévécsatornákra vonatkozólag ezt a 2. táblázat 3. oszlopa mutatja. Látható, hogy az első öt legnézettebb csatorna – Markíza, Joj, WAU, Szlovák televízió magyar adása, STV Jednotka – egyben a naponta legnézettebb csatorna is. Viszont a nézettségi sorrend és a napi nézettségi sorrend nem minden esetben fedi egymást, például a kilencedik legnézettebb STV Trojkának van a hatodik legmagasabb napi nézettsége. Naponta a legkevesebben az STV Dvojkat nézik (1,5%).

2. táblázat. A szlovákiai tévék nézettsége

	Az összes válaszadóból ennyien nézik (%)	Az összes válaszadóból naponta ennyien nézik (%)	A csatornát nézőkből naponta ennyien nézik (%)	A nézettség átlaga	Napi nézettségi sorrend	Törzsnézettségi sorrend
1. Markíza	81,5	28,6	35,1	2,57	1	1
2. Joj	73,1	20,5	28,1	2,8	2	2
3. WAU	65,6	17,9	27,3	2,9	3	3
4. Szlovák televízió magyar adása	57,8	14,2	24,5	3,03	4	4
5. STV Jednotka	51,7	6,7	12,9	2,58	5	6
6. Doma	50,9	5,3	10,5	3,84	7	8
7. Dajto	49,6	4,4	8,9	3,87	9	9
8. Jojko	47,4	5	10,6	3,65	8	7
9. STV Trojka	45,1	6,4	14,1	3,78	6	5
10. Plus	36,8	1,8	5,0	4,32	11	12
11. TA3	32,9	2,9	8,7	3,95	10	10
12. STV Dvojka	30,1	1,5	5,1	4,45	12	11

Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy nem az összes megkérdezett, hanem csak az adott tévécsatornát nézők közül hányan nézik naponta ezt a csatornát, vagyis mekkora a törzsnézők aránya (4. oszlop), s ezt hasonlítjuk össze az adott csatorna nézettségével, a négy legnézettebb csatorna akkor is megőrzi a vezető szerepét. Vagyis a megkérdezettek 81,5 százaléka nézi a Markízát, s azok közül, akik nézik, 35,1 százalék a törzs-

nőző. A Markíza nézésének rendszerességéről árulkodik a 2,57-es átlag is (5. oszlop), amely a heti többszöri és a heti egyszeri tévzés tartományába esik. A számunkra különösen érdekes, a szlovákiai magyarokról magyar nyelven sugárzó Szlovák TV magyar adását illetően jó látni, hogy a Markízát, Jojt és WAU-t, vagyis ezeket az ízig-vérig kereskedelmi csatornákat követően törzsnézettség tekintetében is a negyedik hazai csatorna, hiszen minden negyedik nézője naponta követi. A nézettség átlagát (3,03) tekintve pedig az ötödik helyen áll: követi a Markízát, Jojt, WAU-t és az átlag szerint a Markízával azonos tartományban elhelyezkedő STV Jednotkát, amúgy pedig a heti egyszeri átlagos nézettség jellemző rá. A többi csatorna átlagos nézettsége pedig a heti egyszeri és havi többszöri, vagy annál ritkább követés tartományába esik. A legkisebb törzsnézettséggel a Plus rendelkezik (5%).

3. táblázat. A magyarországi tévék nézettsége

	Az összes válaszadóból ennyien nézik (%)	Az összes válaszadóból naponta ennyien nézik (%)	A csatornát nézőkből naponta ennyien nézik (%)	A nézettség átlaga	Napi nézettségi sorrend	Törzsnézettségi sorrend
1. RTL Klub	77,1	32,1	41,6	2,34	1	1
2. TV2	76,1	27,5	36,1	2,41	2	2
3. Cool TV	69,0	15,7	22,7	3,09	4	5
4. Duna World	65,3	11,4	17,4	3,08	7	11
5. Hír TV	61,0	18,6	30,4	2,99	3	3
6. Duna TV	57,0	10,7	18,7	3,21	8	9
7. RTL +	55,1	11,7	21,2	3,12	5	7
8. RTL II	52,0	9,6	18,5	3,2	10	10
9. M1	49,5	10,7	21,5	3,3	9	6
10. ATV	49,1	6,4	12,9	3,57	12	14
11. Super TV2	48,9	11,7	23,9	3,09	6	4
12. Viasat3	42,7	5,2	12,3	4,01	15	15
13. M4 Sport	41,5	8,7	21,0	3,26	11	8
14. RTL Gold	41,4	6,3	15,1	3,37	13	13
15. Film +	37,3	6,2	16,5	3,73	14	12
16. Viasat 6	33,9	2,6	7,6	3,0	17	17
17. M2	32,4	2,1	6,3	4,35	18	19
18. PRIME	32,3	2,7	8,3	3,88	16	16
19. M5	25,8	1,9	7,5	4,41	19	18

Hasonlóképpen vegyük szemügyre a magyarországi tévéket is (3. táblázat). Itt nagyobb az eltérés a nézettség és a napi nézettség között, mint amit a szlovák tévéknél tapasztaltunk. A két legnézettebb televízió, az RTL Klub és a TV2 egyben a naponta legnézettebb televíziók, de a harmadik legnézettebb csatorna, a Cool TV napi nézettségben csak a negyedik, mert napi nézettség tekintetében a harmadik helyen megelőzi az egyébként ötödik legnézettebb Hír TV. Az ötödik-hatodik legmagasabb napi nézettségnek pedig a hetedik legnézettebb RTL+ örvend és a Super TV2 (mindkettő 11,7%)

amely a tizenegyedik legnézettebb televízió. A Duna World pedig, amely a negyedik legnézettebb televízió, napi nézettség tekintetében csak a hetedik helyen áll. A legalacsonyabb napi nézettségű magyarországi csatorna az M5 (1,9%).

Ha a törzsnézők arányát hasonlítjuk össze az adott csatorna nézettségével, akkor az RTL Klub az első és a TV2 a második, viszont a harmadik legnézettebb Cool TV-t újfent megelőzi a Hír TV és a Super TV2. A negyedik legnézettebb televízió, a Duna World pedig törzsnézettség tekintetében a tizenegyedik helyre csúszik. A legkisebb törzsnézettségű tévé az M2 (6,3%).

A nézettség átlaga is alátámasztja, hogy az RTL Klub és a TV2 a szlovákiai magyarok listavezető televíziói, hiszen a heti többszöri és a heti egyszeri nézettség közti tartomány jellemző rájuk (ebből is inkább a heti többszöri követés). Hetente egyszeri követés mutatkozik a Hír TV és a Viasat 6 esetében. A többi televízió nézettségének átlaga ennél ritkább, a hetente egyszeritől a havonta többszöri tartományba esik. Mindent egybevetve az RTL Klub és a TV2 a legpreferáltabb magyarországi televíziók, ám a többi csatorna nézettsége is magas.

Most pedig hasonlítsuk össze a magyarországi és a hazai tévék napi nézettségének és törzsnézettségének adatait.

Ami a napi nézettséget illeti, a szlovákiai tévéké 28,6 és 1,5 százalék között mozog, a magyarországiaké 32,1 és 1,9 százalék között. Vagyis a magyarországi csatornákat enyhén többen nézik naponta, mint a szlovákiai csatornákat. A legnézettebb szlovák adó, a Markíza napi nézettsége 28,6 százalék, a legnézettebb magyarországi csatorna, az RTL Klub napi nézettsége 32,1 százalék. A 12 szlovákiai tévécsatornával összehasonlítva az első 12 naponta legnézettebb magyar csatornát, az utóbbiak esetében 6,4 százalékos a legalacsonyabb napi nézettség (ATV), a szlovák sereghajtó, az STV Dvojka 1,5 százalékos napi nézettségéhez képest.

És a törzsnézettség? Elmondhatjuk, hogy a szlovák tévéké 35,1 és 5 százalék között mozog, a magyarországiaké 41,6 és 6,3 százalék között. Ez még inkább kitűnik, ha csak a legnézettebb tévéket hasonlítjuk össze. A Markíza törzsnézettsége 35,1 százalék, az RTL Klub törzsnézettsége 41,6 százalék. S ha összehasonlítjuk az első 12 legmagasabb törzsnézettségű magyarországi tévét a 12 szlovákiai tévécsatornával, akkor a magyarországi tévék törzsnézettségi intervalluma 41,6 és 16,5 százalék. Vagyis a szlovák tévéeknek szűkebb a törzsnézői táboruk, mint a magyarországi tévékének.

Most pedig összesítsük a szlovák és a magyarországi tévék napi nézettségének és törzsnézettségének sorrendjét (a magyarországi adók újfent dőlt betűvel).

A napi nézettség szerinti csökkenő sorrend: *RTL Klub* (32,1%), *Markíza* (28,6%), *TV2* (27,5%), *Joj* (20,5%), *Hír TV* (18,6%), *WAU* (17,9%), *Cool TV* (15,7%), Szlovák televízió magyar adása (14,2%), *Super TV2* (11,7%), *RTL+* (11,7%), *Duna World* (11,4%), *Duna TV* (10,7%), *M1* (10,7%), *RTL II* (9,6%), *M4 Sport* (8,7%), *STV Jednotka* (6,7%), *ATV* (6,4%), *STV Trojka* (6,4%), *RTL Gold* (6,3%), *Film+* (6,2%), *Doma* (5,3%), *Viasat3* (5,2%), *Dajto* (4,4%), *TA3* (2,9%), *Viasat6* (2,6%), *PRIME* (2,7%), *M2* (2,1%), *M5* (1,9%), *Plus* (1,8%), *STV Dvojka* (1,5%).

A törzsnézetség szerinti csökkenő sorrend: *RTL Klub* (41,6%), *TV2* (36,1%), *Markíza* (35,1%), *Hír TV* (30,4%), *Joj* (28,1%), *WAU* (27,3%), Szlovák televízió magyar adása (24,5%), *Super TV2* (23,9%), *Cool TV* (22,7%), *M1* (21,5%), *RTL6* (21,2%), *M4 sport* (21%), *Duna TV* (18,7%), *RTL II* (18,5%), *Duna World* (17,4%), *Film+* (16,5%), *RTL Gold* (15,1%), *STV Trojka* (14,1%), *ATV* és *STV Jednotka* (mindkettő 12,9%), *Viasat3* (12,3%), *Jojko* (10,6%), *Doma* (10,5%), *Dajto* (8,9%), *TA3* (8,7%), *PRIME* (8,3%), *Viasat6* (7,6%), *M5* (7,5%), *M2* (6,3%), *STV Dvojka* (5,1%) és *Plus* (5%).

Akárhonnán nézzük, egészében véve elmondható, hogy a szlovákiai magyarok többet és gyakrabban nézik a magyarországi tévét, mint a hazait. A korábbi évtizedekhez hasonlóan továbbra is előnyt élveznek a kereskedelmi tévék, és a listavezető magyarországi és szlovákiai csatornák preferenciája is stabilnak látszik azzal a kivétellel, hogy jelen adatok szerint a *Markízát* többen nézik, mint az *RTL Klubot*, holott eddig mindig fordítva volt.

3. Rádióhallgatás

A 2021-es kérdőívben 20 rádiócsatorna szerepelt, ebből 13 szlovákiai és 7 magyarországi (a 4. táblázatban együtt tüntetem fel őket). A sajtóolvasáshoz és a tévénézéshez hasonló elemzési logikát alkalmazva előbb azt nézzük meg, hányan hallgatják az egyes rádiókat (a magyarországi rádiók dőlt betűvel).

A legtöbben a hazai *Rádió Exprest* hallgatják (58,6%), majd a *Retro rádiót* (47,8%) és a *Fun Rádiót* (47,1%). Ezután a *Petőfi* (42,9%) és *Kossuth* (39,4%) rádiók következnek, utánuk a *Rádió Jemné* (39%), *Rádió Vlna* (37,3%) és a *Rádió Slovensko* (35,3%), majd kilencedikként a Szlovák rádió nemzetiségi adása, a *Pátria rádió* (33,4%), amely ezáltal a középmezőnyben helyezkedik el, a hatodik leghallgatottabb hazai rádióként. A többi rádió hallgatottsága csökkenő sorrendben a következő: *Rádió FM* (32,4%), *Rádió Európa 2* (29,7%), *Rádió 1* (28,9%), *Dankó rádió* (26,2%), *Rádió Regina* (23,3%), *Bartók rádió* (21,5%), *Rádió Anténa Rock* (21,1%), *Magyar Katolikus Rádió* (17,2%), *Rádió Devín* (14,9%), *Rádió Best FM* (11,7%) és *Rádió Lumen* (11,7%). Összesítve a legkevesebben a hazai *Rádió Best FM-et* és a *Rádió Lument* hallgatják (mindkettő 11,7%). A legkevésbé hallgatott magyarországi rádió pedig a *Magyar Katolikus Rádió* (17,2%).

A hazai rádiók hallgatottsága 58,6 és 11,7 százalék között mozog, a magyarországi rádióké 47,8 és 17,2 százalék között. Hallgatottságukat összehasonlítva tehát hazai rádió áll az élen, majd váltakoznak a hazai és a magyarországi rádiók, és a sort szlovák rádiók zárják.

A napi hallgatottság szerinti sorrendben (4. táblázat, 3. oszlop) a *Rádió Exprest* és a *Retro rádió* „holtversenyben” áll az első helyen (13,6%), majd a *Kossuth rádió* (10,6%), *Petőfi rádió* (9,1%), *Rádió Vlna* (7,3%), *Fun rádió* (7%), *Rádió Jemné* (5,7%) és a *Rádió 1* (5,1%) következnek. A többi rádiócsatorna napi hallgatottsága 5 százalék alatt mozog, némelyeknél elhanyagolható eltérésekkel. Napi szinten legkevesebben a *Rádió Lument*, a *Rádió Best FM-et* és a *Rádió Devínt* hallgatják (mindegyiket fél száza-

lék), a magyarországi rádiók közül pedig a *Magyar Katolikus Rádiót* (3%), melynek napi hallgatottságával egy szinten van a *Pátria rádió* (3,3%) és a *Dankó rádió* (3,3%) napi hallgatottsága.

Összehasonlítva azt, hogy hányan hallgatják az egyes rádiókat azzal, hogy hányan hallgatják őket naponta, elmondható, hogy a két leghallgatottabb rádió, a *Rádio Expres* és a *Retro rádió* egyben a naponta legtöbbek által hallgatott rádiók is. De a többi rádiónál előfordulnak sorrendbeli eltérések, hiszen például az ötödik leghallgatottabb *Kossuth rádió*, a negyedik leghallgatottabb *Petőfi rádió*, valamint a hetedik leghallgatottabb *Rádio Vlna* megelőzik a harmadik leghallgatottabb rádiót, a *Funt*, amely napi hallgatottság tekintetében ezáltal lecsúszik a hatodik helyre. A szlovák rádiók napi hallgatottság intervalluma 13,6% és 0,5%, a magyarországi rádióké 10,6% és 3%.

4. táblázat. A szlovákiai és magyarországi rádiók hallgatottsága

	Az összes válaszadóból ennyien hallgatják (%)	Az összes válaszadóból naponta ennyien hallgatják (%)	A csatornát hallgatókból naponta ennyien hallgatják (%)	A hallgatottság átlaga	Napi hallgatottsági sorrend	Törzshallgatottsági sorrend
1. <i>Rádio Expres</i>	58,6	13,6	23,3	2,98	1	3
2. <i>Retro rádió</i>	47,8	13,5	28,2	2,73	2	1
3. <i>Fun Rádio</i>	47,1	7,0	14,8	3,38	6	8
4. <i>Petőfi rádió</i>	42,9	9,1	21,3	2,99	4	4
5. <i>Kossuth rádió</i>	39,4	10,6	26,8	3,11	3	2
6. <i>Rádio Jemné</i>	39,0	5,7	14,7	3,43	7	9
7. <i>Rádio Vlna</i>	37,3	7,3	19,5	3,38	5	5
8. <i>Rádio Slovensko</i>	35,6	4,5	12,7	3,96	9	11
9. <i>Pátria rádió</i>	33,4	3,3	9,8	3,76	11	13
10. <i>Rádio FM</i>	32,4	1,9	6,0	4,14	13	15
11. <i>Rádio Európa 2</i>	29,7	4,3	14,5	3,62	10	10
12. <i>Rádió 1</i>	28,9	5,1	18,1	3,3	8	6
13. <i>Dankó rádió</i>	26,2	3,3	12,5	3,53	12	12
14. <i>Rádio Regina</i>	23,3	0,6	2,6	4,84	17	20
15. <i>Bartók rádió</i>	21,5	1,9	9,0	4,35	15	14
16. <i>Rádio Anténa Rock</i>	21,1	1,2	5,8	3,86	16	16
17. <i>Magyar Katolikus Rádió</i>	17,2	3,0	17,3	4,07	14	7
18. <i>Rádio Devín</i>	14,9	0,4	2,8	5,27	20	19
19. <i>Rádio Best FM</i>	11,7	0,5	4,4	4,62	18	17
20. <i>Rádio Lumen</i>	11,7	0,5	4,4	4,88	19	18

Ami a törzshallgatókat illeti, a hallgatottsággal és a napi hallgatottsággal összehasonlítva más képet kapunk. A legtöbb törzshallgatóval a *Retro rádió* (28,2%) és a *Kossuth rádió* (26,8%) rendelkezik, csak ezután következik a *Rádio Expres* (23,3%), majd a *Petőfi rádió* (21,3%), a *Rádio Vlna* (19,5%), a *Rádió 1* (18,1%), a *Magyar Katolikus Rádió* (17,3%), a *Fun Rádio* (14,8%), a *Rádio Jemné* (14,7%), a *Rádio Európa 2* (14,5%)

és a többi csatorna, amint az a táblázatban látható. A kilencedik leghallgatottabb rádiót, a Pátriát, minden tizedik hallgatója követi naponta (9,8%), ezzel a tizenharmadik legnagyobb törzshallgatói tábor tudhatja a magáénak. Hasonló törzshallgató-sága van a Bartók rádióknak (9%), amely a magyarországi rádiók közül a legkisebb törzshallgató-sággal rendelkezik. A szlovák adók közül ez a Rádió Regináról mondható el (2,6%). Összehasonlítva a szlovák és a magyarországi rádiók törzshallgató-ságának intervallumát, az előbbi 23,3 és 2,6 százalék, az utóbbi 28,2 és 9 százalék között van.

Ha az átlagot vesszük alapul, az első tíz leghallgatottabb a *Retro rádió*, Rádió Expres és *Petőfi rádió*, *Kossuth rádió*, *Rádió 1*, Fun Rádió, Rádió Vlna, Rádió Jemné, *Dankó rádió*, Rádió Európa 2, a tizenegyedik pedig a Pátria rádió.

4. Az internetes hírportálok olvasása

2021-ben a megkérdezettek négyötöde (80,3%) rendelkezett internet-hozzáféréssel, minden ötödik (19,7%) nem. Ez összhangban van a szabadidejükben internetezők arányával (79%), vagyis azok, akiknek van internetjük, csekély kivételtől eltekintve használják is. Nem is keveset, hiszen az internetezők 82,6 százaléka naponta felkapcsolódik a világhálóra, mégpedig a következő gyakorisággal: 22,7 százalék kevesebb mint 1 órát, 20,4 százalék 1-2 órát, 26,2 százalék 2-3 órát, 13,4 százalék pedig több mint 3 órát. Emellett minden tizedik (10,4%) hetente többször, a többiek (7,4%) pedig ennél ritkábban interneteznek.

Az internetezés persze tág fogalom. A médiafogyasztás témájánál maradvra számunkra elsősorban az internetes hírportálok követése érdekes, de a viszonyítás kedvéért nem árt felsorolni, hogy mennyit foglalkoznak a megkérdezettek a többi potenciális internetes tevékenységgel. A 5. táblázatban látható, hogy a kérdőívben felsorolt tíz tevékenység közül a videónézés (69,3%) és a zenehallgatás (64%) után épp az internetes újságok olvasása a leggyakoribb (61%).

5. táblázat. Internetes tevékenységek megoszlása (%)

	Használja	Nem használja
Filmnézés az internetről	58,6	41,4
Filmetöltés	45,4	64,5
Zenehallgatás	64,0	36,0
Videónézés, pl. a YouTube-on	69,3	30,7
Könyvek letöltése, olvasása, vásárlása az internetről	32,0	68,0
Hírportál, újság vagy magazin olvasása	61,0	39,0
Internetes blogok olvasása	52,7	47,3
Internetes rádióhallgatás	38,8	61,2
Podcast hallgatása vagy letöltése	31,0	69,0
Tartalommegosztás az interneten, pl. saját videók feltöltése, blogolás, zenefeltöltés stb.	26,2	73,8

Amikor pedig külön rákérdeztünk az internetes hírportálok olvasására, akkor még többen jelezték (71%), hogy olvassák őket, még hozzá minden harmadik válaszadó naponta (32,3%), 18,4 százalék hetente többször, 3,2 százalék hetente egyszer, 8,9 százalék havonta többször, 1,2 százalék havonta egyszer és 6,8 százalék ritkábban, mint havonta.

Most pedig a sajtó, televízió és rádió követésénél alkalmazott elemzési logikát folytatva először azt nézzük meg, hogy az összes megkérdezett közül hányan olvassák a konkrét hírportálokat.

A kérdőívben felsorolt 21 szlovák, 7 szlovákiai magyar és 12 magyarországi, vagyis összesen 40 hírportál olvasottságát a 6–8. táblázatokban külön-külön tüntetem fel, ezúttal is az olvasottság csökkenő sorrendjében.

A szlovák hírportálok közül az actuality.sk (48,9%) a legolvasottabb, a szlovákiai magyar hírportálok közül az ujszo.sk (43,9%), a magyarországiak közül pedig a blikk.hu (30,3%). A szlovákiai hírportálok olvasottsága 48,9% és 4% között mozog, a hazai magyar hírportáloké 43,9% és 22,3% között, a magyarországi hírportáloké pedig 30,3% és 5,5% között. Ha csak az első hét szlovák hírportált nézzük és ezek olvasottságát hasonlítjuk össze a 7 hazai magyaréval, akkor a hetedik legolvasottabb szlovák hírportált (ta3.sk, 27%) többen olvassák, mint az utolsó legolvasottabb szlovákiai magyart (körkép.sk, 22,3%) és a második legolvasottabb magyarországit (origo.hu, 24%). Vagyis egészben véve a szlovák hírportálok a legolvasottabbak.

6. táblázat. A szlovák hírportálok olvasottsága (%)

		Olvassa	Nem olvassa
1	actuality.sk	48,9	51,1
2	noviny.sk	34,1	65,9
3	sme.sk	33,1	66,9
4	cas.sk	31,8	68,2
5	tvnoviny.sk	31,5	68,5
6	topky.sk	31,1	68,9
7	ta3.sk	27,0	73,0
8	pravda.sk	26,7	73,3
9	aktualne.sk	26,6	73,4
10	pluska.sk	24,5	75,5
11	sport.sk	22,8	77,2
12	dennikn.sk	22,1	77,9
13	hlavnespravy.sk	18,2	81,8
14	hnonline.sk	13,0	87,0
15	etrend.sk	11,3	88,7
16	dobrenoviny.sk	11,2	88,8
17	startitup.sk	10,4	89,6
18	refresher.sk	9,5	90,5
19	infovojna.sk	6,3	93,7
20	zemavek.sk	5,0	95,0
21	postoj.sk	4,0	96,0

7. táblázat. A szlovákiai magyar hírportálok olvasottsága (%)

		Olvassa	Nem olvassa
1	uj szo.sk	43,9	56,1
2	parameter.sk	31,2	68,8
3	felvidek.ma	31,1	68,9
4	hirek.sk	28,8	71,2
5	bumm.sk	25,5	74,5
6	ma7.sk	24,7	75,3
7	körkép.sk	22,3	77,7

8. táblázat. A magyarországi hírportálok olvasottsága (%)

		Olvassa	Nem olvassa
1	blikk.hu	30,3	69,7
2	origo.hu	24,0	76,0
3	hirado.hu	23,4	76,6
4	24.hu	20,0	80,0
5	index.hu	19,5	80,5
6	hvg.hu	16,6	83,4
7	telex.hu	14,2	85,8
8	444.hu	12,4	87,6
9	ripost.hu	10,7	89,3
10	pestisracok.hu	8,4	91,6
11	mandiner.hu	7,2	92,8
12	888.hu	5,5	94,5

Ha összesítjük a 40 hírportált, akkor olvasottságuk csökkenő sorrendjében a következő kép tárul elénk (9. táblázat, 1. oszlop): a két legolvasottabb hírportál az aktualikty.sk és az ujszo.sk, az előbbit csaknem minden második megkérdezett (48,9%), az utóbbit is a megkérdezettek több mint 40 százaléka olvassa (43,9%). A sorban következő 3–10. hírportálokat minden harmadik vagy csaknem minden harmadik válaszadó olvassa (34,3% és 30,3% között). Ezek között jelenik meg a szlovákiai magyar parameter.sk (31,2%) és a felvidek.ma (31,1%), melyeknek azonos mértékű az olvasottsága, valamint a legolvasottabb magyarországi hírportál, a blikk.hu (30,3%). A 11–23. helyen vannak azok a hírportálok, amelyek olvasottsága nem éri el a 30 százalékot, de 20% fölött mozog. Közülük a szlovákiai magyar hirek.sk olvasottsága közelít leginkább a 30 százalékhoz (28,8%). A bumm.sk-t (25,5%) és a ma7.sk-t (24,7%) minden negyedik megkérdezett olvassa, ehhez közelít az origo.hu (24%), hirado.hu (23,4%) és a körkép.sk (22,3%). Az ennél alacsonyabb olvasottsággal rendelkező hírportálok között hazai magyar már nem szerepel, viszont a 12 magyarországi hírportál kétharmada az olvasottságnak ebbe a tartományába esik. Ezek közül a 24. hu-t (20%) és az index.hu-t (19,5%) minden ötödik válaszadó olvassa, majd a 10 százalék feletti olvasottsággal rendelkező hvg.hu (16,6%), telex.hu (14,2%), 444.hu (12,4%), ripost.hu (10,7%) következnek. 10 százalék alatti olvasottsága van a pestisracok.hu (8,4%), mandiner.hu (7,2%) és a 888.hu (5,5%) hírportáloknak. Az utóbbi egyben a legkevésbé olvasott magyarországi hírportál, összesítve pedig a szlovák zemavek.sk (5%) és postoj.sk (4%) zárják a sort.

9. táblázat. A hírportálok összesített olvasottsága (a szlovákiai magyar hírportálok félkövér betűvel, a magyarországiak dőlt betűvel)

		Olvassa	Nem olvassa
1.	aktuality.sk	48,9	51,1
2	ujso.sk	43,9	56,1
3	noviny.sk	34,1	65,9
4	sme.sk	33,1	66,9
5	cas.sk	31,8	68,2
6	tvnoviny.sk	31,5	68,5
7	parameter.sk	31,2	68,8
8	felvidek.ma	31,1	68,9
9	topky.sk	31,1	68,9
10	blikk.hu	30,3	69,7
11	hirek.sk	28,8	71,2
12	ta3.sk	27,0	73,0
13	pravda.sk	26,7	73,3
14	aktualne.sk	26,6	73,4
15	bumm.sk	25,5	74,5
16	ma7.sk	24,7	75,3
17	pluska.sk	24,5	75,5
18	origo.hu	24,0	76,0
19	hirado.hu	23,4	76,6
20	sport.sk	22,8	77,2
21	körkép.sk	22,3	77,7
22	dennikn.sk	22,1	77,9
23	24.hu	20,0	80,0
24	index.hu	19,5	80,5
25	hlavnespravy.sk	18,2	81,8
26	hvg.hu	16,6	83,4
27	telex.hu	14,2	85,8
28	hnonline.sk	13,0	87,0
29	444.hu	12,4	87,6
30	etrend.sk	11,3	88,7
31	dobrenoviny.sk	11,2	88,8
32	ripost.hu	10,7	89,3
33	startitup.sk	10,4	89,6
34	refresher.sk	9,5	90,5
35	pestisracok.hu	8,4	91,6
36	mandiner.hu	7,2	92,8
37	infovojna.sk	6,3	93,7
38	888.hu	5,5	94,5
39	zemavek.sk	5,0	95,0
40	postoj.sk	4,0	96,0

A 10. táblázatban azon kívül, hogy hányan olvassák az adott hírportált (3. oszlop), feltüntettem a naponta olvasók (4. oszlop) és a törzsolvasók (5. oszlop) arányát is. Ezekből az adatokból kiderül, hogy a legolvasottabb aktuality.sk-nak van egyben a legnagyobb napi látogatottsága (12,7%) és a második legnagyobb törzsolvasottsága (26%). A második legolvasottabb ujszo.sk egyben a harmadik naponta legolvasottabb (8,8%) és a negyedik legnagyobb törzsolvasói gárdával (20,1%) rendelkező hírportál. Viszont a hetedik legolvasottabb parameter.sk-nak van a második legtöbb napi olvasója (9,3%) és a legtöbb törzsolvasója (29,9%).

10. táblázat. A hírportálok összesített napi és törzsolvasottsága

		Olvasva (%)	Naponta olvasva (%)	Napi olvasottsági sorrend	Törzsolvasók (%)	Törzsolvasottsági sorrend	Az olvasottság átlaga
1.	aktuality.sk	48,9	12,7	1	26,0	2	2,97
2	ujso.sk	43,9	8,8	3	20,1	4	3,27
3	noviny.sk	34,1	4,3	8	12,7	15	3,78
4	sme.sk	33,1	5,3	6	16,1	8	3,72
5	cas.sk	31,8	6,6	4	20,6	3	3,47
6	tvnoviny.sk	31,5	4,7	7	15,0	10	3,56
7	parameter.sk	31,2	9,3	2	29,9	1	3,12
8	felvidek.ma	31,1	3,2	15	10,2	22	3,82
9	topky.sk	31,1	6,3	5	20,1	5	3,35
10	blikk.hu	30,3	2,5	19	8,1	26	3,87
11	hirek.sk	28,8	4,3	9	14,9	11	3,67
12	ta3.sk	27,0	3,4	13	12,5	16	3,73
13	pravda.sk	26,7	3	16	11,2	18	4,2
14	aktualne.sk	26,6	3,9	10	14,7	12	4,01
15	bumm.sk	25,5	1,6	24	6,4	31	3,94
16	ma7.sk	24,7	1,9	22	7,9	27	3,75
17	pluska.sk	24,5	1,8	23	7,5	28	4,13
18	origo.hu	24,0	2,7	17	11,1	19	3,9
19	hirado.hu	23,4	3,7	12	15,8	9	3,62
20	sport.sk	22,8	3,9	11	17,1	6	3,58
21	körkép.sk	22,3	2,5	20	11,1	20	3,82
22	dennikn.sk	22,1	2,6	18	11,6	17	4,06
23	24.hu	20,0	1,6	25	8,2	25	3,96
24	index.hu	19,5	3,3	14	16,8	7	3,9
25	hlavnespravysk	18,2	2,5	21	13,6	13	3,62
26	hvg.hu	16,6	1	28	6,2	32	4,22
27	telex.hu	14,2	1,3	26	9,4	23	4,06
28	hnonline.sk	13,0	0,7	31	5,5	33	4,68
29	444.hu	12,4	0,8	30	6,6	29	4,51
30	etrend.sk	11,3	0,1	37	0,9	40	4,99
31	dobrenoviny.sk	11,2	0,5	32	4,6	34	4,73
32	ripost.hu	10,7	0,1	38	1,0	39	4,84
33	startup.sk	10,4	0,9	29	8,9	24	4,32
34	refresher.sk	9,5	1,2	27	12,9	14	4,16
35	pestisracok.hu	8,4	0,2	35	2,4	36	4,89
36	mandiner.hu	7,2	0,1	39	1,4	38	5,3
37	infovojna.sk	6,3	0,4	33	6,6	30	4,69
38	888.hu	5,5	0,2	36	3,7	35	5,22
39	zemavek.sk	5,0	0,1	40	2,0	37	5,37
40	postoj.sk	4,0	0,4	34	10,3	21	5,18

Csak a többi szlovákiai magyar portált nézve: a nyolcadik legolvasottabb felvidek.ma a naponta tizenötödik legolvasottabb (3,2%), a tizenegyedik legolvasottabb hirek.sk a kilencedik naponta legolvasottabb (4,3%), a tizenötödik legolvasottabb bumm.sk és a tizenhatodik legolvasottabb ma7. Sk a naponta huszonegyedik (1,6%) és huszonkettedik (1,9%) legolvasottabb, a huszonegyedik legolvasottabb körkép.sk pedig a naponta huszadik legolvasottabb (2,5%) a felsorolt 40 hírportál közül.

A törzsolvasottság szerint a parameter.sk-t (29,9%) a szlovákiai magyar hírportálok közül az ujszo.sk (20,1%) követi, majd a hirek.sk (14,9%), körkép.sk (11,1%), felvidek.ma (10,2%), ma7 (7,9%), bumm.sk (6,4%).

Végezetül nézzük az utolsó mutatót, az olvasottság átlagát. A 40 hírportál közül eszerint az actuality.sk-t (2,97), a parameter.sk-t (3,13) és az ujszo.sk-t olvassák a leggyakrabban (3,27). Az actuality.sk olvasottsága a naponta és heti egyszeri intervallumban a heti egyszeri olvasás felé közelít, a két szlovákiai magyar portál olvasottsága a heti egyszeri és a havi többszöri olvasás intervallumában van, de ugyancsak inkább a heti egyszeri olvasás felé tendál. A többi szlovákiai magyar hírportál olvasásának gyakorisága 3,67 és 3,94 között van, ami a heti egyszeri és havi többszöri olvasás között mozog, inkább a havi többszöri felé mutatva.

Irodalom

Lampl Zsuzsanna 2022. Ötven év a média bűvkörében, avagy a szlovákiai magyarok médiafogyasztása 1971–2021 között. Nyomdai előkészületben.

Felhasznált kutatási adatbázisok

Lampl Zsuzsanna 2001: A szlovákiai magyarok értékrendje (800 fős kvótás minta, intézményi háttér: Fórum Kisebbségkutató Intézet)

Lampl Zsuzsanna 2014: Asszimilációkutatás (3000 fő, Szociológiai és Demográfiai Kutatások Részlege, Fórum Kisebbségkutató Intézet)

Lampl Zsuzsanna 2015: Aktuális közérdekű kérdések (1000 fő, Szociológiai és Demográfiai Kutatások Részlege, Fórum Kisebbségkutató Intézet)

Mrva Marianna 2021: A szlovákiai magyarok kulturális részvétele és kulturális identitása (1000 fő, Szociológiai és Demográfiai Kutatások Részlege, Fórum Kisebbségkutató Intézet)

ZSUZSANNA LAMPL

PRESS, TV, RADIO, INTERNET. DETAILS ON MEDIA CONSUMPTION OF HUNGARIANS IN SLOVAKIA IN 2021

The paper presents some characteristics of media consumption of Hungarians in Slovakia, based on empirical data for 2021. Specifically, what are the preferences for each media type, and how many people and how often they follow each print media product, TV and radio channels, and internet news portals, both in Slovakia and in Hungary.

Mi a nemzeti béke?*

LÁSZLÓ ÖLLÖS

What Is National Peace?

Keywords: peace; national peace; conflict; national conflict; national victory; national defeat

A magyar–szlovák megbékélés és együttműködés egyik akadályja az a feltételezés, hogy a felek az első adandó alkalommal elárulják egymást. Ma is kettős játékot játszanak.¹ Azaz a velük való bizalmon alapuló szövetségkötés kockázatos, sőt hosszabb távon biztosan bukásra van ítélve. Az aggodalmat az országok belső politikai viszonyai is erősítik. Pártjaik többsége instabil, újabbak és újabbak alakulnak, a régiek javarésze pedig leáldozik.² Politikusaik gyakran egymást is elárulják pusztán pillanatnyi és vélt érdekekért.

A kérdést azonban úgy is feltehetjük, hogy országaik egymással és másokkal kapcsolatos illetően múltbéli viselkedése mennyire ösztönzi az ő egyéni taktikáik és stratégiáik megválasztását? Aligha feltételezhető, hogy semennyire. Ahhoz ugyanis mindekelőtt bíráltniuk kellene az efféle múltat, méghozzá nyilvánosan. Ha nem teszik, márpedig ritka az ilyen,³ akkor inkább az feltételezhető, hogy példaként szolgál. A két nem-

* A tanulmány „A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára” című, APVV-20-0336 számot viselő projekt keretében készült. A tanulmány elkészítését a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális alapja támogatta.

- 1 Václav Klaus például korábban Csehországot a Nyugat, a többi közép-európai országot a Kelet részének nyilvánította. Éppen amikor az euroatlanti integráció volt a céljuk. De a visegrádi együttműködés érdekeltvisége és a belőle kikacsintó magántaktikák is példázhatják az állítást.
- 2 A politikai pártok instabilitása korábban Szlovákára volt jellemző. Ma már Magyarországon is megfigyelhető.
- 3 Csonka Ákos: Krajniak: mi, szlovákok nem szenvedtünk az ezeréves magyar elnyomás alatt, hanem államalkotó nemzetként alakítottuk Nagy-Magyarország történelmét. „A miniszter konkrétan meg is nevezi, hogy ez a szemléletmód valójában Vladimir Mináčtól származik, aki a szocializmus idején a kommunista ideológiának megfelelő módon plebejus nemzetként határozta meg a szlovákságot, amiről egyebek mellett könyv és film is készült (Ezeréves méh/Tisícročná včela). Holott – Krajniak szerint – ez koránt sincs így, mivelhogy államalkotóként ők is ugyanúgy alakították Nagy-Magyarország történelmét.” Felvidék.ma, 2021.09.02.

zeti kultúra összekapcsolásának programját, annak fontos részleteit kellene sajátjává tennie a közszereplőnek, például a szavazatokra pályázó és azoktól függő politikusnak, ami a jelen viszonyai közt nyilvánvalóan nagy kockázattal járna.

A felek politikai szereplőinek egyes csoportjai közt alkotmányos kérdésekben folyik a vita. Még hozzá az egyes országokon belül is. Ezek a politikai rendszer jellege. Továbbá az emberi jogok értelmezése a migráció vonatkozásában, az LMBTQ, a családok vonatkozásában. De a nemzeti kisebbségekében is. A bepolitika küzdelmeknek így országok közti dimenziója támad. A két ország együttműködésétől, sőt a két nemzet közeledésétől a felek egyes politikai irányzatai feltételezhetően a maguk értékrendjét féltik.⁴

Ám ez a szemlélet hibás. A magyar–szlovák megbékélés olyan változásokhoz vezetne a két ország értékrendjében, amelyek lakosai nagy részének javát szolgálnák. A vezetőréteget is beleértve. Ám változniuk kellene. Ez a változás persze nagyobb volna, mint amikor az egyik nagyhatalomtól a másikhoz állnak. Még annál is, hogy eközben a politikai rendszerét is átveszik, felszámolva a korábbi. A változásnak most korábbi identitásuk egyik alappilléret kellene megingatni, majd kicserélni: a térségbéli nemzeti ellenségüket.

A nemzeti agresszivitásuk kritikája egyben a demokrácia értékrendjének megerősödésével járna. A nemzeti relativizmus ugyanis az államszervezés legfőbb elvének, a nemzeti elvnek a torzulásaként nem válhatna általános magatartásmintává. Sőt. A kritika egyik célpontja éppen a nemzeti relativizmus⁵ volna. A nyilvános vita pedig a társadalom legtöbb tagjához eljuttatná eredményeit. Továbbá az új értékrend részeként a közoktatásba is bekerülne. Az egyes politikai eszmeáramlatok előnyére válhatna a folyamat. A nemzeti nagyság visszanyerése volna a konzervatívok legfőbb jutalma. A demokrácia megerősödése pedig a liberálisoké.

Ez ideig a fenyegetettség képét mindenekeelőtt a nemzeti szomszéd veszélyforrásként történő jellemzésével lehetett megrajzolni.⁶ Veszélyesebbnek, mint a dominanciára törő, sőt hódító nagyhatalmak, így lehetett inkább azok uralmát megindokolni, mint

4 Magyarország veszélyforrás a liberális sajtóban. Mindennapi orbánózás: szlovák liberális lap próbálja megfúrni a szlovák–magyar energetikai üzletet. A pozsonyi DennikN a magyar–szlovák viszony szításával igyekszik megfúrni az MVM részvényvásárlását egy szlovákiai energetikai cégben. Orbán-veszélyre hivatkoznak. Mandiner.hu, 2021. november 5. Ez a cikk eredetileg a Ma7.sk oldalon jelent meg. Matus Tibor írása.

5 A nemzeti relativizmus a morális relativizmus egyik válfaja. A kettő összefüggéséről lásd: McMahan, Jeff: *The Limits of National Partiality*. In McKim, Robert – McMahan, Jeff (eds.): *The Morality of Nationalism*. Oxford University Press, New York – Oxford, 1997, 108.p.

6 De ide illik Szlovákia jelenlegi külügyminiszterének álláspontja is. Lásd: Szefer słowackiego MSZ: Nasz były premier jest głównym adwokatem Putina. Stracił rozum Szefer słowackiego MSZ Rastislav Káčer o pomocy Ukrainie, węgierskiej traumie po Trianon, euro, polskich sukcesach. Rzeczpolita, 2022.10.16

Magyarul: Szlovák külügyminiszter: „A magyarok traumatizálódtak Trianon után, a szlovákoknak pedig van okuk enyhén paranoiásnak lenni.” Mandiner, 2022. október 17.

a közösen létrehozható nagy és erős államot választani. Ez a preferenciasor egyben a kisállamiság garanciáját is jelenti, méghozzá mindmáig. Amennyiben a felek szeretnék maguk után tudni a kisállamiság korlátjait, a függések és az alávetettség, az igazodási kényszer és kihasználtság torzító hatását,⁷ akkor a térséget kell megmozdítaniuk. Együtt a többi közép-európai állammal középhatalommá válhatnak. Külön-külön mások maradnak az erősebbek.

A nemzeti relativizmust felválthatná az összetartozás, és kultúráik összekapcsolása olyan esélyt adhat nekik, amelyet egyedül nem is remélhetnek. A nemzeti relativizmus felváltása pedig összekapcsolná a népfelség elvét a polgárok nemzeti szabadságának elvével. Egymás fenyegetését és fenyegetettségét nem lehetne politikai népszerűség szerzésére használni, de ami fontosabb, értelme sem volna. Hiszen a továbbfejlődéshez éppen a másokra volna szükség.

Az új közös identitásnak persze nevet kell adni! Annak az elképzelésnek, hogy az egyes nemzeti identitások az európaiság alkotórészei lennének,⁸ tehát belőlük állna, éppen ez a módozat volna a tényleges megvalósulása. E módon nem pusztán az általánosban jelenne meg, hanem a legfontosabb elemeiben fonódna össze. Hasonlóképpen, sőt még az előbbinél is intenzívebb formában lehetne életet adni a közép-európai identitásnak. Ez az EU-n belül is új lendületet adna a térség egészének, és kis nemzeteinek is.

A közös identitás azért közös, mert a felek közösen alkotják. Együtt építik fel és újítják folyamatosan. Nem pusztán valamiféle központilag megfogalmazott általánoshoz igazodva, méghozzá a központ instrukciói, sőt utasításai alapján,⁹ hanem a maguk nemzeti önazonosságának értékes elemeit kötik össze a másikkal, az övét a magukéval. De ami jó, és hiányzik, azt át is veszik minden kollektív szegyenkezés nélkül, nem titkolva a forrást. Sőt, a forrás, a szomszéd, a nemrég még ellenségként bemutatott nemzet egyik-másik tagjának teljesítménye éppen a közelség és szövetség, valamint az átadás és átvétel okán büszkévé teheti az embert. Tudva, hogy ez az út kétirányú. Az ilyen együttműködés kiterjeszhető az élet legtöbb területére.

A nemzeti elválasztás megszüntetésével láthatóvá válnának a valós teljesítmények. Elválaszthatóvá válnának azok, amik a nemzeti harc, a mások nemzeti alávetésére irányultak. Valamint azok is, amelyek ugyan részben vagy egészben másokéi, ám „asszimilálták” őket, és kisajátították, maguknak nyilvánítva a másokét. Ezt akkor lehet

7 Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In Bibó István: *Válogatott tanulmányok, Második kötet 1945–1949*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986, 185–266. p.

8 Richard Coudenhove-Calergi egyenesen európai nemzetről beszél, amelyekben „minden jó francia, német, lengyel vagy olasz egyben jó európaivá válik”. Richard Coudenhove-Calergi: *Páneurópa*. In Szénási Éva (szerk.): *Elméletek az európai egységről II*. Budapest, L'Harmattan, Zsigmond Király Főiskola, 2004, 108. p.

9 A nacionalizmus egyik felfogása, hogy az elitek eszköze, amivel indoktrinálják a tömegeket. Lásd: Elie Kedourie: *Nationalism*. Oxford, Blackwell Publishers Ltd. 2000, 141. p.

megtenni, ha a másik fél érdemben nem fér hozzá a hazai közvéleményhez. Legfeljebb tudományos konferenciákon elégedetlenkedhet, ám az a széles nyilvánossághoz már nem jut el. A tényleges emberi teljesítmények meglátása viszont nyilvánvalóan hasonlóra ösztönözne. Világossá téve, hogy mások nemzeti elnyomása nem segíti, hanem fékezi a teremtő emberi cselekvést.

Az önálló döntéshozatalról való önkéntes lemondás persze elméletileg azzal a veszéllyel jár, hogy valamelyik fél saját nemzeti érdeke alá rendeli, azaz felhasználja a másikat. Ám ez csak akkor lehetséges, ha a felek, egészen pontosan a két vagy a több nemzeti közvélemény döntő többsége és a vezetőréteg legnagyobb része ezt elfogadhatónak tartja. Ma bizonyára önmagukról is ezt gondolják a felek. Így a másik félről sem tudnak elképzelni mást. Amennyiben pedig nemzeti közvéleményük nagy részét is meggyőzik erről, akkor az álláspontjuk tartható. A nemzeti relativizmus értékrendjével együtt. Svájc példája szinte egyáltalán nem jelenhet meg a maguk közvéleménye előtt, hiszen világosan demonstrálná, hogy emberileg nem lehetetlen a többféle nyelvi és vallási kultúrára épülő összetartozás, sőt mi több, egy jól működő állam alapjait adhatja. Csak ők maguk, a mostani vezetőréteg tagjai nem képesek rá, illetve nem az érdekük. Ők azok, akik inkább választják a nagyoktól függő kisállamiságot, nemzeteik nagyhatalmaknak történő alávetését, mint a szomszédjaikkal való összefogást, egymás nemzeti szabadságára építve szövetségüket. Az hát a kérdés, miért választják ezt ma is?

Az egyik ok¹⁰ abban a kulturális örökségben rejlik, amely átítatja a felek nemzetté válását. A másik pedig a felek gyengeségét nemzetté válásuk során. A nyugatiak és a keletiek közt ugyanis mások mellett még egy fontos különbség van. Nevezetesen: a közép-európaiak nem voltak képesek kivívni nemzeti szabadságukat. Mindegyikük megpróbálkozott vele, ám katonai vereséget szenvedett. Svájc, Hollandia, Anglia, Franciaország, majd Németország és Olaszország képes volt rá. Egyedül, illetve az olaszok francia segítséggel győzni tudtak. A lengyelek, a magyarok, a csehek vereséget szenvedtek. A szlovákok is, ám az ő mozgósítási képességük is csekély volt. A vereségeik nemzeti identitásuk alapvető részét képezik. Mivel pedig e harcot esetenként szomszédjaik, azaz egymás ellen is vívták, vereségeik velük szemben is megmaradtak nemzeti sérelemnek. A vereségek, s nyomukban a nemzeti kicsinyiség tudata pedig a nemzeti relativizmus legdurvább változatát gyökerezettette meg értékrendjünkben. Ennek értelmében kicsinyként a szomszédok ellen bármilyen hatalom támogatása indokolható. A támogatást elvi alapon elutasítókkal szemben pedig felhozható az érv: ők nem kínálnak semmiféle jövőt az egyébként önmagában gyenge, legyőzött nemzet számára. Az emberiség, sőt akár az emberi jogok elveinek következetes érvényesítése a másik, az ellenséges, de legalábbis potenciálisan ellenséges szomszéd nemzetet segíti.

Viszont egy támogató nagyhatalom lehetőséget csillant meg a legalapvetőbb nemzeti cél, a kultúra, a nyelv legmagasabb szintre emeléséhez. Azaz a nemzeti identitás kifeje-

10 Ebben a tanulmányban az összes fontos ok nem jelenik meg.

lesztéséhez. Az ára – a nagyhatalom politikai rendszerének átvétele, és hatalmi igényeinek kiszolgálása¹¹ – még mindig kevesebbnek tűnik, mind a szomszédal szembeni vere-ség. Az ugyanis éppen a nemzeti identitás legfontosabbnak tartott elemeit, a kultúrát és a nyelvet fenyegeti. A nemzeti identitás alapkérdéseiben megszülető megegyezés nyilvánvalóan átírná ezt a kalkulációt. Ám erre mindmáig nem voltak képesek a felek. Ha valamelyiküknek módjában állt, akkor inkább a kisebbségeiktől való félelmet választotta.¹² Így persze szuverenitásuk töredékeivel számolhattak csak. Ám ezt éppen ennek a magatar-tásnak köszönhetik. Csehszlovákiában, majd Szlovákiában a magyarok kisebbségbe került csoportjának alávételése és fokozatos felszámolása fontosabb célkitűzéssé vált, mint a magyarokkal és persze több hasonló közép-európai nemzettel történő összefogás, és általa a nagyhatalmi státusz és a nemzeti szuverenitás megtartása.

A kockázat lényegét saját nyilvánosságuk felé abban láttatták, hogy a felek ismét területi igényekkel lépnek fel a másikkal szemben, majd annak sikere után nemzetileg elnyomják az oda került szlovákokat, illetve a magyarokat. Ezért be kell biztosítani magukat. A határokat stratégiai szempontok alapján kell kikényszeríteni, mit sem törődve az ott lakók akaratával. Stratégiai szempontok alapján, hogy a következő összecsapás során előnyösebb helyzetben legyenek. Ha pedig más nemzetiségűeket a saját hatalmuk alá sikerült vonniuk, akkor azok nemzeti identitásának gyengítése s fel-számolása megkezdődik. A terület uralása az elsőrendű. Az embereket az terület uralásának eszközeivé kell tenni. Tehát olyanná, hogy megfeleljen ennek a szempontnak.¹³

Ezen a ponton válik a nemzeti identitás agresszív kulturális összetevője önmagát fenntartó erővé. Amennyiben ugyanis az ember nemzeti szabadsága válna normává, akkor a nemzeti elnyomás egész rendszere inogna meg, arra pedig az állam eszmei alapja, sok ember egzisztenciája, valamint a polgárok nagy részének nemzeti identitása épül.

A mi két nemzetünk értékrendjében nyilvánvalóan jelentős változásokat eredmé-nyezne, ha az ember szabadságát nemzeti szabadságaként is látnák. Persze abban az esetben a polgári összetartás jellegének is változnia kellene. Akkor pedig az államnak a polgári szabadság korábbi tartalmának elemeivel összeillesztve a polgárok nemzeti szabadságát is biztosítani és védelmeznie kell. Ahhoz pedig, hogy a különbözőek

-
- 11 Szlovákia szándéka a Szovjetunióhoz való csatlakozásra persze ezt felülírta volna. A szlo-vák nyelv nyilvánvalóan az orosz alá rendelődt volna, hasonlóan a birodalmon belüli többi nyelvhez.
 - 12 Horthy Miklós Magyarországa például egyszerre számolt Szlovákia visszakívánkozásával, és fosztotta meg nyelvi jogai java részétől a Magyarországon maradt szlovák kisebbséget. De a sztálinista Magyarország sem bánt különül a szlovák kisebbségével. Csehszlovákiában pedig az ötvenes években a Szovjetunió közbeavatkozása változtatja meg részben a helyzetet, ám a nyelvi és kulturális egyenjogúság nem jön létre.
 - 13 Johann Gottlieb Fichte szerint a nemzetnek művelt katonákra van szüksége. A nevelés rend-szerének ilyené kell formálnia az állam polgárait. Johann Gottlieb Fichte: Beszéd a német nemzethez. Tizenegyedik beszéd. In Bretter Zoltán (szerk.): *Eszmék a politikában. A nacio-nalizmus*. Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995, 135–146. p.

közös politikai közösséget alkossanak, a többi különféleségeikhez hasonlóan nemzeti identitásuk fejlődéséhez is a lehető legjobb feltételeket kínálja.

A különutasság látszólag természetes, az felel meg a nemzeti identitás természetének. A nacionalizmus eszméje valóban tartalmazza a nemzeti szuverenitás célját. Ám a mai szuverenitás már jócskán különbözik a Jean Bodin által megfogalmazottól. De nemcsak az évszázados fejlődés az egyetlen különbség. Hanem hogy a közép-európai kis államok szuverenitása Jean Bodin óta sem érte el az általa megfogalmazott kritériumokat, sőt. A térség folyamatosan külső befolyás alatt állt, leszámítva azt az időszakot, amikor egységes volt. Ekkor viszont egymás rovására terjesztették hatalmukat az itt élő kis nemzetek. Majd államuk felbomlasztása után is ezt folytatták, csak immár a térség felett dominanciára törekvő nagyhatalmakat kiszolgálva.

Az igazodás manőverei, a nagyhatalmi kiszolgálás taktikái a szuverenitás illúzióját keltik. Sőt, lehetővé teszik, hogy a nemzeti nyilvánosságban a szuverenitás illúzióját keltsék. A szuverenitás tartalma így azonban az állandó szolgálatkészség, majd árulás, átállás és újabb átállás lesz. Ezt magyarázza a fősodratú történelemértelmezés, ami persze viselkedésmintaként a hazai politikai életet is átítatja. A nemzeti nagyság így nem a függetlenség, hanem a függetlenség nevébe csomagolt nagyhatalmi függés és e függés változtatása az egyes vezetői csoportok vélt érdekei szerint. A domináns nagyhatalom vezetésében történő változások, vagy az átállás az egyik nagyhatalomtól a másikhoz egyben a kis ország vezetői csoportjainak hatalmi harcát is alapjaiban befolyásolja. Ugyanis általában váltáskor számolnak le egymással. A köztük folyó vita is javarészt arról szól, melyik nagyhatalom, vagy az éppen domináns melyik vezetőcsoportjához kötődjön. Aki a hatalomhoz jutókra tesz, az általában maga is hatalomra jut, és hatalmon marad. Aki a vesztesekre, az veszít. A kis állam belső hatalmi viszonyairól ugyanis a nagyok döntenek. Emiatt fontos oly nagyon, hogy a szomszédjaikkal szembeni nemzeti győzelmeiket mutathassák fel a saját közvéleményüknek. Egyébként csak annyi volna látható, hogy a valóságban szuverenitás helyett az erők érdekeit szolgálják. Azt pedig mással aligha tudják megindokolni, mint a szomszéd nemzet feletti győzelemmel. Ám egy feloldhatatlan ellentmondásba sodorják magukat ezzel a nemzeti startégiával: gyengék és kicsik önmagukban, de akivel együtt erők lehetnének, éppen azok ellen küzdve teszik őket és magukat a nagyok kiszolgálóivá.

Közben elmerülnek a taktikai manőverek végtelen sorában, ahol bárkiből lehet barát és ellenség, méghozzá hol ez, hol az. Ebben a rendben nem lehet biztonság és állandóság. Akár mindegyik választás után. Az erősektől való függés világában ugyanis a függés egyben beavatkozást is jelent. Továbbá nem egy olyan állam létezik, amely többnyelvű, többkultúrájú, ám polgárai mégis egy politikai közösséget alkotnak. És az ilyen államok száma megnőtt az elmúlt száz évben.

A különutasság tehát nem meghatározó eleme a nemzeti identitásnak. Csak az egyik válfaja ilyen. De Közép-Európában kétségtávol ez dominál. Ám ez nem jelenti, hogy ne változhatna. Amennyiben a térség lakosai, különösképpen magyarok és szlovákok, szeretnének megszabadulni nemzeti kicsinységüktől, együtt megethetik. Különkülön nem. A magyar–szlovák megbékélés e felfogás legfontosabb elemét venné el. Az

eddig fenntartása egyben a nemzet elitek általi uralását is fenntartaná. A kicsik jövője ugyanis nagyobb mértékben függ vezetőiktől, mint a nép erejétől.

Ám miként lehet megteremteni az összetartozás tudatát és állapotát, amikor a múltban a felek kölcsönösen megpróbálták a nemzeti megsemmisülés szélére sodorni egymást?¹⁴ Sőt mi több, nemzeti harcaik mély gyökeret eresztettek hagyományvilágukban. E harcok és a hozzájuk kötődő nemzeti relativizmus ma is fontos pillérje nemzeti identitásuknak.

A plurális társadalom nemzetileg is plurálissá akkor válhat, ha a nemzeti többfésülés a társadalom egésze számára jobb, mint annak elnyomása. Hasonlóképpen a pluralizmus egyéb formáihoz. Ám a nemzeti identitás komplex volta és politikai erejének figyelembevétele nélkül aligha válhat inspirálóvá. Komplexitása okán akkor működne a korábbi állapotnál jobban, ha az ember mentális adottságainak minden fontos területén, mind racionális, mind érzelmi világában gazdagítónak látná és érné a másik nemzeti sajátosságait. Politikai közösséggé pedig akkor válhatnának, ha átlátnák, hogy az összetartozásuk sokkal értékesebb a nemzeti ellenségességükénél. Majd nemcsak átlátnák, hanem át is élnék összetartozásukat.

A szlovák nemzet akkor sem lesz nagy, ha sikerül felszámolnia a magyar identitás zömét Szlovákiában. És a magyar nemzet sem válik naggyá, ha sikerül megtartania. Egymás elleni küzdelmük nem naggyá teszi őket, hanem kicsivé. Nagyok együtt, még hozzá a többi közép-európai nemzettel együtt lehetnek ma is. Ám ha valóban naggyá akarnak válni, kell hozzá még valami. Olyan cél, amely túlmutat e kis nemzetek közös erejénél. Olyan, amely a szélesebb világnak is kínál valami értékeset. Legalább két dolog lehet ez. Az egyiket az eredményeik jelenthetik. A másikat pedig összetartozásuk mintája. Ha új tartalommal tudják megtölteni eddigi konfliktus itatta viszonyukat, ha a homogénné tett nemzetállamnál jobb, szebb, hatékonyabb közösséggé építenék magukat, akkor ez nyilvánvalóan példává válna. Még hozzá nemcsak az állapot, hanem a 21. században végigvitt folyamat.

Az alkotmányos identitás, a politika elválasztása a kulturális identitástól annyiban is problematikus, hogy a politika kulturális döntéseket is hoz. Ezek során pedig előnyben részesít egyes kultúrákat és hátrányos helyzetet teremt mások számára. Különféle kulturális meggyőződésű embereknek gyakran más politikai preferenciáik vannak. Ezért kulturális értékrendjük befolyásolása gyakorlatilag az összes politikai szervezet fontos céljai közé tartozik. Politika és kultúra elválasztása legfeljebb abban jelenhet meg, hogy a felek az állam erőszakszerveivel nem üldözik az ő kulturális értékrendjük-

14 Magyarország a 19. század végének és a 20. elejének asszimilációs politikájával, Szlovákia, pontosabban Csehszlovákia pedig az első világháborút követő területi igényeivel, amelyek a többi Magyarországgal szomszédos ország követeléseivel együtt Magyarországot egy kis, jelentégtelen országocskává zsugorította volna. Feltételezhetően a magyar nemzet többsége került volna kisebbségbe. A magyar kisebbség felmorzsolása folyamatosan zajlik. De a magyarországi szlováké is folyt több évtizeden keresztül.

től és érzemviláguktól eltérő irányultságokat.¹⁵ Ám még ez alól is kivételt tesznek, méghozzá jó okkal. Ám mindez nem jelenti, hogy ne létezne kultúrpolitika célokkal és persze preferenciákkal. Ezek a célok pedig a társadalom plurális természetéből következően nem mindenki céljai, vagy legalábbis nem mindenki elsőrendű céljai. Azaz lesznek, akik ugyan maguk sem nem akarják az állam erőszakszervei révén büntetni a magukétól eltérő kulturális értékeket sajátjuknak vallókat, ám mégsem kapnak egyenlő kulturális esélyt az adott kormányzattól. A helyzet mögött rejlő módszertani probléma abban az ismert tételben áll, hogy az ember társadalmi életének egyetlen területe sem választható el maradéktalanul semelyik másiktól. Gondolatilag a szellemi absztrakció segítségével ez persze megcselekedhető. Ám a valóság összetettebb. Az emberi sokféleség nyilvánvalóan megjelenik az egész emberben, mind abban, ami alkotja. Az elemzés nyomán külön-külön is elgondolhatóak. Ám megfeledezni összetartozásokról, arról, hogy mindezek együtt az ember, olyan társadalomképet teremtenek, amelyikből azt kell eltávolítani, mitől elvonatkoztatattak. Nem az elvonatkoztatás hiányosságait.

A logikai hiba politikai hibává nőhet, s ez nemegyszer történt meg a modern történelemben. Nemzetek megbékélésénél éppen ezért nem szabadna ismét elkövetni. Magyarok és szlovákok nemzeti identitásának mindegyik fontos elemét számba kell venni hozzá, és jobb megoldást kell kínálnia reájuk, mint amilyet az eddigi ellenségeség nyújt. Méghozzá mind egyenként, mind egymással összefüggő rendszerként. Ha pedig ebből egy új kulturális tér nyílik, olyan, amely képességeivel és lehetőségeivel tágabb, szebb és jobb a mainál, akkor a térség nemcsak önmagáért emelkedhet, hanem másoknak is példát kínálhat.

Közép-Európában eddig magáért, a saját súlyáért, erejéért és általa a szabadságáért fogalmaztak meg elképzeléseket a térség összefogásáról. Ám ha ma a globális verseny idején kívánja elérni minezt, akkor többet kell maga elé tűznie.

Irodalom

- Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In Bibó István: *Válogatott tanulmányok, Második kötet 1945–1949*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986.
- Coudenhove-Calergi, Richard: Páneurópa. In Szénási Éva (szerk.): *Elméletek az európai egységről II*. Budapest, L'Harmattan, Zsigmond Király Főiskola, 2004.
- Csonka Ákos: Krajniak: mi, szlovákok nem szenvedtünk az ezeréves magyar elnyomás alatt, hanem államalkotó nemzetként alakítottuk Nagy-Magyarország történelmét. Felvidék.ma, 2021.09.02.

15 John Rawls a *Political Liberalism* címet viselő művében fogalmazza meg az olyan politikai közösség, majd állam elképzelését, amelyik egyetértése átfedő. A megállapodó felek végső értékei különbözőek, ám a politikai élet pluralizmusában és az állam alkotmányos alapjaiban egyetértenek, hiszen az mindegyiküket védi. John Rawls: *Political Liberalism*. Columbia University Press, 1993.

- Fichte, Johann Gottlieb: Beszéd a német nemzethez. Tizenegyedik beszéd. In Bretter Zoltán (szerk.): *Eszmék a politikában. A nacionalizmus*. Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995.
- Kedourie, Elie: *Nationalism*. Oxford, Blackwell Publishers Ltd., 2000.
- McMahan, Jeff: The Limits of National Partiality. In Mc.Kim, Robert – McMahan, Jeff (eds.): *The Morality of Nationalism*. New York – Oxford, Oxford University Press, 1997.
- Rawls, John: *Political Liberalism*. Columbia University Press, 1993.
- Rzeczpolita: Szef szlowsackiego MSZ: Nasz były premier jest głównym adwokatem Putina. Stracił rozum Szef szlowsackiego MSZ Rastislav Káčer o pomocy Ukrainie, węgierskiej traumie po Trianon, euro, polskich sukcesach. 16.10.2022.

LÁSZLÓ ÖLLÖS

WHAT IS NATIONAL PEACE?

This paper examines the place of national peace in the conceptions of peace. What are its specificities, i.e. how it differs from other types of peace, and what are their common elements? It also addresses the problem of whether and how this can be applied to Hungarian–Slovak relations. One of the peculiarities of the relationships between Central European nations is the limited sovereignty of their states. It is in this state that peace becomes an issue.

LANG TAMÁS

A KETTŐS KERESZT ÁRNYÉKÁBAN

Zsidóellenes törvénykezés és zsidóüldözés
Szlovákiában (1938–1945)

Fórum Kisebbségkutató Intézet

MÁTÉ GYÖRGY

Kinek hol a helye?

Templomi székviták és más esetek mikrotörténeti tanulságai
egy feledi református jegyzőkönyv alapján

GYÖRGY MÁTÉ

Who Can Sit Where? Micro-Historical Lessons From Church Seating Disputes and Other Cases Based on a Record of the Hungarian Reformed Church in Feled

Keywords: Feled (Jesenské); Reformed Christian congregation, presbytery; church; seating; seat lawsuit; customary; church discipline; the pastor and the others; World War I; Trianon

A felvidéki, azon belül is a gömöri települések református gyülekezeteinek birtokában levő évszázados iratok máig kiaknázatlan forrást jelentenek a történészek és az etnográfusok számára. Ezen a vidéken a legtöbb egyházközség őriz ilyen dokumentumokat, például anyakönyveket, presbiteri és közgyűlési jegyzőkönyveket, pénztárosi könyveket, a gyülekezet történetéről szóló feljegyzéseket stb.

Ebben a tanulmányban hazai vizekre evezünk, ugyanis lakóhelyünk, Feled község¹ református gyülekezetének két iratát² vesszük górcső alá, amely egy viszonylag szűk időszakot, nem egész 27 évet foglal magába. Azonban mind a nagy történelemben, mind a helyi közösség életében ezek voltak a 20. század egyik legmozgalmasabb esztendei, hiszen az első könyv 1914. október 11-étől kezdődik és 1927. január 30-ával zárul, a második pedig ennek folytatása, amelybe 1941. június 15-én történt az utolsó bejegyzés.

A korábbi munkákból előzetesen már sejteni lehetett, hogy milyen témák kerülnek terítékre egy ilyen forrásból. A közgyűlés és a presbitérium a bíraskodó, fegyelmező, döntéshozó státuszából fakadóan a helyi közösség életét nagyban befolyásolta. Az egyháznak az adózásban, oktatásban, ingatlan- és földbérlésekben is igen komoly jelentősége volt még a vizsgált időszakban.

-
- 1 Feleden a reformáció az 1540-es években már bizonyítottan elterjedt, a 18. század közepéig pedig anyaegyház volt, utána lett Gortvakisfalud filiája egészen 1934-ig. [P. Szalay 2013, 109. p.] Jelenleg a közeli Simonyival alkot egy közösséget (Simonyi-Feledi Református Társult Egyházközség); A vizsgált korszak elejére vonatkozó 1910-es népszámlálási adatok szerint a faluban 878 lakosból 346 volt református vallású. [Népszámlálás... 1912.]
 - 2 „A feledi ref. egyház presbiteri és közgyűléseinek jegyzőkönyve 1914 okt. 11-től 1927 jan. 30-ig”, valamint „A feledi ref. egyház presbiteri és közgyűlései jegyzőkönyve” (1927–1941).

Az ülésrend – társadalmi rétegek, konfliktusok

Az első téma, amely szinte rögtön szembejött velünk a jegyzőkönyvek lapjairól, az az ülésrenddel, a templomi székkal (padokkal) kapcsolatos – nemegyszer perre menő – vitákból fakad.³ Az ülés- és állásrendnek évszázados, íratlan hagyományai voltak/vannak a református templomban. Tulajdonképpen a falu társadalmának leképezése: mindenkinnek megvolt a maga helye, mégpedig rangja, vagyona, neme és életkora szerint.⁴ A tehetősebbek pénzzel meg is váltották ezeket a helyeket, de facto megvásárolták a padokat. Aki ezt a szokásjogot valamilyen oknál fogva megszegte, az számíthatott a közösség rosszallására, ítélkezésére. A hivatalos egyházi megnyilatkozásokból viszont kiderül, hogy „felülről” nem nézték jó szemmel ezt az általuk befolyásolni nem tudó szokást,⁵ ami ellen tiltakoztak is a lelkészek a szószékről, másrészt számos kísérletet tettek megszüntetésére, de olyannyira berögzült, hogy még a legtöbb helyen ma is van íratlan szabálya az ülésrendnek. (Pl. a nemek szerinti elkülönülés még általános, de egyeseknek „megszokott” helyük, padjuk van a templomban.) Mindez a vizsgált gyülekezetről, a felediekről is elmondható, amit a szóban forgó jegyzőkönyv is megerősít. A falu egyik krónikása, G. Kovács Gyula 20. század elejéről, pontosabban 1906 őszeről említi az első székpert, amely abból fakadt, hogy egy ifjú feleség „rossz helyre” ült.⁶ A

3 A templomi ülésrendről és székperekről általában szinte tengernyi irodalom áll rendelkezésre, csak néhányat kiemelve: Faggyas 1990 és 1991, Jávor 2000, Fél-Hofer 2011, Bartha 2006. Református jegyzőkönyvek vizsgálatához tanulságos írás Jávor 1971.

4 Mindez még lokális elkülönüléssel is párosult úgy, hogy a településrészek lakói már eleve külön tömbökben foglaltak helyet és azon belül osztották szét a többi kritérium szerint a padokat. A legtöbb esetben a kétbejáratú templomok egyik ajtaján az egyik, a másik ajtaján a másik rész vonult be, például alvég – felvég (alszeg – felszeg) megoszlásban. Feleden ez a lokalitásból fakadó elkülönülés nem volt jelen, a templomnak is egyetlen bejárata volt és van is a mai napig.

5 A Dunántúli Protestáns Lap közöl 1894-ben egy útmutatót a lelkési pályára készülőknek. Ebben a fő mondanivaló az ülésrendből fakadó viszályok, azaz a székperek negatív hatása, amire próbálják ezáltal is felkészíteni a leendő papokat. Érdemes idézni az egyházi szemszögből megfogalmazott sorokat: „*Legborzasztóbb rém pedig, mely a lelkész erejét megpróbálja, a székpere. Ez ugyancsak a nemes családokból álló gyülekezetekben jelentkezik, de mivel ilyen gyülekezetünk is sok van, érdemes e rémmel foglalkozni. Ez a viszály fő oka sok gyülekezetben. Oly tűz, mely könnyen gyullad, de eloltani felette nehéz s míg a tűz ég, ég a lelkész is, a templom pedig ürül. A lelkészt mindenik párt okolja. Ha egyik részén áll, a másik fél gyanúsítja, ha egyiknek sem ad igazat hanem a közrendnek (mint illik is) no akkor mind a két fél bántja. Csak egy segít itt, a teljes alkotmányos eljárás. Döntsön az előjáróság. Csakhogy ha a vész éppen az előjáróságot bontja két részre, mit akkor?! Akkor meg ott van az esperes, az egyházmegye, a kerület. Azon legyen a lelkész, hogy az odiosus ügy az egyházmegye elé kerüljön. [...] Csak is akkor remélhető tehát a béke, ha így lesz a lefolyása, és ha a lelkész teljes tárgyalagisággal jár el, ha nem fogad el, sem információt, sem ijesztést, sem kedvezést...*” Dunántúli Protestáns Lap, V. (1894) 44. 690–692. p.

6 G. Kovács 1998, 155. p. (Egyébiránt a konfliktus abból adódott, hogy Feledy Béláné férje nem volt tagja annak a Feledy családnak, amelyik a régi székperttel rendelkezett.)

szerző – aki a 19. századra teszi azt az időszakot, amikor a jobbmódú családok (mint például a Feledy, Együd, Kovács, Pólos és Czikora) megváltották a templomi helyeiket⁷ – felhasznált forrásait nem nevezi meg, ami azért is sajnálatos, mert említett esettel mintegy 10 év elteltével újra (?) találkozunk a jegyzőkönyvben, egész pontosan 1916 decemberében Kiss Ferenc lelkészhez panasz érkezett, amit a presbitérium elé tárt, miszerint *„Feledy Béla ifjú neje egy alkalommal a Feledy család székében foglalt helyet, amely eljárást a Feledy család magára sérelmesnek találja. Kérdi a presbitériumot, hogy elismeri e az ifjú nőnek azt a jogát, hogy továbbra is az első székben foglaljon helyet. Presbiterium amellet foglal állást, hogy megengedi továbbra is Feledy Bélánénak hogy az asszonyok első székébe járjon általános szavazattöbbséggel; ugyanis Feledy Béláné első székbe járása ellen csak Feledy András részéről kifogásoltatott s adatott le ellene szavazatot.”* Azonban ez utóbbi családja nem hagyta annyiban a dolgot és az egyházmegyei közigazgatási bírósághoz fordult, amely nekik adott igazat. Erre a presbitérium Feledy Béláné megbízásából fellebbezést nyújtott be az egyházkerületi bírósághoz (1917. november), amelynek nem ismert az eredménye, bár a későbbi döntésekből kiindulva sejthetjük, hogy elutasító döntés szülehetett.

Visszatérve a jegyzőkönyvek hasábjaira (azaz az első oldalra), 1914. október 11-ről rögvést találunk egy kérvényt, amelyben Huszti Erzsébet menyének *„50 K ellenében az intelligens nők után következő 3. székbe jogot kíván.”* A válasz egyértelmű volt: *„Presbiterium megvitattván, körültekintően ezen székjog ügyet, egyhangúlag kimondta, hogy a nevezett székekbe sem a kérvényesnek, sem másnak egyáltalán jogot nem adhat, mivel azt teljesen az intelligens nők számára kívánja fenntartani. Ebből kifolyólag felkéri Torma János gondnokot, hogy úgy Huszti Erzsébetnek, mint a többi nőknek, akik a renoválás előtt illetéktelenül kezdtek oda járni, hogy ezen határozatot megfelelő módon tudomásukra adja.”* Ezt követő gyűlésen ismét egy hasonló kérelmet kellett megvitatniuk a presbitereknek: *„Kusnyér Andrásné személyesen azon kérelemmel járul a presbiteriumhoz, hogy az intelligens nők széksorában a 4-ik padban engedtesék meg neki a templomban 50 K ellenében.”* Erre már pozitív válasz fogalmazódott meg: *„Presbiterium jelenlevő tagjai oda nyilatkoznak, hogy a 4-ik padban helyet foglalhat, mivel abban a véleményben van, hogy abban az intelligens nők soha nem foglalnak helyet, mivel a három előbbi padorsorban is el fognak férni.”* Egy későbbi gyűlésen is megerősítik azt, hogy a negyedik padorsorban már a *„templomi székjoggal nem rendelkező iparos osztály és az ezzel egy társadalmi nívón álló rendes egyházi adót fizető nő tagok”* számára fenntartott helyek voltak.⁸

Láthatjuk, hogy vizsgált korszakunkban a falusi intelligencia nő tagjainak kiemelt helyük volt templomban, és így a társadalomban, hiszen többen is szerettek volna közéjük ülni (tartozni), vagy legalább mögöttük „látszódní”, hiszen még ezért is hajlandóak voltak pénzt áldozni. Az úri nőknek – ahogy egy másik bejegyzésben olvashatjuk

⁷ Uo.

⁸ 1914. december 6-án, Végh István kérvénye kapcsán olvashatjuk ezt.

– számító réteg az ún. nadrágos emberek (pl. tanító, jegyző, orvos és iparos stb.) feleségeiből tevődött össze, akik közé legtöbbször feltörekvő családokból szerettek volna csatlakozni. Feled község alakulását is szóba kell itt hozni, hiszen a Feledet is érintő vasútvonal megépülése után lakóinak száma, összetétele, szemléletmódja, valamint a település szerepe jelentősen megváltozott. A néhány száz lelket számláló jobbára agrárfalu a vasúti gócpont létesítéséig nem volt kiemelkedő község a vidéken, utána azonban fokozatosan erősödött, és járási székhely is lett. A polgárosult életforma egyre nagyobb teret hódított, a városi minták sokkal hamarabb táptalajra találtak, mint a környező falvakban.⁹ A beköltöző családok is generálták az alakulást. Mindez a református gyülekezetben is érezhető, hiszen többször is az újonnan jött családokat emlegetik a régi szokásjog megszüntetésének élharcosai között.

A presbitériumban s az egész közösségen belül egyre éleződött az ellentét. Már az esperesnek kellett oly módon közbeavatkozni, hogy két külső személyt, Molnár József egyházmegyei kiküldöttet és V. Oros János serki lakost megbízta, hogy a békülékenység szellemében szüntessék meg a „*feledi református egyházban felmerült visszás állapotokat*”. Ez a kísérlet nem járt sikerrel – a későbbiek során látni fogjuk, hogy más próbálkozások sem értek célba.

1922-ben nagyobb rést ütnek a szokásjogon a korábban berögzült állapotok ellen kardoskodók azzal, hogy az ő táborukból került ki az új gondnok személye. Egyelőre azonban továbbra is a régi rend szerint ültek-álltak a templomban. Erre vonatkozó adatok közül példaként említhetjük, hogy 1926 szeptemberében Huszti Ilonka kérelmet adott be a presbitériumnak, amelyben mint férjezett hivatalnokné a templomban a hivatalnoknék padjában foglalhasson helyet. A testület a kérelmet teljesíthetőnek tartotta, „*olyan értelemben, hogy oda járhat, ahová Kusnyér Ilonka.*”

Abban a vitában is jelentkezett az ülésrend problematikája, amely az új harangra és a templom felújítására fordítandó pénzek kapcsán 1930 augusztusában pattant ki. A kérdéses ügyben a közgyűlés úgy határoz, hogy „*a templom renoválásra szükséges összeg [...] a templomi székjog alapján vettessék ki*”, azaz az előkelőbb helyeket birtoklók többet legyenek kötelesek befizetni.

Nem egész egy év múlva újra támadásba lendülnek a régi szokásjogot ellenzők: az esperesnek eljuttatnak egy beadványt 55 aláírással, amelynek tárgya a „*templomban lévő családi székek megszüntetése*”. Az 1931. április 12-én megtartott presbitériumi gyűlésen szótöbbséggel a következő határozatot hozták a csekély számban megjelentek:

„*A feledi templomi székek ügye ezelőtt 8 évvel egyházmegyei közigazgatási bírói ítélettel el lett döntve akként, hogy a templomi családi székek maradnak úgy, mint ahogy ezelőtt voltak, az illető családok birtokában. Torma János és Szegegyi Gyula ezen*

9 Az élet számos területén megfigyelhető ez a jelenség, így például a szervezett sport, azon belül a labdarúgás is igen korán megjelenik Feleden (1910-es évek), az alapítók között egyetlenegy földművest találunk, a többieknek mind más foglalkozása, kenyérkeresete (pl. iparos) volt. (Máté 2022, 14. p.)

határozattal szemben, a kérvényezők álláspontjára helyezkednek és kéri a templomi családi székek megszüntetését és ez esetben indítványozzák, hogy az egyházi adók 30%-a a birtokra, 70%-a pedig a 20 éven felüli személyekre vetessenek ki.”

A jelen levő presbiterek nevéből kivehető, hogy a régi (itt a Feledy és Pólos) családok képviselői egyértelműen ragaszkodtak a hagyományos ülésrendhez (valamint a rang megtartásához), míg a többiek (mint itt a Torma, Szegedi) igyekeztek a társadalmi hierarchia e megnyilvánulását csökkenteni, illetve megszüntetni. Ez olvasható ki a presbiteri gyűlést követő, ugyanazon a napon tartott közgyűlés jegyzőkönyvéből is. A parázs vitát sejtető anyagban – a személyes ellentétek mellett – egyértelműen kirajzolódik a tekintélyes „öslakos” családok és a beköltözött hívők konfliktusa. A 6 presbiter mellett 38 egyháztag vett részt ezen a hosszúra nyúlt gyűlésen, a jegyzőkönyvezett felszólalások alapján fele-fele arányban lehettek a két tábor tagjai. A kérdéshez először Huszti József akkori községi bíró szólott hozzá. Ő azt indítványozta, hogy a családi székek tulajdonosai igazolják az azokhoz való jogukat. Ha ezt meg tudják tenni, akkor megmaradhat a régi állapot, ha pedig nem, akkor a „szék-rendszer megszüntetendő”. Érdekes javaslat volt, viszont arra vonatkozóan nincs adatunk, hogy igazolták-e ezek a családok, hogy „hova szól az örökös jegyük”, de a korábbi és későbbi utalásokból arra következtethetünk, hogy a magasabb adó fizetése erre (is) predesztinálta őket, s voltak olyanok, akik *Isten dicsőségére* lefizetett adomány ellenében formálhattak jogot egyes ülőhelyekre. Ez került szóba Kusnyér András esetében is, aki többedmagával (összesen négy személyről van szó) beülhetett az intelligenciának fenntartott székekbe. Ő azt állította, hogy valóban adakozott az egyháznak, de nem azért, hogy a helyét megvegye. A presbitérium is egyhangúan kijelentette, hogy nem adta el az intelligencia székeit – válaszolva ifj. Torma István jegyzőkönyvezett állítására. Az utóbbival egy véleményen levő Szegedi Gyula azt javasolta, hogy derítsék ki, milyen címen fizettek ezek a személyek. Tulajdonképpen ez a visszatérő konfliktus forrása, azaz a betelepülők közül többen is (pl. az intelligencia) a társadalmi rangjukat a templomi ülésrendben is demonstrálni akarták. A másik oldalhoz tartozó Feledy István viszont úgy reagált, hogy valójában tárgyaltan a fenti beadvány, hiszen négy pad van fenntartva a pap és tanító feleségeknek, valamint az intelligens emberek női családtagjainak – a férfiak pedig a presbitérium részére fenntartott padokban szoktak ülni. A Kósik család egyik képviselője a béke megteremtése érdekében javasolja, hogy a székjogról mindenki mondjon le. Erre válaszolt Pólos Gyula úgy, hogy lemond a székéről, ha az egyházi adó minden személyre egyformán lesz kivetve. Az 55 aláíró viszont kijelentette, hogy amíg nem lesznek megszüntetve a régi jogok, addig semmilyen fizetési kötelezettséget nem teljesítenek, de azért sokatmondóan hozzátették, hogy az adók kivetésénél továbbra is vegyék figyelembe a birtoknagyságokat. Az elnöklő lelkész – megegyezés híján – bezárta a közgyűlést.

Ezt követően az esperes próbálta elrendezni a vitás kérdést, és meg is tiltotta, hogy a presbitérium és a közgyűlés bármilyen határozatot hozzon ez ügyben. Viszont így blokkolta a gyülekezet életét, hiszen az ellentét feloldásáig nem tudtak megegyezni semmilyen jelentősebb kérdésben a reformátusok, pedig az egyik legfontosabb feladat, a lelkészválasztás előtt álltak. Éppen ezért kérték az egyházi felsőbb hatóságot, hogy

rendezzék a kérdést mihamarabb, máskülönben „az egyház felbomlása következik be”.

A széthúzás más ügyekben is megmutatkozott, így például a lelkési illetmény beszédese kapcsán 1931-ben: ekkor éppen nem volt új lelképásztora a gyülekezetnek, ezért az „ellenzéki” presbiterek és egyháztagok szerint nem kötelesek befizetni ezt az illetményt. Itt is – mint a székjog kapcsán – Szegedi Gyula és Kovács György voltak a hangadó egyének.¹⁰

Tovább húzódott az ellenségeskedés az ülésrend miatt, és a lelkészválasztást sem tudták megejteni. Pontosan egy év telik el, és újra napirendre került ez a két kérdés, miután Dr. Batta Pál ügyvéd, az egyház ügyeinek több esetben is az intézője, kérte az 1932. november 13-ára összehívott közgyűlést, hogy tegyék félre a székjoggal kapcsolatos ellentétet, hogy végre megválaszthassák az új lelképásztort. Megint csak határozat nélkül távoznak a jelenlevők, ugyanis ifj. Pólos István presbiter már hajlandóságot mutat a székéről való lemondásra, de a két első szék többi tulajdonosa ez alkalommal nem hozott döntést. Még ugyanebben a hónapban ismét nekifutottak a felek, hogy lezárják a vitát, de az ülés utáni határozat csupán arról szólt, hogy a két „tábor” képviselői külön-külön dolgozzanak ki egy javaslatot az egyházi adókulcs módosítására, amelynek összevetése és elfogadása után a székjogról lemondanak a nevezett családok. A konszenzus azonban most sem született meg, sőt az ellentét olyannyira elmérgesedett, hogy a régi rendhez ragaszkodók presbiter tagjai a gyűléseken sem vettek részt, ellenben az „újítók” képviselőivel, így a jegyzőkönyvekben főként az utóbbiak által hozott döntések (illetve az ő nézőpontjuk) lettek rögzítve. A történet folytatásaként olvasható az a terjedelmes beszámoló, amelyet Varga Lajos új gondnok mondott tollba 1932 decemberében. Ebből kiderül, hogy „az újítók” elmentek az akkori püspökhöz is érdekük érvényesítésének céljából, és a feledi egyházon belüli minden baj forrásaként hangoztatták a régi székjog meglétét.¹¹ A püspök az esperes közbenjárását kérte az ügy

10 Idézet az 1931. november 25-én tartott presbiteri gyűlés anyagából: „*Presbitérium jelenlévő tagjai sajnálattal állapítják meg, hogy presbitériumnak két tagja, Kovács György és Szegedi Gyula a nép között azon véleményüknek adnak kifejezést, hogy a lelkési illetményt nem kell beszélni.*” (Pedig akkoriban az egyház súlyos anyagi helyzetéről szólnak a jegyzőkönyvek.) Szegedi Gyula egyébiránt még ez év végén lemondott a presbiteri tisztségéről a közte és a presbitérium többsége között fennállt ellentét miatt, Kovács György ellen pedig fegyelmi eljárást kezdeményezett a presbitérium „láztás” miatt. Ezt követően ő is lemond, mivel „a Presbitérium nem működik a Krisztusi szeretet alapján”, azonban ezt a lemondást a testület nem fogadta el. Az említettek nevét azonban a későbbiekben is ott találjuk a presbiterek között, sőt, vezérei, hangadói voltak éveken keresztül az „újítók” táborának.

11 „... a Főtiszteletű és méltóságos Péter Mihály püspök úrnak előadták, hogy a feledi egyház életében minden bajnak, fejetlenségnek, egyenetlenségnek, egyháziatlanságnak, templom elhanyagolásnak és fizetni nem akarásnak, a lelkési állás betöltése iránti közönynek, a lelkési székhely Feledre való áthozatala iránti ellenállásnak a legfőbb oka a Pólos és Feledi családok két templomi első női széke, melyről a Pólos család tagjai hajlandók lennének bizonyos feltételek mellett lemondani, de a Feledi család tagjai nem. A gyülekezet túlnyomó

lezárásához, akinek helyettese, Ablonczy Pál meg is jelent az 1933. január 12-ére összehívott közgyűlésen. Az ő elnöklete alatt megtartott szavazáson a székjogok eltörlésére adta le szavazatát a többség, így ilyen irányú határozatot hoztak a megjelentek. Ugyanennek az évnek az októberében pedig újabb szöveget ütöttek a régi szokás koporsójába, ugyanis hivatalosan az egész egyházkerületben mindenütt eltörlték a családi székjogot, amit a későbbiekben a szószékről is ki kellett hirdetni. Azt, hogy ezek után kinek hol legyen a helye – konkrétan a női székek ügyét –, egy újabb presbiteri gyűlésen akarták rendezni, de erre nem került sor.

A helyzet viszont éleződött a közösségen belül, mivel három megüresedett presbiteri hely betöltése kapcsán újra fellángolt az ellentét a két csoport között. A Feledy és a Pólos családok a megegyezés egyik feltételeként szabták a templomi székek korábban fenntartott rendjének visszaállítását. Az 1934 márciusában megtartott közgyűlésen úgy határoztak, hogy a presbitérium állapítsa meg a székrendet.¹² A községben nagy tiszteletnek örvendő Boross Zoltán egyházmegyei tanácsbíró le is tett egy javaslatot, amely szerint a férfi és a női traktusok első három padosrába az iskolás fiúk s a lányok üljenek, a presbiterok maradjanak a megszokott helyükön, a honorácioroknak

része azonban már régi idők óta forrongva követeli a családi székek megszüntetését, mert a templomban 12 női szék van, a családok száma pedig kiknek nincsen templomi székek körülbelül harmincz... (idézet az 1932. december 15-i presbiteri gyűlés jegyzőkönyvéből)

- 12 Ekkor már Bellágh Barna volt a lelkész, aki visszaemlékezéseiben – talán túlzottan is – keményen fogalmazva írt a kialakult helyzetről: *„A pásztor nélkül maradt és nagy lelki zavarok és belső ellentétek között sinylődő feledi gyülekezet tagjai érdeklődtek utánam. [...] Tudtam, hogy rengeteg bajra, örlő küzdelemre, az átkos templomi székharcból eredő villongások kellős közepébe kell mennem [...] ebben a fenekestől felforgatott feledi zavarban csak az Isten uralma teremthet rendet. Éppen ezért ezt az Uralmat ígyekeztem a rend és megbékélés eszközeül felhasználni. Evégből minden hitemtől és képességeimtől telhetőt elkövettem. Egy pár őslakos családot még sem sikerült megértésre bírnom. Ezek a családok a nálunknál bizonyára sokkal méltóbb őseiktől örökölt templomiszékjoghoz a gyülekezet nagy többségét alkotó, nagyrészt későbbi időben betelepülő nem nemes családok tiltakozása ellenére makacsul és a bevándorlottak iránt eltelt kibékíthetetlen gyűlölettel ragaszkodtak, jóllehet soha templomba nem jártak. Jó lelkiismeretem, a gyülekezeti lelki érdek, de az egyházmegyei hatóság törvényes rendelete sem engedhette meg, hogy ezeknek az értetlenségükben és gyűlöletükben elvakult és megbékélésre szívük keménysége folytán a legcsekélyebb mértékben sem hajlandó, üres nemesi göggyükben lelkiileg megáporodott családoknak helyeslően bólintsak. Ez esetben a gyülekezet felemelkedettebben gondolkozó, hitben és áldozatban példát mutató, templombajáró zömét idegenítettem volna el egyházunktól. A lelki malomkövek közt örlődve végre is vállalnom kellett a jóval kisebb veszteség lehetőségét, amely veszteség a sok eredménytelen békítő tárgyalás után be is következett azzal, hogy négy végleg megmakacsodott család egyházunkból kilépett. Ez az esemény ugyan előre látható volt, mégis nagy fájdalommal érintette a reám bízott lelkekért felelőséget érző lelkipásztori szívemet. Másrészt megnyugtatót azonban az a tudat, hogy a gyülekezet életében most már tiszta helyzet állott elő, mert az évtizedes békétlenség méregfoga önmagától kiesett.”* Tömösközi 2022, 364. p.

továbbra is az ajtóval szembeni rövid padsorok volnának fenntartva. Ez alapján a nemek szerinti elkülönülés így továbbra is megmaradt volna, de a kor és vagyon szerinti megkülönböztetés nem. A presbitérium ezt az indítványt egyhangúlag elfogadta – igaz, a gyűlésen nem vett részt senki a Feledy családból, a Pólosékból pedig csak egy személy volt jelen –, illetve a következő gyűlésen kiegészítette, módosította azzal, hogy az eddig a honorácioroknak fenntartott női székeket átengedik az iskolából kikerült leányoknak, és a férfiak padsora elé egy sor ülőhelyet csináltatnak a fiúk részére.

Láthatjuk, hogy lassan, de biztosan felülkerekedtek a régi szokás megszüntetését akarók, és ezzel olyannyira megváltozott a helyzet, hogy a kisebbségbe került „ősi családok” az egyházi vezetőknel levélben tiltakoztak az őket ért méltánytalanságok ellen és kérték az adókulcsok rendezését, ellenkező esetben nem maradnak tovább az egyházban. Azonban hiába érték el a „fejszerinti adózást”, újabb kikötésekkel éltek (20-30 évre szerették volna ezt a rendszert rögzíteni), amihez az egyház nem járulhatott hozzá. 1935 februárjában a lelkész a közgyűlést már úgy tájékoztatta, hogy mindenféle békéltető szándék ellenére *„több egyháztagunk elhagyta őseink hitét”,* de azért reményét fejezte ki, hogy *„a Jó Isten a kitértek szívét minél előbb visszavezérli egyházunk kebelébe”.* Tény, hogy innentől nem szerepelnek a gyűléseken jelen levők között a Feledy és a Pólos család tagjai – csekély kivételtől eltekintve. A lelkész javaslatára úgy határoz a presbitérium, hogy a közösséget *„hűtlenül elhagyók semmiféle egyházi szertartásban nem részesíthetők”,* akik pedig vissza akarnak térni, azok ügyét minden esetben külön fogják tárgyalni. Ennek a döntésnek komoly súlya volt, hiszen az emberi élet legfontosabb momentumait, azaz a keresztelést (születés), esketést (házasságkötés) és a temetést (halál) is érintette.¹³

A kilépésüknek azért is volt nagyobb jelentősége, mert az egyházi adót így nem fizették, pedig a korábbi adókulcsok szerint az átlagnál nagyobb összeggel (illetve terménnyel, fuvarral stb.) járultak hozzá a közös terhekhez¹⁴ – valószínű, hogy ezzel éreztették leginkább a hiányukat.¹⁵ A parókia építésére sem ajánlottak fel semmit, ami szintén negatívan érintette annak költségvetését.¹⁶

13 Az nem derül ki a jegyzőkönyvekből, hogy a „kitértek” másik gyülekezethez pártoltak át vagy felvettek volna más vallást, és ezzel az egyházi szertartásokban is részesülhettek. A már idézett krónikás, G. Kovács Gyula szerint a többségük lutheránus lett. (G. Kovács 1998, 171. p.) Volt korábban is példa az egyházközség elhagyására: 1915-ben Huszti Julianna kikérte a keresztlevelét. A presbitérium azzal a kikötéssel adta oda neki, hogy ha később esetleg visszatérne, akkor már „a régi jogokat nem élvezheti”, és ez vonatkozott másokra is ezután.

14 G. Kovács azt írja, hogy a Pólos és a Feledy családok fizették az egyházi adónak közel felét. G. Kovács 1998, 171. p.

15 A felettes hatóságok 450 lélekkel számoltak ebben az időben, a presbitérium azonban kérte, hogy csak 290 fővel számoljanak az egyházi járulékok tekintetében, mivel a tényleges adófizetők száma nagyon lecsökkent.

16 A lelkészlak felavatásáról szóló tudósításban is utaltak rájuk: *„egy-két duzzogó hívőcsalád félreállása dacára”* is sikerült megvalósítani a tervezett építkezést. Gömör XV. (1935) 19. 2–3. p.

Bellágh Barna lelkészsége ideje alatt nem is tértek vissza. 1938. év elején, amikor az új lelkész kiválasztásáról esett szó, akkor – többek között – azzal érveltek Ablonczy Pál mellett, hogy „*az apostoli palástjának szerető szárnyai alá bizonyára azok is vissza fognak térni, akik most távol tartják magukat...*”¹⁷

1938-tól találkozhatunk olyan kérvényekkel, amelyek arra vonatkoznak, hogy valakik újra a református közösség tagjai szeretnének lenni. Ekkor jelentkezett Pólos László és felesége, akiknek azt a feltételt szabta a presbitérium, hogy a „távol maradásuk” időszakára kiszámított adójuk 40%-át fizessék meg, illetve a tárgyévben kirótt teljes összeget. A vizsgált időszakban egyébiránt nem beszélhetünk nagymértékű visszatérőről, sőt a Feledy család már egyáltalán nem tűnik fel a jegyzőkönyvekben.¹⁸

A lelkész és a tanító – az egyházi tisztviselők

A közösség életében a lelkész szerepe vitathatatlanul meghatározó, személye kulcsfontosságú, éppen ezért egyáltalán nem elhanyagolható, hogy milyen viszonyt ápol a hívekkel – ugyanúgy a szűkebb csoportokkal (pl. a presbiterekkel), mint az összes egyház taggal, ideértve a szórványban élőket is. A vizsgálat alá vont években három lelképásztora volt Felednek és társegyházának, Gortvakisfaludnak. Közülük kétségkívül Kiss Ferenc volt a legmegosztóbb személyiség.¹⁹ Le kell szögezni, hogy a tanulmányunk egyáltalán nem célja, hogy személyét negatív színben tüntesse fel, sőt az sem, hogy a vitákban igazat adjon egyik vagy másik félnek, csupán néhány tényt veszünk górcső alá.

Az egyik ilyen a lelkész fizetése körüli nézeteltérés. Feltűnően sokszor hozta szóba (vetette jegyzőkönyvbe) Kiss Ferenc, hogy kevesellte a jövedelmét.²⁰ Mind a pénzbeli,

17 Végül nem Ablonczy Pál lett itt a lelkész, mivel súlyosan leromlott egészségi állapotára hivatkozva nem tudta elfogadni a felkérést.

18 Későbbiekben biztosan változott a helyzet, de a 2. világháború utáni időszakról nincs pontos információnk. Viszont az sokatmondó információ, hogy a közelmúltban a gondnokok a Feledy családotól kerültek ki.

19 A Sajókesziből érkező Kiss Ferencet 4 pályázó közül választották ki 1908 novemberében. [Sárospataki Református Lapok IV. (1908) 47. 504. p.] Viszonylag hosszabb ideig, 1931 márciusáig szolgált a feledi és a gortvakisfaludi gyülekezetben.

20 A fizetéssel kapcsolatos gondok nem csupán a feledieket érintették ebben az időszakban. Az 1918 tavaszán tartott gömői egyházmegyei közgyűlés egyik tárgya volt az éves esperesi jelentés, amely részletesebben kitért erre a kérdésre is: „*Megemlékezik a jelentés a lelkészi fizetések körül támadt sok bajról s zűrzavarról is. Az egyházak – tisztelet a kivételnek – nem hajlandók önszántukból a kárta szerinti fizetést kiszolgáltatni a belhivatalnokoknak, kik pedig erősen küzdenek a háború okozta nehéz megélhetési viszonyokkal, aránytalanul erősebben, mint az egyháztagok túlnyomó nagy többsége. Akadt már olyan egyházközség is, amely – megüresedvén a lelkészi állása – nem hajlandó a régi díjlevél alapján papot sem választani, kijelentvén, hogy tartja magát a konventi egységekhez. Valóban elszomorító tünetek ezek!*” [Sárospataki Református Lapok XIV. (1918) 16–17. 84. p.]

mind a természetbeni juttatások kiegészítését kérte, még a Gortvakisfaludról történő fuvarozása kapcsán is vitába szállt a felediekkal. Minden bizonnyal ez és a társadalmi csoportok közötti feszültségek nem éppen szerencsés kezelése vezetett ahhoz, hogy elköszönt az itteni gyülekezetektől és máshol vállalt szolgálatot.²¹ A viszonylag hosszúra nyúló lelkészsége alatt többször felmerült a távozása. Amikor végleg elment, egyezséget kötött a presbitériummal, és 2000 korona hátralékot kapott, amit 1923-tól számoltak neki össze. Az ez előtti időszakot még át kellett vizsgálnia a vezető testületnek, aminek megtörténte után le is akarták zárni ezt kérdést. A későbbiekben azonban többször is feltűntek Kiss Ferenc követelő levelei, de mindig megállapították, hogy nem állt fenn tartozás.

Egy ideig nincs saját lelkésze a gyülekezetnek, ebben az időszakban a serki Zajdó László helyettesített. Rá hárult a gyülekezetben belüli feszültségek megoldása, de fáradásai nem jártak sikerrel. Közel három év telt el, hogy Bellágh Barnát 1934-ben megválasztották és beiktatták.²² Bár a híveken belüli szakadás az ő időszakára esett, dicséző szavakkal illették rövid működését, elsősorban a lelkészlak megépítésében és ezzel Gortvakisfaludról Feledre való áthelyezésében tett erőfeszítéseit emelték ki. Kapcsolata a hívek többségével jó volt, a falu magyar kulturális életében is tevékenyen részt vett.²³ Érdekes, hogy az 1938-as távozásának egyik megindoklásában a csekély fizetését említik.²⁴

21 1924-re már teljesen megromlott a viszony közte és az egyháztagok többsége között, például a tavaszi gyűlésen „Pólos Gyula presbíter kijelenti, hogy míg a jelenlegi egyházi hivatalnokok vannak, egyházi adót nem hajlandó fizetni azzal a megjegyzéssel, hogy azért kívánja ezt a kijelentést jegyzőkönyvbe venni, mivel úgy a lelkész, mint a tanító a gyülekezet tagjai között az egyenletlenkedést és békétlenkedést szívták. A hátralékos fizetéseit pedig visszamenőleg is kifizeti, ha ezek a változások megtörténnek.” Kiss Ferenc feledi szolgálata alatt a problémákat tulajdonképpen „kivitte a közösségből”, még az egyházmegyei bírósághoz is eljuttatta a hátralékok miatti panaszát, s az esperest is bevonta. Ez a tény is az eddig felvázolt állapotokat tükrözi. A presbitérium nem tartotta korrektnek a követelést azért sem, mert az egyháznak is többen tartoztak, ezeket a pénzeket behajtani nem igazán tudták. Az esperesi határozatban az is benne volt, hogy akkor a presbitériumnak kell kifizetnie a lelkész felé fennálló tartozást. Szintén Pólos Gyula mondta jegyzőkönyvbe ez elleni tiltakozását, és kifejtette, hogy a nagy többségnek az volt az óhaja, hogy a lelkész máshová kerüljön, és ha ez megtörténik, akkor a hátralékokat is valahogy rendezik vele, „s itt kezdődik az egyház békéje”. Mint tudjuk, Kiss Ferenc egészen 1931-ig itt maradt, sőt a „háborúzás” még utána is folytatódott közötté és a felediek között.

22 Több jelölt és meghívási kísérlet is volt, de például Seres Zoltán kövecsesi lelkész a körülményeket mérlegelve nem volt hajlandó elfogadni a felkérést. Bellágh Barnát, az akkori rozsnói segédlelkészt Boross Zoltán ajánlotta a gyülekezet figyelmébe.

23 „A belmisszió minden ágában kifejtett szép munkássága, kiváló muzikális kézsége, jó adminisztratív tehetsége folytán népszerű lelkész volt...” [Tömösközi 2022, 156. p.]

24 „A távozó lelkész a magyar kultúra egyik legfáradhatatlanabb munkásaként működött, nagyműveltségű nevével együtt Feleden, honnét csekélyebb javadalmazása miatt távozott el Nagyszelmencre. Feled magyar társadalmá bensőségteljes ünnepség keretében vett búcsút

Ezután több lelkészjelöltjük is volt a gyülekezeti tagoknak, de más-más ok miatt végül egyikük sem került Feledre,²⁵ majd megválasztották Káposztás László hanvai segédlelkészt, akinek éppen a 2. világháborús évekből jutottak, amelyek főleg anyagi nehézségekkel teltek: folyamatos hiány és pénztelenség, kölcsönök felvétele stb. nehezítette az ő és az egyház életét. A jegyzőkönyvek utolsó bejegyzésénél (1941. június 15.) még Káposztás neve szerepel, de nemsokkal később, szeptemberben lemond, mert a helyzete a gyülekezetben tarthatatlanná válik.²⁶ Viszont róla is elmondható, hogy a helyi magyarság, a magyar kultúra élharcosa volt ittléte alatt, éppen ezért a faluban pozitívan ítélték meg a személyét.

A lelkészekről általában az a kép rajzolódik ki a jegyzőkönyvekből, hogy a korábbi századokra jellemző „mindig felsőbb státuszú” lelkipásztor korszaknak végleg vége szakadt, a világiakkal „egy szintre” került, ami főleg a konfliktusoknál érezhető. A vizsgált időszakban már szó sincs arról, hogy ő töltené be a közösség szellemi vezető szerepét vagy erkölcsi mintát, tanácsokat adna, s a hívek hétköznapi gondjaival foglalkozna. Tevékenységük „csupán” a vallásos életre, a szolgálatra koncentrált, a tágabb szintéren, azaz a településen azonban többük tevékeny részesei voltak a társadalmi életnek.

A tanító, azaz Urbán Dezső,²⁷ valamint az iskola szerepe is meghatározó volt a közösségben azért is, mert nem csak a református családok gyermekei tanultak ebben az intézményben. Utóbbiaknak – mivel egyházi adót nem fizettek – hozzá kellett járulni

a közbecsülésben és szeretetben állott kiváló kulturmunkás-lelkésztől. [Gömör XVIII. (1938) 14. 2. p.] Őnéletrajzában is a szűkös anyagiakra hivatkozik: „Bármilyen lelkem kedve szerint való volt az a munkatér, melyen Feleden az egyház és a magyarság szolgálatában működtem s bármilyen jól éreztük is magunkat a jó barátoktól körülvelt és a szeretet melegétől hevített feledi paróchián, mégis meg kellett barátkoznunk azzal a gondolattal, hogy a mind elviselhetlenebbé váló anyagi viszonyaink miatt az államsegélyileg rendezetlen és nagyon gyenge helyi javadalmat nyújtó feledi lelkési állást jobban kell felcserélnem, hogy így családom megélhetését biztosíthassam.” [Tömösközi 2022, 365. p.] Bellágh Barnát később Csehszlovákiából kitelepítették, és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Lak községben teljesített szolgálatot 1954-ig. 1961-ben hunyt el.

- 25 Név szerint: Ablonczy Pál (betegsége miatt nem vállalta), Varga Lajos (nem támogatta a Közgyűlés), Csomós Béla segédlelkészt Ntű Sörös Béla teológiai igazgató ajánlotta, majd a presbitérium Baraxa Lajos berzétei lelkipásztort szerette volna meghívni, de a prédikációjának meghallgatása után – amely prédikáció a kiküldöttek tetszését elnyerte – az ottani emberektől megtudták, hogy a lelkész viszályban volt az egyházzal, és valamilyen multság miatt kellemetlensége is volt, így nem kérték fel a szolgálatra. A kiküldöttek saját elhatározásukból kifolyólag átmentek Hanvára és részt vettek az istentiszteleten, és ez alapján ajánlották be Káposztás László ottani segédlelkészt, akit szavazások után fel is kértek.
- 26 Tömösközi 2022, 157. p. Hogy ez a „tarthatatlanság” mit jelent vagy miből fakad, nem tudjuk. Feltételezhetjük, hogy ebben az anyagi viszonyok leromlása, a kölcsönök és ezzel kapcsolatosan megindult per játszhatott közre.
- 27 Éppen az első könyv megnyitása előtt, 1914 szeptemberében választották meg.

több kiadáshoz, pl. iskola fenntartásához,²⁸ vagy éppen tanítói fizetéshez, akinek a jövedelme – a lelkészéhez hasonlóan – többször téma volt a gyűléseken. Azt tudjuk, hogy lakást biztosítottak neki, pénzbeli és természetbeni juttatásokat kapott (gabona, széna, vagy ezek átszámított ára, tűzifa, de a vásártérért fizetett bérlet is őt illette, az iskolakertet is használhatta stb.). Rendszerint ő volt a jegyzőkönyv vezetője (a presbitériumnak, „döntéshozók” csoportjának nem volt hivatalos tagja). Felszólalásaiból nagyrészt rekonstruálhatjuk az iskola épületét, környezetét és a tanítói lakást, hiszen folyamatosan kérvényezi a javításokat, újításokat, szóba hozza a gondokat.²⁹

A presbitérium

Érdeemes külön megvizsgálni a presbitérium összetételét, s alakulását, a korszakban betöltött szerepét és a testület tevékenységét is.

E szempontokat vizsgálva az átolvasott jegyzőkönyvek igen változatosak. Az 1914-től kezdődő időszakban nagyon aktív a feledi presbitérium, a régi családok képviselőinek szava a mérvadó. (Ez fordult meg az 1930-as évekre, a gondnok személyét is más családok adták már.) Folytonos súrlódásban vannak a lelkésszel, valamint a már kisebb közösséget alkotó gortvakisfaludi anyaegyházzal. Előbbiről már volt szó, de a gortvaiakkal is az anyagiak miatt keletkeztek a konfliktusok, egyebek között azért, mert a közös terheken nem tudtak megegyezni. Az ottani parókia költségeihez nem kívántak már olyan mértékben hozzájárulni, amennyire a társközösség követelte, főként azért, mert túlzónak tartották, illetve saját parókiát akartak építeni és a lelkészt Feledbe költöztetni. Az anyásítási törekvésüket is véghez akarták vinni, amit nagyobb akadály leküzdése nélkül sikerült is (ekkor már jóval többen vannak a feledi reformátusok, mint a gortvaiak). A későbbiek során konszolidálódott a helyzet a két közösség között, nem jön elő semmilyen nézeteltérés, a lelkészválasztásoknál, valamint az egyházkerületi és más fórumok szavazásainál is meg tudtak egyezni, s a közös presbitéri gyűlések is rendben zajlottak.³⁰

Főgondnoka is volt a két közösségnek, a század elején Osváth Dániel főszolgabíró töltötte be sokáig ezt a tiszteletet, később Boross Zoltánt választották meg – egyebek

28 1914-ben a következő összegeket rótták ki: „A Presbitérium, mint iskolaszék kimondja, miszerint a más felekezeti iskolaköteles gyermekek, valamint az egyházi adót nem fizető reformátusok is fejenként 4 K fenntartási díjjal rovatnak meg; a vegyes házasságból származó, de nem felekezetünkhöz tartozók pedig fejenként 2 K-val terhelendők.”

29 Például 1935. október 21-én Urbán Dezső előterjesztette kérését, „hogy a tanítói lakás alakítsák át a mai kornak megfelelőleg [...] Az átalakítást akként kéri, hogy kis szobához kapcsolassák hozzá a kamra [...] a nagy szoba padlója is cseréltesse ki, a konyhából rekesztessék 2 gerenda szélességben éléskamra, ez láttassék el új ajtóval és ablakkal, valamint új pinceajtóval.”

30 Napjainkban a gortvakisfaludi közösség nem aktív.

között az önzetlen szolgálataival indokolva. Presbiternek is így kérték fel, csakúgy, mint dr. Batta Pál ügyvédet is, aki egyházmegyében is vállalt tisztséget.³¹

Kétségtől a két legaktívabb személyről beszélünk. Nem csupán tudásukkal, munkájukkal segítették az egyházat, hanem a kötelező adókon kívül anyagiakkal is hozzájárultak a felmerülő költségekhez. Batta Pált szinte minden jogi ügyben felkérték, Boross Zoltán járásbíró pedig aktivitásával is kitűnt, egyebek között a parókia megépülésében szerzett elévülhetetlen érdemeket. Ők ketten nem csupán a református egyháznál, hanem a falu életében is fontos helyet foglaltak el.

A presbitérium volt egyben az iskolaszék is korszakunkban, így felügyelte az oktatást, igaz, nem a teljes faluban, hiszen volt egy időben katolikus és szlovák tanoda is. (Majd a visszacsatolás után vetődött fel a magyar állami iskola terve.)

A 20. század első felében az egyházközség és azon belül a vezető testület törekvéseinek kétségtől a legnagyobb, legjelentősebb eredménye a parókia felépítése (tulajdonképpen egy meglévő ház lebontása, átépítése), valamint a lelkész Gortvakisfaludról Feledre „költöztetése” – és ezzel összefüggésben az anyaegyházi szerep átvétele. Messze a leghosszabb – egész pontosan 23 oldalas – bejegyzéssel szerepel a „lelkészlak-avatási ünnepség”, amely hűen tükrözi az esemény fontosságát. Az 1935. október 20-án tartott templomi díszközgyűlés teljes anyaga lejegyzésre került (beszámolók, ünnepi beszédek), s ebben olvasható az építkezés története (tervezés, kivitelezés, mesterek,³² adakozók, segítők neve stb.).³³

A feledi egyház anyagi helyzete nem volt túl rózsás a 20. század első felében. Pedig akkor még egy nagyobb közösségről beszélhetünk, éppen ezért több volt az adófizető (még az 1930-as években is közel 300 volt a gyülekezet lélekszáma), valamint

31 Az 1935. február 21-én tartott közgyűlésen Bellágh Barna *„kifejezésre juttatja azt a visszas helyzetet, hogy egyházuknak két érdemes tagja, Dr. Batta Pál és Boross Zoltán, akik jó tanácsaikkal az egyház ügyeinek intézéseivel nagy szerepet töltenek be és a presbitéri gyűlésen is szívesek megjelenni s ezek dacára mégsem tagjai a presbitériumnak. Ajánlja a közgyűlésnek, hogy ezen érdemes egyháztagokat válassza meg presbiternek”*. A presbitérium – azzal, hogy a testületet 8-ról 10 főre emeli ezzel – egyhangúlag beválasztotta őket a soriba.

32 A mesterek név szerint: Habány Pál feledi építőmester, Balog János feledi asztalosmester, Molnár Dániel pálfalai ácsmester, Feledy István feledi mechanikus és Blau Dezső rimaszombati bádgos.

33 A feledi reformátusok közül több mint 80-an támogatták különböző összeggel az építkezést (összesen 13 721 korona), de rajtuk kívül más vallásúaktól (891 K), valamint a szomszédos és távolabbi községekből is érkeztek adományok (4019,80 K). A díjtalan munkával segítők, fuvarokat, illetve gyalognapszámot vállalók névsora és a teljesített időtartam pontos számai is lejegyzésre kerültek. Néhányukat, Boross Zoltánt, Batta Pált, Urbán Dezsőt bővebben is méltatták, csakúgy, mint Borics Gyula harangozót. Nem maradhatott el a „távolmaradók”, „kilépők” lelkész általi megdorgálása sem, akik *„éppen az egyik legnagyobb és legnehezebb feladatok megoldása előtt háttal fordítottak s akiknek így a világon egyáltalában semmi, de semmi részük nem lehetett ebben a dicsőséges munkában”*.

ingatlanokkal és földterülettel is rendelkezett a református közösség. Mindez persze nem azt jelentette, hogy a kiadásokra megvolt a megfelelő fedezet, hiszen sok volt a hátralék, amiket nem tudtak behajtani, valamint a tisztviselők fizetése (juttatásai) is sokat kivettek a pénztárból. Ezek mellett a folyamatos felújítások, építkezések szintén komoly terhet jelentettek.

Több bérleti ügy került megvitatásra a jegyzőkönyvekben. A falu egyik központi részén (a mostani polgármesteri hivatal környezetében) voltak ingatlanjai az egyháznak.

Legjelentősebb bevételi forrást a vendéglő vagy mozi³⁴ és a mészárszék jelentette. A bérlők között ott találjuk például Klein Károlyt, Klein Vilmost, Barta Bélát vagy Jaczkó Adolfot. Ezeknél kb. évi 5000 korona bevétellel lehetett számolni. Rajtuk kívül Róth Andor egy lakóházat, Bráz József, majd Lipták János (asztalos) üzlethelyiséget béreltek az egyháztól ebben az időszakban. (Ezekből 2000–3000 korona körüli összeg származott.)

A korszak egyik legerősebben terjeszkedő cége, a főként lábbelikről híres, de más egyebeket is gyártó cseh Baťa is egy időben az egyháztól bérelt épületet, amit üzlethelyiségnek alakított ki.³⁵ (Ebből az épületből lett később a ma is meglévő parókia.) A Feleden már az 1920-as évek közepétől jelen levő cég képviselőivel németül tárgyaltak, a bérlet ideje alatt több ezer korona bevétel származott tőlük.

A presbitériumnak anyagi felelősséget is kellett vállalni az egyház vagyonával kapcsolatban. Ez többször szóba kerül, például 1939-ben, amikor a mészárszéket fel kellett újítani, illetve átépíteni és az ezzel járó anyagi kiadásokat banki kölcsönrel próbálták fedezni. A váltón „*a presbitérium elnöksége és az összes presbiterek mint váltói kötelezettek*” lettek feltüntetve egyenlő mértékben. Az is előfordult, hogy egy-egy presbiter vállalta a kezességet, ahogy történt ez 1929–30-ban, amikor két részletben 7000 korona kölcsönt folyósított az egyház Hupka Lászlónak. Ő azonban többször is haladékosat kért, s pártfogói, Pólos Gyula és ifj. Pólos István is a halasztásokért szólaltak fel. Egy ideig húzódtott az ügy, végül 1934-ben úgy határozott a presbitérium, hogy a kezesek éves dohánytermését megfelelő törvényi úton lefoglaltatja.

További kintlévősége volt az egyháznak a helyi gazdaközösségnél, amit szintén nehéz volt behajtani. Itt is összefonódások voltak, hiszen ennek a társaságnak az elnöke az a Szegedi Gyula volt, akit az egyik legtöbbet felszólaló presbiterként tartunk számon ebben az időben.

34 G. Kovács azt írja, hogy 1923 vagy 1925-ben volt az első mozifilm vetítése a Klein-vendéglőben. [G. Kovács 1998, 165. p.] A mozi épületét később lakóházzá alakították át, állólat, sertésolat, kocsiszínt és fatartót építettek hozzá, és így adta bérbé az egyház. Komolyabb beruházás volt a mészárszék renoválása is (ebben üzlet, segédszoba és hentesműhely volt).

35 A csehszlovák–magyar határ közelében fekvő településeken sorra nyíltak a Baťa üzletek. Az olcsó áru nem csupán a helyiek igényeit szolgálta ki, hanem bizonyos csatornákon keresztül óriási mennyiségben juttatták át Magyarországra is. Egyes becslések szerint több millió pár cipőt vittek át illegálisan az 1920–30-as években [Máté 2020, 13. p.]. A csempészés egyik következménye, hogy a Baťa boltok közül a feledi és az ajnácskői bonyolította le az egyik legnagyobb forgalmat. [Boross 1985, 182. p.]

A tenispálya is szóba került, mint egyházi tulajdon, valamint a vásártérről is – amelynek bérlete a tanítói jövedelemhez tartozott – többször tárgyalnak, hiszen egy központi jelentőségű területről volt szó, amelyet a falu szeretett volna megszerezni az egyháztól, de ez akkor megghiúsult.³⁶ Áruba bocsátották viszont az iskolakertnek nevezett területet, amely szintén a tanítóhoz tartozott.³⁷ Folyamatosan felparcellázták, a legtöbb területet Bőd Imre vásárolta meg, ebből jelentős anyagi forráshoz jutottak, amit a parókia építésébe tudtak investálni. Egykoron a református templom mellett levő mezőgazdasági területtel is a gyülekezet rendelkezett. Ennek bérbeadásával is gyarapodott valamelyest a pénztár, csakúgy, mint a néhai Feledy Andrásztól „örökölt” föld bevételeivel, amely a temető mellett volt.

Erkölc, fegyelmezés

Ennél a kérdésnél rögtön meg kell említenünk, hogy az a fajta egyházfegyelmezés, amelyre más jegyzőkönyvek és a szakirodalom ismerete alapján számítani lehetett, nincs jelen ebben a több mint negyedszázadban. Nem kellett senkit meginteni, figyelmeztetni, megbüntetni pl. viselkedése okán vagy kizárni az egyház soraiból kicsapongó élete miatt. Az 1910–20-as években a presbiteri gyűlések elején gyakorta feltette a lelkész a „szokásos” kérdést, hogy vannak-e olyanok, akiket az úrasztalától el kellene tiltani? Végigolvasva ezeket, minden esetben nemleges volt a válasz, tehát vagy tényleg nem volt ilyen bűnös lélek, vagy az évszázados szigor enyhült.

Akadtak mégis olyan bejegyzések, amelyek ide vonatkoznak – a fentebb említett „távolmaradó” családok egyházi szertartásokból való kizárása mellett. Több ízben fegyelmezni kellett magukat a presbitereket is a gyűléseken a nem megfelelő viselkedésükért, például mikor már a tetőfokára hágott a viszály, akkor verbálisan is egymásnak estek. A lelkész elnök ilyenkor felkérte a jelenlevőket, hogy a „helyhez illő komolysággal és tisztelettel viseltessenek”.³⁸ Vagy éppen a hiányzásukért lettek megdorgálva, igaz, többször volt, hogy tüntetőleg nem jelentek meg a gyűléseken.³⁹ Az 1936. október 4-ei összejövetelen a távolmaradókat – akiket név szerint is felsoroltak – arra kötelezték, hogy igazoló jelentést adjanak. Kiemelték, hogy a gyűlésen fontos kérdéseket tárgyalnak meg. Ennek érezhető következménye, hogy legközelebb már többen megjelentek.

36 A vásárok mellett itt rendezték az 1910-es évektől a Feledi Torna Club labdarúgó-mérkőzéseit is egészen 1996-ig. Máté 2022, 14., 36. p.

37 Az egykori református iskola szomszédságában volt ez a terület, a mai polgármesteri hivatal környékén.

38 Heves viták más ügyekben is kirobbantak (pl. vásártér értékesítése vagy más területre való cseréje kapcsán), amik után a gyűlést berekesztették.

39 Kiss Ferenc egy ízben indítványozta egy régebbi gyakorlat alapján, hogy aki 3 egymás utáni gyűlésről hiányzik, az veszítse el a presbiteri tisztségét.

Történelmi események, háborúk – a nagy történelem

Az 1. világháború mint esemény érdekes módon nem kerül szóba a jegyzőkönyvekben, pedig érezhetően zajlik a „háttérben”.⁴⁰ Közvetve többször előjön természetesen, például: a renovált templomban hálaadó istentiszteletet szerveznek, de a „*mostani válságos nehéz helyzetre való tekintettel*” csupán a helyi lelkészt kérik fel szereplésre (1914); az aktuális közgyűlést határozatképesnek mondják ki, mert a „*háborúban távol nem lévők 1/3 része*” jelen volt (1916); a rekvirált harangért 1152 koronát kapott az egyházközség (1917); az orgonasípokot ugyanígy elvitték, azokat pótolni akarták (1918); Urbán Dezső tanító hadba vonult, és a helyettesítőről kell gondoskodni (1918); hadikölcsön említése többféle kontextusban stb. Szinte állandó téma, hogy egyre többen nem fizetnek egyházi adót, a nélkülözésről, nehéz körülményekről (pl. kenyérhiány) esik szó a háború és következményeinek kapcsán. Az impériumváltás, a Magyarországtól való elcsatolás sem annak megtörténtekor, hanem csak jóval később olvasható ki (pl. csehszlovák pénzben kezdtek el számolni). Ezek az információk inkább a 2. világháború előtt s konkrétan a bécsi döntés után erősödnek fel: az 1938. november 24-ei presbiteri gyűlésen az elnöklő lelkész, Káposztás László „*...abból az alkalomból, hogy a felszabadulás után első alkalommal gyűlt egybe a presbitérium, szívélyes szeretettel üdvözlí a megjelenteket és a gyűlést megnyitja*”. Ha a gyűlések napirendi pontjain nem is, de a „háttérben” végig érezhető a megváltozott helyzet. (Pl. kiderül, hogy katonai igazgatás van, amely a szlovák iskolát a magyar tanügy céljaira átadta, az iskolaszék pedig foglalkozott is az ügygel, a tanító pedig kérte, hogy szerezzenek be az iskola részére egy magyar címert, valamint Magyarország-térképeket.) A háború kitörése után nagyon ritkúlnak a gyűlések, az emberek aktivitása lecsökkent, és nagyon kevés ügyet tárgyaltak.⁴¹ Egy érdekes momentumról is szót kell ejteni, ami ide kívánczik. Az 1939. november 19-én tartott presbiteri gyűlésen a főgondnok bejelentette, hogy a lelkészek ellen az igazoló eljárás megindult, ami arra vonatkozott, hogy a két világháború közötti időszakban mennyire voltak a magyarság mellett és mennyire szolgálták ki az „idegen” hatalmat.⁴²

40 Ezek a jegyzőkönyvek nem veszik át a Historia Domusok szerepét, másutt viszont „emléket hagynak” a történelem nagyobb pillanatairól, és itt újra csak a simonyiakat hozhatjuk fel példaként, akik el-elve beírtak a falura vagy a gyülekezetre vonatkozó eseményeket a jegyzőkönyvi bejegyzésektől függetlenül. (Pl.: „*Pro memoria – 1944. évi december hó 22-én vonúltak be az orosz csapatok. Templomunkat akna találat érte, összes ablakai betörték. A tanítói lakon a hambárt akna találat érte. Karácsonykor úrvacsoraosztás sem Simonyiban, sem Darnyán nem volt. Legelső istentisztelet 1945. január 14-én tartatott. Egyház és iskola hadikára 72.000 korona.*”)

41 1939 novemberéig még viszonylag a megszokott módon és időközönként zajlottak le a gyűlések, ezt követően azonban 1941. márciusáig összesen 4 jegyzőkönyvet találunk, amelyek között az egyik félbe is van hagyva. Az említett év márciusában – különböző okok miatt – viszont 7 (!) gyűlést tartottak.

Meglepő, hogy nincsenek például állami és egyéb ünnepekkel, jeles évfordulókkal kapcsolatos események. Nyilván a csehszlovák éra alatt ez egyébként is kevésbé jöhetett szóba, de a „magyar időkben” sem volt egyházi szervezésű rendezvény. Azonban más szervezetek lelkesen tartottak ilyen összejöveteleket a településen, amelyekben nagyon aktív részesei voltak a mindenkori lelkészek, s a gyülekezet világi tisztviselői közül többen is.⁴³

Azt már Bellágh Barna önéletrajzából tudjuk, hogy – minden bizonnyal nem csak az ő működése alatt – valamennyi csehszlovák állami ünnepen bevonultak a templomba a tisztviselők, a csendőrök és a detektívek, és így kellett istentiszteletet, ünnepi beszédet tartani. *„Ezek voltak lelkipásztori pályám legnehezebb és legverejtékesebb szolgálatai. Boldog vagyok, hogy e verejtékes papi funkciók kapcsán Isten vezérlő Lelke mégis mindig megadta a stílusbeli kifejezési módot úgy, hogy magyar szívem érzéseinek megtartása és sértetlensége mellett a mondanivalóm se államellenesek, de hízelgők se legyenek.”*⁴⁴

Összegző gondolatok

A közel ezer oldalt végigolvasva, az adatokat vizsgálva képet kapunk a társadalmi rétegekről, a közöttük lévő konfliktusokról, amelyek a székvitákon keresztül jöttek a felszínre. Nyilvánvaló, hogy nem az váltotta ki az ellentétet, hogy bizonyos ülőhelyeken nem tudtak megegyezni a régi feledi gyökerekkel is rendelkezők és az újonnan beköltöző vagy feltörekvő családok. Az ellentét az egyház berkein kívül is jelen volt, de mindez oda vezethető vissza, hogy Felednek a vasúti gócpont létesítése után, de főként a 19–20. század fordulójától társadalmi szempontból egyre heterogénebb lakossága kezdett kialakulni, ami a népesség számában is markánsan kimutatható. Egy komoly vonzaskörzettel bíró kisebb város szerepét töltötte már be, amelynek csupán egy – de igen hangsúlyos – szelete a református egyházközség.

42 Az akkori lelkész, Káposztás László is igazolás alá került, és 8 napon belül kellett jelezni a hatóságnak, ha a lelkész „magatartása nemzethűség szempontjából kifogásolható a csehszlovák uralom idejéből”.

43 Ennek kapcsán elég, ha csak a SzMKE (Szlovenszkoí, később Széchenyi Magyar Kultúr Egyesület) feledi fiókjának megalakulását (1937. december), tevékenységét megemlítjük. E szervezet vezetői között ott volt Bellágh Barna lelkész, Urbán Dezső tanító és a presbiterek közül is többen. [Prágai Magyar Hírlap XVI. (1937) 283. 11. p.]. A későbbiek során is nagyon aktívak voltak a református közösség tagjai, Káposztás László elnöki tisztet is betöltött és a legtöbb eseményen beszédet is mondott, Boross Zoltán pedig „a fiók agilis kultúrreferense” volt. Ld. például *Nagysikerű Kölcsey-émlékünnepély Feleden* [Prágai Magyar Hírlap XVII. (1938) 212. 8. p.], *Feled magyarsága bensőséges örömmel ünnepelte meg az első felszabadult Idust, Március 15ikének megünneplése Feleden* [Felvidéki Magyar Hírlap II. (1939) 70. 11. p., Gömör XIX. (1939) 13. 4. p.]

44 Tömösközi 2022, 365. p.

Ugyanígy rávilágítanak a dokumentumok a gazdagabb-szegényebb rétegek elkülönülésre. Egyrészt már az egyházi adók különböző mértéke kapcsán kirajzolódnak a csoportok, de a természetbeni szolgáltatások megemlítésénél is egyértelműek a határvoalak, például az építkezés vagy egyházi (lelkészi, tanítói) földek megművelése kapcsán konkrétan meghatározzák a fuvarosok (vagyis igával rendelkezők) és a gyalogosok (kétkezi munkások) kötelezettségeit.

A jegyzőkönyvek elemzésével és bemutatásával az eddig fel nem dolgozott feledi egyházközség történetéhez is hasznos információkkal akartunk szolgálni, amelyek egy átfogóbb munka részei is lehetnek.

A vizályok ismertetése kapcsán nem volt szándékunkban sem az érintett családokat, sem magát a feledi vagy gortvai egyházat negatív színben feltüntetni. Csupán korrajzot adtunk közre a háborúk, határmódosítások és más nehézségek által sújtott évtizedekről, amikor Feled község és a helyi református gyülekezet próbálta feldolgozni a társadalmi és politikai változásokat. Ebből fakadóan valahol érthető a feszültség, amely konkrétan a templomi ülésrend vitájából indult ki, de sokkal messzebbre vezet. A régi szokásjoghoz ragaszkodók és az ellene fellépők ellentéte mellett érezhetően rossz helyzetbe sodródott az egyház, ami az anyagiak terén is megmutatkozott. Szinte állandó küzdelmet jelentett ez a közösség számára – még Kiss Ferenc lelkésszel is emiatt különböztek össze. A presbitérium igyekezett jól gazdálkodni a meglévő javakkal (bérlet, eladás), a nehéz évtizedek alatt számos eredménnyel büszkélkedhetett, hiszen templomot, iskolát és más ingatlanokat renováltatott, valamint új parókiát építettek, amelynek kapcsán a felediek erőn felül teljesítettek. A csehszlovák helyi hatalmi nyomás (illetve kontrollja) szintén rányomta a bélyegét az egyház életére, de a bécsi döntés után is érezhető némi bizonytalanság, azért is, mert a „felszabadulás” öröme után jött az újabb háború.

A református közösségen belüli feszültségek minden bizonnyal a 20. század második felében teljesen lecsengtek, hiszen a nagyobb változások következménye egy társadalmi átrétegződés/átrendeződés, és új kihívások elé nézett a gyülekezet is (vallási korlátozások, csökkenő magyarság és ezzel együtt csökken a hívek száma is stb.).

A jegyzőkönyvekben rögzített információkon keresztül egy nagymértékben átforgalmazható korszaknak lehetünk tanúi. A társadalmi, gazdasági és politikai változások mikroszinten is tetten érhetőek. A presbitérium mint döntéshozó testület elsősorban gazdasági ügyekben járt el, valamint a hitéletet próbálta erősíteni és az oktatás zavartalan működését igyekezett biztosítani. A korszakban a fegyelmező szerepe már háttérbe szorult, befolyása azonban nem csökkent. További sorsát is érdemes lenne nyomon követni – de ez már egy következő kutatás eredménye lehet.

Irodalom

- Bartha Elek 2006. „Velem folytatódik az idő...” Templomszéki jogok két bodrogközi református gyülekezetben. In Selmeczi Kovács Attila (szerk.): *Lélek és élet. Ünnepi kötet S. Lackovits Emőke tiszteletére*. Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság.
- Boross Zoltán 1985. A csempészés emlékei a Medvesalján a két világháború között. In Ujváry Zoltán (szerk.): *Gömör néprajza. I.* Debrecen, KLTE, 179–183. p.
- Faggyas István 1990. *Lakosság és templomi ülésrend I. Gömör néprajza XXVII.* Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék.
- Faggyas István 1991. *Lakosság és templomi ülésrend II. Gömör néprajza XXXI.* Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék.
- Fél Edit – Hofer Tamás 2011. „Mi, korrekt parasztok...”. *A hagyományos élet Átányon*. Budapest, Korall.
- Jávor Kata 1971. Egy 19. századi presbiteri jegyzőkönyv tanulságai. *Népi Kultúra – Népi Társadalom V–VI.* 71–103. p.
- Jávor Kata 2000. Az egyház és a vallásosság helye és szerepe a paraszti társadalomban. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz. VIII. Társadalom*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 791–818. p.
- G. Kovács Gyula 1998. *Feled története*. Somorja, Méry Ratio.
- Máté György 2020. Megélhetési kényszer, alkalmazkodási forma vagy tudatos vállalkozás? A gömöri és nógrádi csempészésről. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 21. évf. 2. sz. 3–29. p.
- Máté György 2022. *A feledi labdarúgás 100 éve / 100 rokov futbalu v Jesenskom*. Feled, FK Feled – Feled Község Önkormányzata.
- Népszámlálás... 1912. A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása*. Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal.
- P. Szalay Emőke (szerk.) 2013. *Gömöri Református Egyházmegye I. A magyar református egyház javainak tára XXI.* Komárom, Szlovákiai Református Keresztyén Egyház.
- Tömösközi Ferenc 2022. *Az Ige erejével. Lelkészi életrajzok és adattár Gömörtől a keleti határig*. Komárom, Selye János Egyetem Református Teológiai Kar.

GYÖRGY MÁTÉ

WHO CAN SIT WHERE? MICRO-HISTORICAL LESSONS FROM CHURCH SEATING DISPUTES AND OTHER CASES BASED ON A RECORD OF THE HUNGARIAN REFORMED CHURCH IN FELED

The centuries-old documents in the possession of the Reformed Christian congregations in southern Slovakia, within them in the settlements of the Gemer region, are still an untapped resource for historians and ethnographers. Most parishes in this region keep such documents, such as registers, minutes of presbyteries and assemblies, treasurer's books, records of the history of the congregation, etc. In this study we are looking at one of the documents (a specific record of a presbytery and assembly) of the Reformed Christian congregation of our place of residence, Feled, which covers a relatively narrow period of time, not quite 13 years. However, both in the larger history and in the life of the local community, these were some of the most eventful years of the 20th century, as the minutes begin on 11 October 1914 and end on 30 January 1927.

LAKATOS JUDIT

A nyíregyházi metodista gyülekezet története a kezdetektől a csehszlovák–magyar lakosságcseréig

JUDIT LAKATOS

The History of the Methodist Congregation of Nyíregyháza From the Beginning to the Czechoslovak–Hungarian Population Exchange

Keywords: Nyíregyháza; revival movements; Methodist church; population exchange

A szabadegyházak történetének kutatása során Szigeti Jenő figyelt fel elsőként arra, hogy ezek a közösségek jelentős sikereket értek el a vegyes nemzetiségű területeken, és határozott szándékuk volt, hogy a nemzetiségi ellentéteken túllépve mindenkit megszólítsanak, közösségeiken belül a nemzetiségi feszültségeket feloldják. (Szigeti 1990) Figyelemre méltó megállapítása volt az is, hogy a keleti és nyugati kereszténység határa, egyben a protestáns egyházak elterjedésének legkeletibb „bástyája” a Kárpát-medencében húzódott, és e missziós határon egyedül a szabadegyházi közösségek tudtak átlépni. Ezt a határátlépést ő az adventista egyház kárpátaljai misszióján keresztül mutatta be.

A szabadegyházak megjelenésének vallástörténeti kontextusát és társadalomtörténeti vonatkozásait számos tanulmányban járták körül kutatók, és valamennyi jelentősebb felekezet történetét feldolgozták több-kevesebb részletességgel. (Szigeti–Rajki 2012) További tanulmányozásra vár viszont az a kérdés, hogy mi okozta e közösségek feltűnő sikereit a magyarországi nemzetiségek között.

A metodista egyház magyarországi történetében a nemzetiségi kérdésnek különösen nagy jelentősége van, hiszen a második világháborút megelőzően az egyház tagságának körülbelül kétharmada nem magyar anyanyelvű volt. A bácskai németek között indult misszió kezdettől nagy gondot fordított a magyarok megnyerésére, de körükben csak mérsékelt sikerekről számolhattak be. A Németországból érkezett prédikátorok szorgalmasan tanultak magyarul, az egyház lapját, a *Békeharangot* kezdettől magyar nyelven jelentették meg, de nagyobb létszámú magyar gyülekezetet nem sikerült szervezni. A történelmi Magyarország felbomlásával a virágzó bácskai gyülekezetek az ország határain kívülre kerültek, az egyetlen budapesti gyülekezetbe többségében

németek jártak. Az első világháború utáni megújulás több dunántúli sváb és egy nyíregyházi szlovák gyülekezet csatlakozásával kezdődött, a nemzetiségi túlsúly így tartósan megmaradt.

Nyíregyházára a 18. század közepétől három hullámban érkeztek telepes szlovák parasztok, de a mezőgazdasági idénymunkások, mesterlegények, családtagok „leszivárgása” egészen 1920-ig tartott. Részben ennek is köszönhetően nyelvüket sokáig őrizték. A nemzetiségileg, felekezetiileg rendkívül vegyes képet mutató térség kedvező táptalaja volt a szabadegyházi közösségek, korabeli szóhasználattal szekták megjelenésének. Már a 19. század végén megjelentek a baptisták és a nazarénusok, majd némi késéssel a szabadkeresztények, a Jehova tanúi, a tolsztójánus szekta követői. Legnépesebb, legjelentősebb közösséggé a metodista egyház vált. Tanulmányomban e közösség kialakulását mutatom be, és igyekszem választ találni arra a kérdésre, hogy miért éppen a metodista egyház tudta befogadni az itt kialakult szlovák nyelvű ébredési közösséget, és mennyiben segítette a szabadegyházi keret szlovák nyelvük megőrzését, nemzeti tudatuk megerősödését. A gyülekezet történetét az 1946–1948 között lezajlott csehszlovák–magyar lakosságcsereig követem, amelyben a gyülekezet lelkesze, Márkus József András kitüntetett szerepet vállalt, és a gyülekezet szinte teljes számban áttelepült Csehszlovákiába.

A szabad evangéliumi gyülekezetek kialakulása Nyíregyházán

A 19. században a protestáns egyházakban különösen felerősödő szekularizáció, a vallásvesztés és a templomok elnéptelenedése idején sajátos ellenpontként az alföldi paraszti közösségekben a vallásosság felerősödése volt tapasztalható. A racionális teológia terjedésével a prédikációk üres erkölcsi tanításokká laposodtak, az egyházpolitikai küzdelmek, az egyház társadalmi pozícióiért folyó harc kiüresítette a keresztény életformát. A vallásukhoz ragaszkodók életében keletkezett hiányt a házi istentiszteletek, a közös imádság, éneklés, áhítatos könyvek olvasása pótolták. A népi vallásosságnak e puritán gyökereit Szigeti Jenő paraszt-ecclesioláknak, „egyházacskáknak” nevezte (Szigeti 1982, 15. p.), amelyek a 19. század végén megjelenő szabadegyházak bázisát képezték.

A nyíregyházi tirpákok körében a paraszt-ecclesiolák megjelenésére a néprajztudósok is felfigyeltek. Márkus Mihály a nyíregyházi tanyabokrok világáról írt disszertációjában a társas élet alkalmi sorában megemlékezett az esti beszélgetések, „vecserkák” egy sajátos változatáról. Egyes tanyákon azért jöttek össze, hogy közösen olvassanak a Bibliából, imádkozzanak és énekeljenek a Tranosciusból. Márkus Mihály ezek megjelenését a tanyai kint lakás általánossá válásával magyarázta. (Márkus Mihály 2009, 231. p.) A templomtól messzire kerülő hívek körében szokássá vált, hogy csak kéthetente mentek be a városba, Nyíregyháza egyetlen evangélikus templomába (egyik héten az öregek, másik héten a fiatalok), hétközben pedig házaiknál jöttek össze.

A templomtól való elszakadás, fizikai távolság vezethetett volna a vallásosság gyengüléséhez, de a közismerten erős felekezeti öntudattal bíró evangélikus szlovákok

körében a templomhoz való ragaszkodás nem csökkent. Minden róluk szóló munka megemlíti, hogy a tír pákok a távoli tanyákról is bejártak a városba, időnként 10–15 kilométert is gyalogoltak, hogy a vasárnap reggeli istentiszteleten részt vegyenek. (Márkus Mihály 2009; Márkus J. András 1935; Gyivicsán Anna 2000) E szokásukat később a metodista egyházhoz való csatlakozás után is megtartották. A népi vallásosság számos más jelensége (más felekezetek ünnepeinek megtartása, szokásainak, rítusainak átvétele) arra mutat, hogy a hagyományos templomi vallásgyakorlást kevesellték a tír pákok, ezért is lettek egyre gyakoribbak a hétközben tartott vallásos összejövetelek. A paraszt-ecclesiolák előzményének tarthatjuk az evangélikus szlovákok körében általánosan elterjedt házi áhítat gyakorlását is, amelyet a kutatók már részletesen leírtak. (Márkus Mihály 2009, 257–258. p.; Gyivicsán 2000, 31. p.)

A bokortanyákon megindult vallásos megújulás a mélyebb lelki élet utáni vágyból spontán módon fakadt, nem emelkedtek ki vezető egyéniségek, nem állandósultak közösségek, és nem járt a templomi vallásgyakorlás elhanyagolásával. Az evangélikus egyház lelkészei ezért kezdetben jóindulatúan figyelték a vallásos buzgóság megnyilvánulásait. A 19. század végén Szabolcs megyében is megjelenő szabadegyházak beavatkozását azonban már nem kísérte ilyen elnézés. Elsőként a baptisták és nazarénusok igyekeztek kapcsolatot találni és gyülekezeté formálni az imádkozó paraszti közösségeket. Az erős missziós elkötelezettséget mutató baptisták már 1901-ben imaházat vásároltak a városban, kis gyülekezetük alakult, de jelentős számú hívőt nem sikerült magukhoz vonzani. Az ország más vidékein nagy sikereket felmutató baptista misszió nyíregyházi kudarcát abban láthatjuk, hogy csak magyar nyelven prédikáltak.

A paraszt-ecclesiolák népi vallásgyakorlása és a pietista gyökerű szabadegyházak közötti „átmenet” a nyíregyházi ébredési mozgalom történetében jól nyomon követhető, egyúttal rávilágít arra is, hogy az anyanyelven hirdetett ige minden másnál szorosabb lelki közösséget teremt. Az ébredési mozgalom megindulása az 1900-as évek elején olyan Felső-Magyarországról érkező prédikátorok tevékenységével függött össze, akik evangélikus háttérből jöttek, így a felekezetükhöz ragaszkodó tír pákok számára ismerős kegyességet hoztak magukkal, és emellett szlovák nyelven hirdették az igét. Újdonság volt, hogy fáradhatatlanul járták a tanyákat, napközben látogattak, megtérésre, kegyes, istenfélő életre buzdítottak, esténként pedig nagyobb hallgatóság előtt prédikáltak valamelyik tír pák tanya udvarán. A Tranoscius-énekek mellett új, ébredési énekeket is tanítottak (mint például a református belmisszió kedvelt énekét a *Föl, barátim, drága Jézus zászlaja* alá kezdetűt). A régi és új kegyességi formák összetalálkozása, a keresztény életgyakorlat megújítására való felszólítás váratlanul nagy vonzerőt gyakorolt a tír pákokra, és 80–100 ember is összegyűlt egy-egy tanyai istentiszteleten.¹

1 A nyíregyházi ébredési mozgalom kezdeteiről a legteljesebb képet Márkus J. András nyíregyházi metodista lelkész rajzolta meg 1935-ben megjelent *Isten műve napjainkban* című munkájában. Ő gyerekként maga is szemtanúja volt a tanyabokrokban kibontakozó vallásos megújulásnak. Minden bizonnyal ebből az írásból merített Ondrej Prištiak, akinek a lévai

Az első, hosszabban itt időző misszionáriusok, Csincsurák Sámuel és Rohacsek János kapcsolatait áttekintve jól kivehető, hogy rajtuk keresztül egy kiterjedt vallási megújulási mozgalommal kerültek kapcsolatba a nyíregyházi hívek. Csincsurák Sámuel (1883–1952) a Nógrád megyei Ozdinban lakó evangélikusok kérték meg, hogy látogassa meg a Nyíregyházán talált hívőket. A később íróként, költőként ismertté vált misszionárius a bácskai Pincéden született szlovák családban. Fiatalon „kolportorként”, bibliaárusként működött, valószínű utazó prédikátorként járta a szlovákok lakta falvakat a Bácskában és Felső-Magyarországon is. (Bánszki 2021b) Rohacsek János a Trencsén megyei Ótúrán (Stará Turá) született szlovák családban, és szintén kapcsolatban állt az ozdini evangélikus gyülekezettel. Csincsurák 1910 tavaszán érkezett Nyíregyházra Ozdínból, és hosszabb időt töltött itt. Többször prédikált a városban Szuhanzky Andrásné házában, de a tanyákat is járta. Prédikációi nyomán sokan megtértek, és valóságos ébredésről beszélnek a visszaemlékezések. (Márkus J. András, 1935) Az addigi alkalmi összejövetelek rendszeressé váltak. A gyülekezetté válás felé tett fontos lépés volt, hogy a hívek egy házat vásároltak a Szarvas utca 43. szám alatt, amikor a régi Szuhanzky-ház már kicsinek bizonyult a növekvő számú érdeklődőnek.

A felvidéki evangélikus szlovákok körében a 20. század elején megindult vallásos ébredés a német és svájci protestáns vallási megújulási mozgalom (Gemeinschaftsbewegung) nyomán bontakozott ki. Ez a pietista gyökerű belmissziói mozgalom a meglévő egyházi kereteken belül igyekezett változást elérni a személyes hitre jutás, a megtérés hirdetésével. Nagy hangsúlyt helyeztek a támogató, lelki növekedést segítő kis közösségek létrehozására, a bibliatanulmányozásra, lelkigondozásra, evangelizációra. Működésüket számos egyházi, felekezeti egyesület megjelenése és élénk diakóniai tevékenység is követte. Ilyen jellegzetes belmissziói egyesület volt az alkoholelles Kék Kereszt Egyesület, amely 1894-ben Magyarországon is megkezdte munkáját Biebrauer Tivadar (a Bethesda Kórház és a Protestáns Árvagysegület egyik alapítója) kezdeményezésére, 1897-ben pedig Ótúrán is megalakult a helyi egyesület. A német egyházi megújulás lelkisége legfőképpen a Kék Kereszt Egyesület révén jutott el Magyarországra, és fontos szerepet játszott a methodista egyház megjelenésében is.²

Testvérgyülekezet történetéről szóló Nemzedékről nemzedékre (*Z pokolenia na pokolenie*) című, 1995-ben megjelent könyvből folytatásokban részleteket közölt a Nyíregyházi Evangélikus Gyülekezet lapja, a *Hírmondó* a 2002. 10. számtól. Endreffy Zoltán nyugdíjas lelképásztor az evangélikus egyházban zajló megújulási mozgalom történetét kutatva jutott el a lévai Testvérgyülekezet történetét bemutató munkáig, amely sok személyes történetet közölt az ébredés idejéből.

- 2 Az Amerikai Egyesült Államokból indult mozgalom az alkoholizmus visszaszorítását tűzte ki célul, s ebben nagy szerepet szánt a vallásnak és a vallásos közösségeknek. A tagok teljes absztinenciát fogadtak, a velük kapcsolatba kerülőknek pedig mértékletes alkoholfogyasztást tanácsoltak. Felekezeti mozgalomként működött, s elsősorban a pietista megújulási mozgalmakkal találta meg a közös hangot. Kék Kereszt Egyesület működött a Bácskában az evangélikus németek között is. Egy ilyen kis kör hívta be az első methodista lelkészeket

Az óturai Kék Kereszt Egyesület (Modrý kríž) megszervezése az ottani evangélikus lelkes, August Roy lányai, Kristina Roy (1860–1936) és Maria Roy (1858–1924) nevéhez fűződik. A két testvér tevékenysége sok egyéb területre is kiterjedt, árvaházat, egy kisebb kórházat is létesítettek Ótúrán, és közreműködtek egy evangélikus diakonissza egyesület felállításában. A család anyai és apai ágon is szoros kapcsolatban állt a szlovák nemzeti mozgalommal, amely a két testvérnek köszönhetően az evangélikus egyház megújításának ügyével is összefonódott. Kristina Roy az egyesület megszervezésekor már közismert író, szlovák nyelven írt vallásos regényeit számtalan nyelvre lefordították. Maria Roy énekíróként lett ismert. Közösén összeállított énekeskönyvük, a Sion énekek (*Piesne sionské*) 1906-ban jelent meg először, és a szlovák nyelvű ébredési mozgalomban óriási népszerűsége tett szert.³ A Roy testvérek valamennyi Nyíregyházán járt prédikátorral, könyvterjesztővel kapcsolatban álltak. Ha nem is kezdeményezői, de támogatói voltak az alföldi szlovákok körében folyó missziós munkának. Az óturai missziós központ kisugárzása a Felvidéktől a Bácskáiáig ért,⁴ és kapcsolataik a Kék Kereszt Egyesületen keresztül a szlovák evangélikusok körén túl is kiterjedtek.

A Nyíregyháza környéki tanyákon megélénkülő vallásosság a vendég prédikátorok megjelenésével külső ösztönzést kapott, növekedett a résztvevők száma, és kisebb közösségek állandósultak is. A baptistákhoz csatlakozók közössége határozott szabadegyházi jelleget öltött, de a legnagyobb csoport a Szarvas utcai gyülekezet maradt, amely továbbra is megőrizte evangélikus kötődését. Ezt a közösséget a németországi közösségi mozgalom saját missziós területének tekintette, és Martin Urban kelet-európai missziós igazgató 1911 májusában új prédikátort küldött ide Rohacsek József (1877–1962) személyében. Rohacsek József óturai születésű evangélikus misszionárius volt, aki Kristina Roy hatására tért meg és hagyott fel a kereskedő mesterséggel. Nyíregyházára a dél-bácskai Kiszácsról érkezett, ahol könyvárusként (kolportórként) dolgozott, és amerikai missziós útra készült. Lelkészi oklevele, felszentelése nem volt, de Neukirchenben egy missziós iskolában tanult, és Bécsben a metodistáknál is megfordult. A gyülekezetben kisebb szakadást idézett elő a külső beavatkozás, és a laikus vezetők, Veczán János és Pál a tagok egy részével kivált. Ez a csoport később a nyíregyházi Bethánia Egylet alapítója lett.

Rohacsek József kilencéves nyíregyházi tartózkodása jelentős változásokat hozott a gyülekezet életébe, amely az evangélikus egyházzal való szoros kapcsolat ellenére is kezdett egyre inkább sajátos arculatot ölteni, önálló szabadegyházi közösségként

Magyarországra. Részletesen a metodista egyház indulásáról: Khaled A. 2011, a Kék Kereszt bácskai indulásáról: Mojzes 1965.

- 3 A Roy testvérek életrajza a *Piesne Sionské* énekeskönyv szlovák nyelvű honlapján olvasható: <http://www.piesnesionske.sk/index.php?cid=3> Utolsó letöltés: 2022.07.13.
- 4 Csincsurák Sámuel és Rohacsek János a Nyíregyházán töltött tél után a Bácskában folytatták működésüket, és az ottani kékkeresztes egyesületek alapításán dolgoztak a bácskai szlovákok között. (Mojzes, 1965; Bánszki 2021b)

működni, részben a közösség belső fejlődése, részben az evangélikus egyház elutasító magatartása miatt.

Rohacsek József nagy hangsúlyt fektetett a Biblia rendszeres olvasására. Az egyéni bibliaolvasás fontosságának hangsúlyozása valamennyi protestáns felekezet közös öröksége, amely szükségszerűen megkívánta, hogy mindenki az anyanyelvén olvashassa a Szentírást. A nyíregyházi tirpákoknak az 1579-ben elkészült ócseh nyelven kiadott Králicei Biblia volt a kezükben. A „rezes Biblia” a tirpák családokban Márkus József szerint a polcon porosodott (Márkus J. András 1935, 17. p.), és közel sem tartották akkora becsben, mint a családi áhítatokon használt Tranoscus énekeskönyvet. A német közösségi mozgalom a Bibliának sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonított, mint általában a korabeli protestáns egyházi felfogás, amely a „lázás bibliaolvasásban” a „rajongás”, a vallásos túlbuzgóság egyik jelét látta. (Orosz Tamás, 1939) A pietista hagyományt tovább vivő közösségekben a hívő életének minden kérdésében útmutatónak számító Szentírást naponta olvasták, elmélkedtek fölötte, közösségi alkalmakon tanulmányozták, magyarázták. Rohacsek József a szlovák ébredési mozgalomban töltött évei alatt ismerte fel, hogy óriási szükség volna egy új, modern szlovák nyelvre lefordított Bibliára. Bár teológiai képzettségét, lelkeszi jogosítványait az ellene folyó perekben rendre kétségbe vonták, az ókori nyelvek alapos ismerője volt, és jelentős tudással felvértezve állt neki a fordítói munkának. 1910-ben jelent meg a Márk evangéliuma szlovák fordítása, 1924-ben pedig a teljes Újszövetség, amelyet a Brit és Külföldi Bibliatársulat (British and Foreign Bible Society) adott ki Budapesten és Prágában. 1936-ra a Biblia valamennyi könyvének fordítása elkészült, amely az első, eredeti nyelvekből fordított szlovák nyelvű bibliakiadás lett. A szenvedélyes bibliaolvasó prédikátor hatására a gyülekezet is rendszeres bibliaolvasó lett.

Rohacsek idejére esett az énekkincs megújulása is. A Nyíregyházán járt prédikátorok a jól ismert Tranoscus-énekeket énekelték a tanyai összejöveteleken, és időnként felcsendült egy-egy ébredési ének is. Rohacsek József ismertette meg a nyíregyháziakat a Roy testvérek szlovák nyelvű énekeskönyvével, a Sion énekek című gyűjteménnyel. A szívesen és jól éneklő tirpákokból énekkart szervezett, zenei ismeretekre tanította őket, néhány tanyai házba harmóniumot, pianínót vásároltak. Ekkor jutottak el Nyíregyházára Kristina Roy szlovák nyelvű vallásos írásai is, amelyek rendszeres olvasókra leltek.

Nem meglepő, hogy a szlovák nyelvhasználat megerősödése a gyülekezetben, a hívek elmaradása a magyar nyelvű evangélikus istentiszteletekről a pánszláv szervezkedés vádját vetítette a közösségre, és Rohacsek József terelte a gyanút, amikor ismeretlenek röpiratot terjesztettek az 1913-ban bevezetett tisztán magyar nyelvű istentiszteletek megtartása ellen.⁵ Az erősen magyarosodó városban az eset óriási visszhangot váltott ki, a *Nyírvidék* 1913. február 6-i száma három oldalon taglalta a pré-

5 Pánszláv törekvések Nyíregyházán. *Nyírvidék*, 1913. február 6. 3. p.

dikátor bűneit. A vádak között szerepelt az óturai misszióhoz fűződő szoros kapcsolat, a misszió nevére vásárolt ház, az óturai misszióknak gyűjtött pénzadományok, és mint legfontosabb, hogy a tótul már alig tudó gyülekezetet arra „kényszerítette”, hogy szlovák nyelvű istentiszteletet hallgasson. A röpirat terjesztésében való részvételt nem sikerült bizonyítani, de az engedély nélküli egyesületalapítás és az engedély nélküli adománygyűjtés miatt Rohacsek Józsefet 60 korona megfizetésére kötelezték és a városból kiutasították.⁶

Márkus József András visszaemlékezéséből tudjuk, hogy az üldöztetés a gyülekezetet nem törte meg. Rohacsek József rövidesen bevonult, és tábori lelkészként szolgált előbb Miskolcon, majd Galíciában. Távollétében a gyülekezetet laikus vezetők (Harmann József, Greksza Mihály, Molnár András, Szabó Ede és Jakubcsák András) tartották egyben, és felesége is velük maradt. A háborús vereség és a Tanácsköztársaság után hazatérő prédikátort újabb, az 1913-asnál komolyabb támadás érte. A szlovák nemzeti érzület ápolása, a pánszláv szervezkedés vádja sokkal súlyosabban esett latba, így 1920 őszén Rohacsek József vizsgálati fogságba került, a gyülekezet imaházát pedig a hatóság lezárta.

Az egyik vád az volt ellene, hogy a Magyarországgal hadban álló oroszokért és csehekért mint testvéreiért imádkozott a gyülekezetben. Ennél is súlyosabb volt, hogy a román megszállás alatt elrendelt népszámlálás idején arra igyekezett rábeszélni a híveket, hogy vallják magukat szlováknak. A debreceni ítéletábra 1920. november 23-án Rohacsek Józsefet bűnösnek találta „izgatás büntette és közcsend elleni kihágás” büntetésében, és három év börtönrre ítélte. A periratok tanúsága szerint a vádlott a tettét beismerte, külpolitikai célzatát viszont tagadta. 1921. augusztus 30-án a fellebbviteli tárgyaláson végül mégis felmentették az izgatás vádja alól, bár magatartását továbbra is hazafiatlannak tartották. A további börtönbüntetést elengedték, Nyíregyházáról kiutasították, és oda nem térhetett már vissza.⁷

Rohacsek József kétségkívül erős szlovák nemzeti érzelmű volt, amit nem is tagadott, és igyekezett a gyülekezetet is megerősíteni szlovák nemzeti érzéseiben (a tót elnevezés helyett a szlovák elnevezés használatát is ő szorgalmazta, arra buzdította a híveket, hogy egymás között és a hatóságok előtt is a szlovák nyelvet használják),⁸ de nehezebb annak megítélése, hogy mennyire járt sikerrel. A román megszállás alatt 1920 januárjában lezajlott összeírás során, amely a 12 éven felüliekre terjedt ki,

6 Ezúton is köszönöm Bánszki Hajnalkának, hogy a két pánszláv perre felhívta a figyelmemet, és az 1920–21-es per anyagát a rendelkezésemre bocsátotta.

7 Rohacsek József bűnvádi pere. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdu-Bihar megyei Levéltár (tovább: MNL HBML) VII 2b B 306 1921. Rohacsek József szabadulása után családjával Csehszlovákiába költözött. Teológiai tanulmányait itt hivatalosan is befejezte, evangélikus lelkész lett, tovább dolgozott a Biblia szlovák nyelvű fordításán. (Márkus J. András 1935; Bánszki 2021b)

8 Rohacsek József bűnvádi pere. MNL HBML VII 2b B 306 1921.

Nyíregyházán csak 72 fő vallotta magát szlováknak. (Bánszki 2021b) Márkus Mihály 1943-ban megjelent monográfiájában az 1930-as népszámlálás adatait figyelembe véve 27 ezerre becsülte a tirpákok, vagyis a Nyíregyháza környéki tanyabokrokban és részben a városban lakó, többnyire evangélikus és szlovákul beszélő, értő lakosok számát. (Márkus Mihály 2009, 22. p.) A jelentős nagyságrendbeli különbség nyilvánvalóan abból adódott, hogy a tirpákok szlovák nyelvük ellenére nem voltak szlovák érzelműek, és ebben Rohacsek József sem tudott változást elérni.

Érdeemes felidézni, hogyan emlékezett a Rohacsek József elleni pánszláv vádakra Márkus József András. Ő úgy látta, a tirpákok se igazi tótok, se igazi magyarok nem voltak. Vallásos életükben ragaszkodtak a tót nyelvhez, és a gyülekezetben 80%-ban szlovákul imádkoztak, de a magyar nyelv térnyerését maga Márkus is elkerülhetetlen és természetes folyamatnak tartotta.⁹ Rohacsek törekvéseiben az anyanyelvhez való ragaszkodást látta, amelynek jogosságában megerősítette korábbi tanára, a frankfurti metodista teológia professzora, Ernst Sommer azon kijelentése, hogy az „anyanyelv elhanyagolása a jellem csorbításával jár”. (Márkus J. András 1935, 55. p.)

Mindezek fényében talán túlzás szlovák nemzeti mozgalomnak nevezni Rohacsek József nyíregyházi tevékenységét, de azzal egyetérthetünk, hogy Nyíregyházán a vallásos ébredési mozgalom a nemzetiségi nyelvhasználat kiszélesedésével járt. (Bánszki 2021b) Sokkal fontosabbnak tarthatjuk a közösség ébredési jellegét, elmélyült vallásosságát, melynek köszönhetően a későbbiekben együtt maradtak a szlovákul nem beszélő lelkészek irányítása alatt is.

Csatlakozás a metodista egyházhoz

A nyíregyházi szabad evangélikus gyülekezet Rohacsek József perbe fogásával válaszút elé érkezett. A korábbi formában együtt maradni nem tudott, a paraszt-ecclesiolákba visszavonulni nem akart, nem lehetett. A nemzetiségi kérdés, rendőrségi ügyek elfedték, hogy itt egy valóban összetartó lelki közösség alakult ki Rohacsek Józsefnek köszönhetően, ahol a hitélet gyakorlására sokkal mélyebb, bensőségesebb keretek között nyílt lehetőség, mint amit a templomi istentiszteletek, az evangélikus egyház által támogatott belmissziói alkalmak (mert ilyenre is volt példa) nyújtani tudtak.

Ilyen körülmények között a gyülekezet arra az elhatározásra jutott, hogy a Kék Kereszt Egyesület védelme alá helyezik magukat. 1920. június 1-jén egy kisebb küldöttség utazott Budapestre (Jakubcsák András, Szabó Ede és Márkus József András), hogy felkeressék a Kék Kereszt Egyesület irodáját, és felvételüket kérik. (Márkus J.

9 Márkus J. András 1935, 56. p. Márkus József a gyülekezet történetéről készült írásában következetesen a tót elnevezést használta, hasonlóképpen Márkus Mihály a tirpákokról írt néprajzi munkájában. „E névhasználat helyes és helytelen voltáról már igen sokat írtak. ...a tót névhasználatban magát a *népet* követjük.” (Márkus Mihály 1943, 6. p.) Írásomban ott öríztem meg a tót elnevezést, ahol a felhasznált forrásokban is ez szerepelt.

András 1935) A Kék Kereszt Egyesület vezetője azonban éppen nem volt otthon, így a hírből ismert metodistákhoz indultak. Funk Márton metodista szuperintendens egy jelentésben fél mondatban utalt arra, amiről sajnos nincs több információnk, hogy a „felső-magyarországi szabad tót közösségek már 1910-ben foglalkoztak a hozzánk való csatlakozás gondolatával”.¹⁰ Akkor a német közösségi mozgalom aktivizálódása miatt lekerült a napirendről a kérdés.

A metodista egyház a háború után szintén válságos időket élt át. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával az addig fennálló egyházi keretek megszűntek, az egyetlen megmaradt budapesti gyülekezet élén egy külföldi szuperintendens állt, így az egyház nagy missziós kezdeményezésekre nem vállalkozhatott, bár nem is zárkózott el a meghívások elől. A nyíregyházi gyülekezet befogadása Funk Márton szuperintendens részéről körültekintést igényelt. A szlovák nyelvű gyülekezetet pánszlávizmussal vádolták, lelkésze börtönben ült. A szuperintendens megszerezte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium engedélyét, és felkereste Rohacsek Józsefet a börtönben. Az ő hozzájárulását ugyan nem kapta meg, de segítette elérni a perújrafelvételt, és kihozni a prédikátort a börtönből. A reménytelen ügyet a budapesti metodista gyülekezet tagja, dr. Fleischer Gyula ügyvéd vállalta, aki az egyház új missziós kezdeményezése, az ingyenes jogsegélyszolgálatot nyújtó Népiroda vezetője volt.

A nyíregyházi gyülekezet azért csatlakozott a metodista egyházhoz, mert vezető nélkül maradt, és védtelen volt a hatóságok túlkapásaival szemben. A szlovák nyelvű gyülekezet vezetésére azonban a metodista egyháznak nem volt elég lelkésze, szlovákul tudó lelképásztora pedig egyáltalán nem. Ezért John L. Nuelsen püspök a gyülekezet vezetését kezdetben az egyik legrégebbi laikus vezetőre, Harmann Józsefekre bízta. Ifjabb Márkus Józsefet, aki tudott valamennyire németül, Frankfurtba küldték a prédikátor-képzőbe, Nagy Zsófia pedig útnak indult a svájci diakonisszaképzőbe. A következő évben újabb hat lány követte a példáját, Adami Mária, Haszics Julianna, Keczkó Erzsébet, Vitovszki Julianna, Babicz Ilona és Turcsán Erzsébet, ők Frankfurtba utaztak a Bethánia diakonisszaképzőbe. Mindez egy új kor beköszöntét jelezte, hiszen a közösségi mozgalomhoz kötődő gyülekezet korábban nem végzett szeretetszolgálatot, vendégprédikátorok jártak a városban, de a gyülekezeti tagok nem jutottak el az őket támogató missziós központokba.

A nyíregyházi evangéliumi közösség betagozódása a metodista egyházba meglepően könnyen, ha nem is teljesen zökkenőmentes zajlott, amit annak tudhatunk be, hogy a Kék Kereszt Egyesülettel, a német belmissziói mozgalommal kapcsolatban álló prédikátorok nagyon hasonló lelkiséget közvetítettek, mint ami a metodista egyházat is jellemezte. A rendszeres bibliaolvasás fontossága, a megtérés hirdetése, a hívő élet folyamánként követett szigorú, puritán életvitel (tartózkodás az alkoholfogyasztástól, a

10 Jegyzőkönyv a püspöki methodista egyház magyarországi missziójának második évi üléséről. 1922. június 27–július 2. Magyarországi Metodista Egyház Levéltára (tovább: MMEL), I.7 Évi konferencia, 16. doboz

világi szórakozásoktól), a közösségi alkalmak rendszeres látogatása tulajdonképpen közös volt mindegyik irányzatban. A különbség csak abban volt, hogy a metodista egyházban nagy önállóságot élvező gyülekezetek a konferenciák rendszerén és a püspök személyén keresztül betagozódtak egy nemzetközi egyházi szervezetbe, annak minden előnyével és hátrányával egyetemben.

Wallrabenstein Jakab, egy bácskai sváb a nyíregyházi gyülekezet élén (1922–1929)

1922. március 19-én érkezett meg a gyülekezetbe az első kinevezett metodista lelkész, miután az egyházhoz több új munkatárs csatlakozott. Wallrabenstein Jakab (1881–1965) Tiszaistvánfalván, korábbi nevén Járek községben (Bački Jarak, Szerbia) született, sváb evangélikus családban nőtt fel. Gyenge fizikuma miatt a paraszti munkára nem volt alkalmas, ezért tanulni küldték. Teológiai tanulmányait Eperjesen, majd Halléban végezte, ezt követően egy rövidebb időt a bielefeldi Bethel intézetben töltött (a német belmisszió fellegvárában, Friedrich Boedelschwing pszichiátriai intézetében), ami életre szóló hatást tett rá, és elkötelezte a diakónia és a belmisszió ügye mellett. Hazatérése után a Temes megyei Homokoson (Mramorak, Szerbia) volt evangélikus lelkész és az itt már működő Kék Kereszt Egyesület elszánt tagja (ennek révén Kristina Royjal is levelezésben állt). A trianoni békeszerződéssel a falu a határ jugoszláv oldalára került, a magyar nyelvű gyülekezet megfogyatkozott. 1921. december 26-án bejelentette elöljárójának, hogy kilép az evangélikus egyházból, és elfogadja a budapesti metodisták meghívását. A családjával áttelepülő lelkészt a metodista püspök rövidesen Nyíregyházára helyezte.

Az eset országos visszhangot váltott ki az evangélikus egyházban, és az *Evangélikusok Lapjában* 1922 folyamán többen visszatértek a „hitehagyott” Wallrabenstein Jakab ügyére.¹¹ Az eset azért is érintette fájdalmasan az evangélikus egyházat, mert ekkoriban lépett ki az egyház szolgálatából Reichert Gyula is, aki a dombovári gyülekezetben lett metodista lelkész. Wallrabenstein Jakab esetében a belmisszió ügye volt az a sarkalatos pont, amin a döntése megfordult, bár az evangélikus egyházban sokféle egyéb vád elhangzott vele szemben.¹² Olyan egyházban kívánta folytatni lelkészi szolgálatát, amely fogékony a szeretetszolgálatra, a lelki gondozásra, a megté-

11 *Evangélikusok Lapja*, 1922 (8. évfolyam), 17., 18., 21., 28-29., 39., 44. lapszámok.

12 Wallrabenstein Jakab (később Bujdosó János) hagyatékát az Evangélikus Országos Levéltár őrzi. Az alig egy doboznyi irat között található Sztéhlo Gábor evangélikus lelkész dátum nélküli visszaemlékezése Bujdosó Jakabról „Feljegyzések a Magyar Béthelről” címmel. Ő így emlékezett: „De azért örök nosztalgiaja nem hagyta nyugodni, szüntelenül egy bethelszerű intézményről álmódott. Az ennek megvalósítása utáni vágy gyötörte, csalogatta át az országhatáron, hajtotta a methodista egyház szolgálatába...” Evangélikus Országos Levéltár (HU EOL) VIII.014 Bujdosó János hagyatéka.

résre, és a metodista egyházat ilyennek ismerte meg. A magyar misszió évi ülésén bemutatkozásakor egyenesen azt mondta, hogy „most tudja, mióta a mi munkánkban áll, hogy már előbb is methodista volt, tudtán kívül”.¹³

Wallrabenstein Jakab békeszerető jellemének, tevékeny szolgálatának eredménye lett, hogy a gyülekezetnek a hatóságokkal nem akadt több gondja (legalábbis a városban, és a pánszláv vádaknak sem volt többé alapja), amit másutt nem mondhattak el a metodisták. Sőt, komoly elismerést vívott ki áldozatos munkájával. Szolgálatát egy virágzó időszakot hozott a gyülekezet életébe, amelyet a folyamatos gyarapodás jellemezett. 1921-ben száztízenn csatlakoztak a metodistákhoz, a következő évben hatvannyolcan már hivatalosan is egyháztagok voltak, és minden évben további 15–20 új tagot vettek fel. A családtagokkal, gyermekekkel, érdeklődőkkel együtt egy-egy alkalmon több százan is részt vettek.¹⁴ Megtartották az első keresztelőt és menyegzőt a gyülekezetben, ami a következő években egyre gyakoribb lett. Az ébredési közösség egyházas vonásokat kezdett ölteni.

A gyülekezetbe járó gyermekek száma az egyházi statisztikák szerint 180 és 200 között mozgott, és a kezdetektől vasárnapi iskolában foglalkoztak velük. Wallrabenstein Jakab gyermekeknek is tartott evangelizációkat a város környékén, a legszegényebbek között. A gyermekek között végzett szolgálat kapcsán fontos megjegyezni, hogy a vallásszabadságról szóló 1895. évi XLIII. törvény 18 éves kor fölött engedélyezte a vallásváltást. A gyermekek vallásos nevelését csak a „bevett” és törvényesen elismert egyházak végezheték, és minden vasárnap és ünnepnap abban az egyházban volt a helyük, amelybe születtek. A szabadegyházak közül egyedül a metodista egyház esetében tettek kivételt, és eltűrték, hogy alkalmain gyermekek is részt vegyenek, amit az egyház teljes mértékben ki is használt. (Fazekas Csaba, 1996) Budakeszin gyermeknyaralattás folyt, Wallrabenstein Jakab cserkészcsapatot szervezett, és minden gyülekezetben működött vasárnapi iskola. A kivételes bánásmód egyik magyarázata az lehet, hogy az egyház kiterjedt szociális tevékenységét a kormányzat is méltányolta, másrészt a gyermekkeresztség gyakorlásával a legkevésbé „szektás” szabadegyház volt.

13 Jegyzőkönyv a Püspöki Methodista Egyház magyarországi missziójának második évi üléséről. 1922. június 27. – július 2. MMEL, I.7 Évi konferencia, 16. doboz, 11. p.

14 A metodista egyházban más szabadegyházi közösségekhez hasonlóan az egyház tagja az lehetett, aki hivatalosan kérte valamelyik gyülekezetbe való felvételét, valamennyi időt próbatagként eltöltött, hitéről, elkötelezettségéről, erkölcsös életéről bizonyosságot tett. Idővel tagfelkészítő foglalkozásokon is részt kellett vennie a jelölteknek. A tagokkal szemben támasztott szigorú elvárások miatt sokan nem lettek hivatalosan az egyház tagjai, bár az istentiszteleteken rendszeresen megjelentek. A látogatókkal együtt a metodista gyülekezet létszáma jóval meghaladta az egyházi statisztikában szereplő számokat. Az egyházi szertartásokra vonatkozóan értékes információkat tartalmazhat a gyülekezet anyakönyve, amely jelenleg a Magyarországi Evangélikumi Testvérközösség birtokában van, így a kutatáshoz nem tudtuk felhasználni.

Márkus József András szolgálata (1929–1947)

1929-ben a nyíregyházi gyülekezetbe két fiatal prédikátor került, Márkus József András (1901–1993) Györkönyből és Dékány Elemér Kaposvárról. A gyülekezetnek ekkor 108 próbatagja és 154 rendes tagja volt, tiszta vagyona 118 ezer pengőt tett ki (ennél többet csak a budakeszi árvaház és üdülőtélep ért, 150 ezer pengőt),¹⁷ az egyik legnagyobb, legelevenebb gyülekezet volt az egyházban. Ezért Wallrabenstein Jakab utolsó innen küldött jelentésében 1929-ben azt a reményét fejezte ki, hogy Nyíregyházára egy kipróbált lelkészt helyez a püspök, akit nem csak a helyi érdekek vezetnek majd (értsd, nem helyezi előtérbe a nyelvi kérdést).¹⁸ A fiatal Márkus Józsefet valószínűleg nem tartotta ideális jelöltnek.

Nem tudjuk, hogy a lelkésztársak közül másoknak is voltak-e aggályai Márkus József fiatal kora vagy akár a szlovák nyelvhez való ragaszkodása miatt. Az *Isten műve napjainkban* című írásban, kicsit talán a korabeli kritikákra válaszolva említette, hogy „életem és ezen gyülekezet története szorosan összefüggnek egymással. Voltak, akik ezt nem tudták megérteni, de Istennek végzéseit meg nem változtathatják”. (Márkus J. András 1935, 64. p.) A későbbi évek történéseit és különösen a szlovákok kitelepülését ez a szoros összefonódás alapvetően meghatározta, ezért érdemes felidézni, amit a lelkész életének eseményeiről és személyiségéről száz év távlatából megismerhetünk.

A Márkus család a kevés számú tirpák nemesi család egyike volt, amely nagy tekintélynek örvendett. A szülők az első megtérők között voltak, és Verbőci bokorban – a tirpák tanyákat bokornak hívták –, a házuk udvarán rendszeresen prédikáltak vendégek olykor több száz fős hallgatóság előtt. A szülők a gyermekeiket nagy gonddal és előrelátással nevelték. A két idősebb fiút még fiatalon egy távoli ismerőshöz küldték az ausztriai Kremsbe németet tanulni. (Prištiak 2001) József különösen jó tanuló volt, sokat olvasott. Öccse, a tizenegy évvel fiatalabb Mihály hasonlóan értelmes, szorgalmas fiú volt, aki később Budapestre került egyetemre. Márkus József tizennyolc évesen már maga is némi tekintélyre tehetett szert, mert tagja volt a Budapestre indított küldöttségnek, amely a metodista egyházhoz való csatlakozásról tárgyalt.

Fiatalon megfogalmazódott benne: küldetése az, hogy a nyíregyházi gyülekezet lelképásztora legyen. Ennek a célnak az elérése érdekében indult 1921-ben Frankfurtba teológiát tanulni, és négyévi tanulás után egy fél évet Londonban is eltöltött. Hazatérése után azonban nem az otthoni gyülekezetbe kapott kinevezést, hanem a svábok lakta Györkönybe küldte a metodista püspök, amit némi csalódással vett tudomásul. Szlovák nyelvű életrajzírója, Ondrej Prištiak szerint itt is hűséggel végezte szolgálatát, és kihasználatlan energiáit a teológiai munkának szentelte. (Prištiak 2001)

17 Jegyzőkönyv a Püspöki Methodista Egyház Missiói Konferencia hatodik üléséről, 1929. április 17–21.

18 Uo. 28. p.

Ekkor nősült. A frankfurti út előtt eljegyzett István Ilonkát vette feleségül, aki maga is tirpák lány volt Cigány bokorból.

A szlovák nyelvű életrajza szerint Nyíregyházán az első idők a „rend helyreállításával” teltek, ami valószínűleg az általa kívánatosnak tartott gyülekezeti élet kialakítását jelentette. Rendbe tette a gyülekezet anyagi viszonyait, az adósságokat kifizették, a költséges diakóniai vállalkozásokkal felhagytak. A csatlakozás előtti évek elmélyült, lelki növekedésre figyelő, talán kicsit belterjes kegyessége tért vissza.

A másik érzékeny pontnak a gyülekezeti alkalmak nyelve bizonyult. Wallrabenstein Jakab idején a bibliaórák és istentiszteletek nyelve a magyar lett, a lelkész magyarul beszélt a gyerekekkel, fiatalokkal, idősekkel egyaránt. A szlovák nyelvű igehirdetésre azonban lehetett igény, mert 1927-ben a gyülekezet egy része szlovák nyelvű istentiszteletet kért, amit Wallrabenstein Jakab a laikusokra bízott.¹⁹ Hogy mennyien lehettek, akik magyarul egyáltalán nem értettek, nem tudjuk, de Márkus József nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy mindenki anyanyelvén hallhassa az igét. A vasárnap reggeli imaórát szlovák nyelven tartották, amit ő maga vezetett, és a „fő” istentisztelet maradt magyar nyelven. Az előbbire szívesebben jöttek az idősebbek, a másikkra a fiatalok. A frankfurti tanulmányok és a sváb gyülekezetben eltöltött évek után Márkus Józsefnek magának is bele kellett jönnie a szlovák nyelvű igehirdetésbe, amit azonban fontosnak tartott és nagy gonddal készült rá. (Prištia 2001) Később megnyilvánuló szlovák érzelmeire azonban, ezt leszámítva, nehéz ebben az időszakban következtetni. Amikor 1937-ban felesége ötödik gyermekük születésekor váratlanul meghalt, nem tirpák lányt, hanem a Budakeszin szolgálatban álló német diakonisszát, Elizabeth Niedant kérte feleségül.²⁰

1935-ben Nyíregyházán tartották az egyház évi konferenciáját, és azzal egy időben jubileumi ünnepségen emlékeztek meg a gyülekezet fennállásának 25. évfordulójáról. A gyülekezet nem a metodistákhoz való csatlakozást ünnepelte ekkor, amelyre 15 éve került sor, hanem a szabad evangélikus gyülekezet létrejöttét. Erre az alkalomra írta meg a lelkész emlékeit *Isten műve napjainkban* címmel. Márkus József identitásában az ébredési mozgalom volt a kiindulópont, a Rohacsek József által megteremtett biblikus, fegyelmezett, elmélyült imaélet élő, szlovák nyelvű gyülekezeti élet volt a minta, a metodista egyház pedig egy szükséges működési keret, amellyel szemben viszont egyre kritikusabb lett.

A háború előestéjén az 1938. november 2-i első bécsi döntés következtében visszacsatolták a Magyar Királysághoz Szlovákia és Kárpátalja déli, döntően magyarul

19 Jegyzőkönyv a Püspöki Methodista Egyház negyedik missziói konferenciájáról, 1927. szeptember 2–4. 27–28. p.

20 A házaspárnak még egy közös gyermeke született 1936-ban, Márkus István, Štefan Markuš, aki 1998-tól 2002-ig Szlovákia magyarországi nagykövete volt. Itt jegyezzük meg, hogy Márkus József testvére, Márkus Mihály a budapesti német gyülekezetből nősült, felesége Fleps Márta lett.

részét, majd 1939 márciusában egy rövid katonai akció keretében egész Kárpátalját. Ezen a vegyes nemzetiségű, vegyes vallású kárpátaljai területen a csehszlovák időkben cseh metodisták kezdtek missziót, és a szlovákok és ruszinok között gyülekezetek is szerveződtek az Ungvár környéki falvakban. Csehszlovákia német megszállása, Kárpátalja magyar visszacsatolása után a cseh misszionáriusoknak haza kellett térniük. 1939. május 19-én Josef Dobeš, a prágai cseh szuperintendens meglátogatta Tessényi János szuperintendenst Budapesten, és rábízta az Ungvár környéki gyülekezeteket, akiket együtt meg is látogattak.²¹ A magyar egyház örömmel vette tudomásul a „magyar testvérek visszatérését”, a csehszlovák metodista egyház viszont 1100 tagját veszítette el néhány hónap leforgása alatt, és több lelkészét bebörtönözték. (Schneeberger 1991)

A háború kirobbanása megakadályozta, hogy a nyíregyházi és az Ungvár környéki gyülekezetek között szorosabb kapcsolat alakuljon ki, de egy emlékezetes látogatásra azért sor került. 1939. augusztus 12. és 15. között a gyülekezet ifjúsága Márkus József lelkésszel Ungvárra utazott, és meglátogatták az összes falut, ahol metodisták éltek, Nevickét, Ókemencét, Jenkét és Unghutát.²² Márkus mindenütt szlovákul prédikált, a fiatalok szlovákul tettek biznyságot és szlovák nyelvű karénekeket énekeltek. Szilveszterkor Vaszilij Vuksza laikus prédikátor és fia, Ivan látogatták meg a nyíregyházi gyülekezetet. Nyelvi nehézségek nem voltak, de a távolság és az időhiány megakadályozták a rendszeres látogatásokat. A háború alatt a püspök Haszics Jánost helyezte Ungvárra, aki haláláig ott is maradt, bár később a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátalján a hatóságok betiltották a metodista gyülekezet működését.

Az 1930-as években a nyíregyházi gyülekezet létszáma folyamatosan gyarapodott. Az évtized végére a rendes és próbatagok száma meghaladta a 400-at, és minden évben 180–200 gyermek is szerepelt a statisztikákban. Ebben az évtizedben feltűnően megnőtt a keresztelések száma. A statisztikákban 10–15 gyermekkeresztezés szerepelt egy-egy évben, de 1939-ben már 20. Egyházi esküvőt is tartottak évente 3-4 alkalommal, a temetések száma 10–12, de akadtak évek, hogy 13-14 is volt. A nyíregyházi metodista gyülekezet a második világháború előestéjén egy népes, jól megkülönböztethető vonásokat viselő szabadegyházi közösség lett, amely bizonyos tiszteletet is kivívott magának a városban. Ennek jeleként értékelhetjük, hogy a két világháború között megjelenő Vármegyei szociográfiák sorozatban a Szabolcs vármegyéről írt kötetben a metodista egyház külön címszóként szerepelt (szerzője Márkus József volt), és már nem a szekták között került említésre. (Dienes 1939)

21 Itthon. *Békeharang*, 1939. 5. sz. 5. p. „Nagy örömrünk volt, amikor a Felvidék visszacsatolásával elszakított magyar testvéreink visszatérhettek és ez ott élő nemzetiségek ismét bekapcsolódhattak az anyaország vérkeringésébe, melynek ezer esztendeig tagjai voltak.”

22 M. M. [Márkus Mihály]: A visszacsatolt kárpátaljai gyülekezeteinkről. *Békeharang*, 1939. 1. sz., 1940. 1. sz.

A csatlakozás utáni két évtizedben jelentősen átalakult a gyülekezet és a tagok élete. Az 1923-as kápolnaszentelésen készült képeken a férfiak és nők külön csoportban, még hagyományos tírpák viseletben láthatók.²³ Az 1935-ös jubileumi ünnepség alkalmából készült fotókon a fiatalok már szolid városi ruhát viseltek, a férfiak többségén nyakkendő is volt. Hasonlóan más szabadegyházakhoz, a metodistákhoz való csatlakozás is jelentősen kiszélesítette a gyülekezet látóhatárát, a demokratikus egyházszervezet gyülekezeti pozíciókat, esetenként tanulási lehetőséget is kínált a társadalmi mobilizációtól addig elzárt csoportoknak. Az egyház nemzetközi kapcsolatainak köszönhetően a térbeli mobilizáció is felerősödött (Harmann József Bulgáriába utazott külmisziói munkára, Victor Róbert és felesége, a volt diakonissza Nagy Zsófia Amerikába ment egy ottani magyar gyülekezet gondozására, egy fiatalember Ausztriában a türnitzi methodista árvaházban vállalt munkát). A felső-magyarországi, bácskai, később a németországi lelkészek, diakonisszák polgárosult életformát hoztak magukkal. A szabadegyházakban eleve polgárosult, jellegzetesen városi közösségi élet zajlott, a vasárnapi istentiszteletek mellett olyan változatos hitéleti alkalmakon, mint a vetített képes előadások, zenekari, énekkari próbák, szeretetvendégség, kirándulások. A methodista egyházban a negyedévi és éves konferenciák mindig gyülekezeti ünnepek is voltak, külföldi és más egyházakból érkező hazai vendégekkel. Fontos azonban megjegyezni, hogy a polgárosodó Nyíregyháza kínálta szórakozásokat (színház, mozi, gyógyfürdő) a gyülekezetbe járók elkerülték, és egy alternatív közösségi életet teremtettek, amely el is zárta őket a város társadalmától.

A paraszti életforma fellazulása, a polgári életforma megjelenése a methodista gyülekezet nélkül is lezajlott volna a tírpákok között, de talán nem ilyen gyorsan és látványosan, egy nemzedék alatt. Mindez azonban a nyelvcsere is felgyorsította, a szlovák nyelv őrzésére tett erőfeszítések ellenére egyre többen már magyarul beszéltek a hétköznapiakban, a fiatalabbak között pedig akadtak, akik a szlovák nyelvet egyáltalán nem is értették.

A háború és a kitelepülés

Keveset tudunk arról, hogyan vészelték át a gyülekezetek a háborút, mekkora embervesztést és anyagi kárt szenvedtek el. Az egyház egésze sok nehézséggel küzdött. 1939. december 2-án a „honvédelem érdekeinek” veszélyeztetése címén a legtöbb

23 A Püspöki Metodista Egyház amerikai központjában működő Külmisziói Bizottság (Board of Missions) megbízásából 1910-től az 1920-as évek elejéig fényképezészek jártak végig a világ összes metodista misszióját. A methodista levéltár gyűjteményében található 200 fotóalbum mintegy 200 000 fotót tartalmaz, amelyek között néhány nyíregyházi kép is található. UMC Digital Galleries. General Board on Archives and History of the United Methodist Church. Madison, NJ, USA. <https://catalog.gcah.org/images/items/show/39408> és <https://catalog.gcah.org/images/items/show/39409> Utolsó letöltés: 2022.06.30.

szabadegyházi közösség összejöveteleit betiltották, a methodisták kivételével, akik több helyen menedéket adtak a betiltott közösségeknek. (Fazekas 1999) A háború alatt nem tudták minden évben megtartani az egyház évi konferenciáját, és az idős John L. Nuelsen püspök sem jött 1940 után Magyarországra. A lelkészek egyre inkább magukra maradtak a gyülekezetek gondjaival.

A háborús veszteségeket súlyosbította a csehszlovák–magyar lakosságcsere, amelynek során a nyíregyházi gyülekezet szinte teljes számban kitelepült Csehszlovákiába. A dunántúli gyülekezeteket (Györköny, Hidas, Nagyszékely, Kaposszekcső) a németek erőszakos kitelepítése roppantotta meg. Így érthető, hogy a lelkészekben felmerült az a gondolat is, hogy egy másik szabadegyházhoz csatlakozva folytatják a működésüket. (Hecker 2005)

A lakosságcsere nyíregyházi történetét Bánszki Hajnalka 2021-ben írt, remélhetően mihamar könyv alakban is megjelenő doktori disszertációja részletesen bemutatta, és kitért Márkus József szerepére is. Itt csak ahhoz a kérdéshez kívánok adalékokkal szolgálni, hogy mi vezethette a metodista lelkészt, hogy a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság által szervezett kampányban részt vegyen, és a gyülekezettel áttelepüljön Csehszlovákiába.

A lévai gyülekezetben készült, Márkus József születésének 100. évfordulójára összeállított kötet átimádkozott, megfontolt döntésként mutatta be az áttelepülést. Ondrej Prištiak úgy emlékezett, hogy a lelkészt aggasztotta a szlovák nyelvű gyülekezeti tagok sorsa, akikre Magyarországon maradván az várt, hogy felolvadnak a magyar tengerben. Ezért úgy döntött, hogy mint Mózes, kihívja a választott népet az Ígérte Földjére. (Prištiak 2001) Az 1946. április 14-i nagygyűlésen elmondott beszédében is hitbéli döntésként állította be az áttelepülést. „A múlt hónapban sokat töprengtem afőlről, hogy települjek-e át családommal. Megkérdeztem az élő Istent és eldöntöttem, hogy megyek és hívlek magammal titeket. Az Istentől kaptam ezt a feladatot, hogy én titeket átvezesselek.” (Idézi Bukovszky 1999)

A szlovákok sorsa iránti aggodalma valószínűleg őszinte volt, de nehéz nyomára akadni, mikor vált ez számára sorskérdéssé. 1935-ben írt gyülekezettörténetében nép-rajztudós testvére, Márkus Mihály az 1943-ban megjelent doktori disszertációjában egyaránt azt állította, hogy a tirpákoknak nem volt szlovák tudatuk. Ezzel összhangban, a *Sloboda* című hetilap propagandacikkeiben is megjelent a kiábrándító igazság: „Megszakadt a szívünk, mikor Újteleken jártunk. A nép szlovákul beszélt, tirpák származású, viszont azt állította magáról, hogy magyar nemzetiségű. Nagyon nagy erő kell ahhoz, hogy ezeket az embereket meggyőzzük arról, hogy ők igenis szlovák nemzetiségűek.” (Idézi Bukovszky 1999, 86. p.)

A lelkész elszántan prédikált az áttelepülés mellett, és a vonakodókat a tanyákon is felkereste. A több száz fős gyülekezet nagy része végül az áttelepülés mellett döntött. Volt, aki a szegénység elől menekült, és egy nagyobb földbirtok kellő érv volt az áttelepülés mellett, de a városban terjedő különféle híresztelések is megtették a hatásukat (hogy aki nem megy önként, később erőszakkal viszik, a szovjetek kolhozokat szerveznek, de a baráti Csehszlovákia ettől mentesül). Döntő azonban a lelkész rábeszélése

volt, aki a visszaemlékezések szerint erős fegyelmet gyakorolt a gyülekezetben, a tagok magánéletét is igyekezett irányítás alatt tartani, ahogy Kósa András fogalmazott, lelki kiskorúságban tartotta a gyülekezetet. Ennek ellenére, ha kevesen is, voltak olyanok, akik lelkiismereti okokból, vallásos meggyőződésükből fakadóan ellenálltak a nyomásnak („Nem megyek a máséba!”).

Nehezebb annak megítélése, hogy mekkora szerepet játszott a döntésében személyes becsvágya, az érvényesülés lehetősége. Egyetérthetünk azzal, hogy Márkus József és Márkus Mihály egyértelműen nyert az áttelepüléssel. Márkus Mihály kiemelkedő tudományos karriert futott be Csehszlovákiában. (Bánszki 2021a) Valószínűleg Márkus József számára is elégtétel lehetett, hogy részt vehetett az egyik első delegációban, amely Csehszlovákiába utazott az ottani életkörülmények megtekintésére. Személyesen választhatott az áttelepülésre kijelölt vidékek között (a Nyíregyháza-hoz hasonló Léva és Alsószece környékére esett a választása). A delegációt Beneš köztársasági elnök is fogadta. (Bukovszky 1999) Lelkialkata, a metodista kegyesség azonban kizárta, hogy a világi karrier, közéleti megbecsültség mozgassa cselekedeteit. A gyülekezet feletti irányítás, a lelki autoritás viszont annál fontosabb volt számára (Prištiak 2001, 24. p.), ha ő az áttelepülés mellett döntött, azt mindenképpen a gyülekezettel együtt akarta megtenni.

Márkus József az 1930-as évek végétől a lelkésztársaknak írt leveleiben egyre gyakrabban adott hangot az egyházvezetéssel szembeni elégedetlenségének (az anyagiak kezelése, hitéleti kérdések miatt), és az volt a véleménye, hogy változásra van szükség.²⁴ Nincs nyoma, hogy ő maga szeretett volna szuperintendens lenni, hiszen ezzel hátra kellett volna hagynia a saját látása szerint átformált több száz fős nyíregyházi gyülekezetet, de az idős Tessényi Jakob János helyett egy fiatalabb lelkészt, Hecker Henriket szerette volna az egyház élén látni. Ő sajnos a szovjet hadifogságból hazatérve rövidesen elhunyt.

Nem tudjuk, hogyan rendeződött volna a konfliktusa az egyházvezetéssel, ha nem kerül sor az áttelepülésre, de az mindenképpen egy lehetőség volt, hogy kikerüljön a magyar metodista egyház és a szuperintendens fennhatósága alól úgy, hogy a gyülekezet irányítását teljes mértékben megőrizze a saját kezében. Az egyházi indíttatás mellett szól, hogy magával vitte Liebstöckl Jenőt, az egyház egyik fiatal lelkészét is, aki nem szlovák származású volt. A kitelepültek egymáshoz közel, Léván és a környékbeli falvakban telepedtek meg, kint is egy gyülekezetet alkottak, és Márkus József haláláig, 1991-ig a lelkészük maradt. Nincs pontos válaszuk arra sem, hogy kint miért nem csatlakozott a metodista egyházhoz a gyülekezet. Valószínű, mind a két fél részéről volt

24 „Én örülök, ha a szup. nem jön le Nyíregyházára, mert mindig attól félek, hogy a negyedévin olyan dolgokat fog elbeszélni, ami csak kárára lesz az egész ügynek...” Márkus József levele Hecker Henrikhez, 1939. február 8. „A mai napig még mindig félve gondolok arra a komédiára, amelyet mi konferenciáinkon folytatni szoktunk.” Márkus József levele Hecker Ádámmal, 1943. augusztus 12. MMEL, VI. Hecker Ádám iratai. 3. doboz.

némi óvatosság. A csehszlovák egyház nem akart egy túlságosan erős akaratú, önálló lelkeszt a soraiban tudni, de Márkus József sem akart mindenáron az egyházhoz csatlakozni. (Schneeberger 1991) Az első hónapokban a gyülekezet önállóan működött, mint a kezdeti, ébredési időkben. A kommunista rendszer kiépülése, amit végül Csehszlovákia sem kerülhetett el, megnehezítette az egyházak életét. A szabadegyházi közösségeket nagyobb, ellenőrizhetőbb közösségekbe terelték minden kelet-európai országban. A lévai gyülekezet egy egyházi szövetség, a Cseh Testvérek Egyháza (Jednota československá, mai neve Církev bratská) kereteibe olvadt be, amelybe a korábbi nyíregyházi lelkeszt, Rohacsek József vezette kékkeresztes csoportok is becsatlakoztak. (Bánszki 2021a)

Még a kiköltözés előtt megérkezett Nyíregyházára Hecker Ádám, a Tessényi János szuperintendens által kijelölt utód, aki megrendülten nézte végig, mi zajlik a gyülekezetben. Márkus József azzal fogadta, hogy feleslegesen jött, nem marad senki a gyülekezetben, bár végül nem tudott mindenkit meggyőzni. A kitelepülés utáni első istentiszteleten tizennyolcan vettek részt.²⁵ A kitelepülés súlyos lelki teherként nehezedett a gyülekezetre, távozókra és maradókra egyaránt. Sokan nem tudtak beilleszkedni az új környezetbe, mert nem tudtak rendesen szlovákul, kínozták őket a honvágy, volt, aki hazaszökött. Nehéz volt feldolgozni, hogy idegenek házában élnek, mások földjén gazdálkodnak. Az eltérő nagyságú birtokok, házak miatt alkalmanként irigység és viszály keletkezett. A Léva környéki szilvaültetvényeket meg kellett művelni, a megélhetés kedvéért az addig absztinens hívek pálinkafőzésbe kezdtek, és felütötte a fejét az alkoholizmus.

Az itthon maradtak körében óriási fájdalmat okozott a családtagok elvesztése, életre szóló haragot szült a maradás, kitelepülés kérdése. A szlovák érzület, akiben volt is korábban, teljesen kihűlt, nem használták többé a szlovák nyelvet. A gyülekezet azonban nem szűnt meg, Hecker Ádám összegyűjtötte az otthon maradtakat, és 1949-ben az évi konferencián már száz nyíregyházi tagról számolhatott be.²⁶ A háború után újra ébredési idők köszöntöttek be, a régi elevenség azonban már nem tudott visszatérni az egyházba. De ebben már nem csak a tagok voltak hibásak. A kiépülő kommunista diktatúra idején a gyülekezet megmaradása is csodával határos volt, misszióra, a gyülekezet keretein túlmutató szolgálatra évtizedekig gondolni sem lehetett.

25 Nincs pontos adatunk arra vonatkozóan, hányan mentek el Márkus Józseffel Nyíregyházáról. A gyülekezethez az 1943. évi statisztika szerint 289 rendes, 112 próbatag és 207 gyermek tartozott. (Jegyzőkönyv a Magyarországi Methodista Egyház ideiglenes évi konferenciájának negyedik üléséről, 1943. MMEL, I. 7. 16. doboz) Ezenkívül, mint már utaltunk rá, jelentős számú látogató is megfordult náluk. A nem gyülekezeti tagok közül is sokan követték Márkus Józsefet.

26 MMEL, I. 7. 16. doboz

Összegzés

A nyíregyházi metodista gyülekezet története jól példázza, hogy sikeres szabadegyházi misszió csak ott folyik, ahol megfelelő közeget talál (az egyháztagokat elhanyagoló, elvilágiasodó egyház, a hitűkhöz ragaszkodó, a puritán kegyességet a népi vallásosság keretei közt megőrző közösség formájában). Nyíregyházán a puritán vallásosság elemeit legkitartóbban a felekezeten és nemzetiségileg is vegyes lakosságon belül az evangélikusok őrizték, akik a századfordulón még erősen ragaszkodtak szlovák nyelvűkhöz, különösen hitéletük gyakorlása során. A tirpák tanyákon indult ébredés felvidéki és bácskai gyülekezetekből érkezett, szlovákul beszélő vándorprédikátorok és könyvárusok révén vezetett el szabad evangéliumi gyülekezetek alakulásához.

A világháború után a legnagyobb ébredési közösség lelkész nélkül maradván nem a paraszt-ecclesiólák világába való visszatérést, hanem egy szabadegyházhoz való csatlakozást választotta. A metodista egyház hasonló kegyessége, hitvallása felülírta a kezdeti nyelvi különbségeket. Márkus József lelkészége idején a gyülekezet szlovák volta újra nagyobb hangsúlyt kapott, de kérdéses, hogy vissza tudta-e fordítani azokat a folyamatokat, amelyek már a századforduló óta egyre erősebben éreztették hatásukat (a természetes asszimiláció, majd az erőszakos magyarosító törekvések révén, később a trianoni Magyarországon a nyelvi közösségektől való elszakítottág miatt).

A gyülekezet áttelepülése Csehszlovákiába megrázta a metodista egyházat, és a veszteséget a később csatlakozók sem pótolták. A másik oldalon, a kitelepülést választók körében viszont az együtt maradt gyülekezet valamelyest feledtette az elhagyott hazát, Márkus József vezetése alatt tovább gyarapodott, és a csehszlovák szabadegyházi közösségek között elismert helyet vívott ki magának.

Irodalom

- Bánszki Hajnalka 2021a. *A csehszlovák–magyar lakosságcsere Nyíregyházán, 1946–1948.* Doktori disszertáció. Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Bánszki Hajnalka 2021b. Ébredési mozgalmak a nyíregyházi evangélikus gyülekezetben a 20. század első felében. In *Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv 22.* Nyíregyháza, 363–374. p.
- Bukovszky László 1999. A nyíregyházi tirpákság áttelepülésére vonatkozó adatok a Sloboda című lapban. In *Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv 13.* Nyíregyháza, 85–97. p.
- Dienes István (szerk.) 1939. *Szabolcs vármegye* (Szabolcs és Ung k. k. e. vármegyék). Budapest, Merkantil.
- Fazekas Csaba 1996. *Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban.* Budapest, TEDISZ–SZPA.
- Gyivicsán Anna 2000. A nyelv és a hit (...kapcsolatáról a magyarországi szlovákok példáján). In L. Imre Mária (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 3.* Pécs, Baranya megyei Múzeumok Igazgatósága, 30–35. p.

- Hecker Frigyes 2005. A Magyarországi Metodista Egyház története 1945-től napjainkig. In Lakatos Judit (szerk.): *Keskeny utak. Tanulmányok a Magyarországi Metodista Egyház történetéről*. Budapest, Magyarországi Metodista Egyház, 191–200. p.
- Khaled A. László 2011. *A magyarországi metodizmus története 1920 és 1948 között. Egy vallási alternatíva esélyei Trianontól a fordulat évéig*. Doktori disszertáció, Pécsi Tudományegyetem.
- Márkus J. András 1935. *Isten műve napjainkban. A nyíregyházai methodista gyülekezet huszonöt éves jubileumának emlékére*. Nyíregyháza.
- Márkus Mihály 2009. *A bokortanyák népe*. Budapest, Kelet Press. A Kir. Magy. Pázmány Péter-Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének 1943-as kiadásának reprint változata.
- Mojzes, Paul 1965. *A history of the Congregational and Methodist churches in Bulgaria and Yugoslavia*. Doktori disszertáció, Boston University.
- Orosz Tamás 1939. Szepták Szabolcsban. In Dienes István (szerk.): *Szabolcs vármegye* (Szabolcs és Ung k. k. e. vármegyék.) Budapest, Merkantil, 161–165. p.
- Prištiak, Ondrej 2001. Životopis Jozefa Ondreja Markuša. In Henžel, Jan (szerk.): *Tak a nie inak! Zborník k 100. výročiu narodenia Jozefa Ondreja Markuša*. Levice, 6–26. p.
- Schneeberger, Vilem D. 1991. *Methodism in Czechoslovakia*. Tennessee, Nashville.
- Szigeti Jenő 1981. „És emlékezzél meg az útról...” *Tanulmányok a Magyarországi Szabadegyházak történetéből*. Budapest, Szabadegyházak Tanácsa.
- Szigeti Jenő 1990. Az adventista misszió indulása a Kárpátalján. In Fejős Zoltán, Küllös Imola (szerk.): *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl*. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 95–103. p.
- Szigeti Jenő 2000. A 19. századi újprotestáns egyházak kialakulása a Kárpát-medence nemzeti-ségei között. In L. Imre Mária (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 3*. Pécs, Baranya megyei Múzeumok Igazgatósága, 295–303. p.
- Szigeti Jenő, Rajki Zoltán 2012. *Szabadegyházak története Magyarországon 1989-ig*. Budapest, Gondolat.

Judit Lakatos

The History of the Methodist Congregation of Nyíregyháza From the Beginning to the Czechoslovak–Hungarian Population Exchange

At the end of the 19th century, a significant religious revival movement unfolded in the Nyíregyháza Evangelical Church, which led to the formation of free church communities under the influence of Slovak itinerant preachers from Upper Hungary and Bácska. The most significant grouping, after the imprisonment of its leader, József Rohacsek in 1920, came under the protection of the Methodist Church. Although Slovak language use was strengthened for a time thanks to the connection with the Slovak-speaking revival movement, the process of Magyarization naturally accelerated after 1920. Pastor József Márkus was determined to preserve the Slovak language, in Nyíregyháza the public use of Slovak was almost exclusively restricted to the Methodist congregation. Despite this, the population exchange found a heavily Magyarized community, whose resettlement was met with incomprehension and astonishment by both the Methodist Church and the town's public opinion.

LISZKA JÓZSEF

Békaperspektíva vagy madártávlat?

Gondolattöredékek egy konferencia margójára

A komáromi Etnológiai Központ fennállása kerek (vagy kereknek mondott) évfordulóinak rendesen valamilyen nemzetközi konferencia megszervezésével is igyekezett, igyekszik szakmai nyomatékot adni. Nem volt ez másként az idén, a negyedszázados jubileum kapcsán sem. *Önállóság és közvetítés (?) – A néprajzi tudományosság egy évszázada 1920-tól máig a magyar és más közép-európai kisebbségek körében rendezett nemzetközi konferencia 2022. szeptember 23–24-én valósult meg Komáromban.* A program összeállítása során a szervezők a potenciális előadóknak a következő kérdésfelvetéseket ajánlották a figyelmükbe: *1. Milyen fejlődési ívet jártak be a „kisebbségi” néprajzi tudományosságok 1920 óta? 2. Mennyire kellett az ide tartozó kutatóknak „újra feltalálni” a kutatómunkát (adott esetben önmaguk szakmai énjét), s mennyire tudtak építeni a helyi előzményekre? 3. Mennyire váltak erőssé és legfőképp önállóvá a „kisebbségi” kutatások a tudományos munka egészét tekintve? 4. A sajátos földrajzi, társadalmi-kulturális helyzetből fakadóan tudtak-e közvetíteni a nem magyar és a magyarországi tudományos élet között? Illetve milyen jellegű viszonyrendszerek (vertikálisak vagy horizontálisak?) épültek ki ebben a két irányban? 5. A „kisebbségi” néprajzi/antropológiai kutatások mennyire (teljesen? részben? alig?) tudták kiaknázni a bennük rejlő szellemi potenciált? Mennyire jutottak ki a nemzetközi térbe, vagy az ellenkező oldalon mennyire maradtak provinciálisak? 6. Az egyes országok magyar (vagy más) nyelvű „kisebbségi” néprajzi/antropológiai tudományosságának van-e jövője, s ha igen, milyen? Elsősorban minek a függvénye ez?*

A hét országból érkezett, több mint másfél tucatnyi előadó igazán gazdag és tanulságos szemléjét adta a lehetséges válaszoknak, illetve a továbbkérdések perspektíváinak. A jelentős nemzetközi érdeklődést és az időkeretek szűkösségét látva, tervezett előadásomról már a program összeállítása előtt lemondtam. A korábban megfogalmazott gondolataimat a konferencián elhangzottak gazdagították és árnyalták. Az alábbiakban tehát olyan szöveggel szembesülhet az olvasó, amelyet a komáromi tanácskozás előtt némileg másként fogalmaztam (volna) meg.

Általánosságban is felvetődhet a kérdés: mivégre van (létezhete egyáltalán?) egy kisebbségi tudományosság? Hát, ha akarom van, de egyébként nincs. A hirtelen válasszom ez lenne rá, de lehet, hogy egyszer még, utoljára, érdemes részletesebben is kifej-

teni. Fiatalkorunkban persze azt hittük, hogy van, legfeljebb azért „csak” tudományosság és nem tudomány, mert nincs intézményrendszere. Nos, ma úgy látom, hogy a tudomány léte vagy nem léte kérdéshez az intézményrendszernek az égedta világon semmi köze nincs.

Az időnként fellángoló (no, ez így túlzás: talán inkább felpislákoló, esetleg fellobbanó) vitában, hogy létezik-e szlovákiai magyar irodalom, az (alighanem) progresszívebben gondolkodó résztvevők azt szokták állítani, hogy nem. Szlovákiai magyar irodalom nincs. Magyar irodalom van. De csakugyan van-e magyar irodalom? Nem egyszerűen *irodalom* van? Hiszen a nyelv, bármennyire furának tűnik is első hallásra, az irodalomban nem játszik meghatározó szerepet (miközben persze meghatározó szerepet játszik). Ha nyelvek szerepe az irodalomban nem másodlagos lenne, akkor nem söpörtek volna végig a világon a különféle irodalmi irányzatok, a különféle izmusok és társaik. Tehát, nemzeti nyelveken testet öltött variánsokból összerakódó egyetlen irodalom van. Nem a világirodalom feltalálása volt nagy *trouvaille*, hanem a nemzeti irodalmaké. Miközben „csak” nyelvükben, olykor tárgyukban nemzetiek. *Nota bene*: érvényes ez a többi között a szöveges folklórra is...

És akkor most próbáljuk mindezt megvizsgálni a tudomány viszonylatában! Mitől tudomány a tudomány? Tárgyatól? Objektumától? Nyelvétől? Szervezettségétől? Hatásától? Még attól sem. Ezek mind többedrangú dolgok. Új felismeréseitől, amelyek megváltoztatják a világról (vagy annak egy bizonyos szeletéről) kialakult képünket. Tudományszervezés, tudománypolitika, edukáció – ezek azok a fogalmak, amelyek egy tudományon túli szakaszban szerepet játszhatnak. A tudományos felismerés fontossága szempontjából végsősoron teljesen közömbös, hogy az eredményeket először milyen nyelven adták közre. Maga a felfedezés ténye a lényeg. Az aztán már tudományszervezési, tudománypolitikai kérdés, hogy különféle nyelvi csatornákon (ez egyre inkább és egyre kizárólagosabban mára az angol), szóval, hogy bizonyos nyelvi csatornákon szélesebb körben is kommunikálható legyen. Az alap viszont mégiscsak az a bizonyos, nevezzük így, primer felfedezés. Ha innen közelítünk, a kutatás tárgya sem játszik itt szerepet. Mi, kultúrákutatók itt, Kelet-Közép-Európában önsajnálóan szoktuk emlegetni (egészen konkrétan: hosszú ideig jómagam is!), hogy ugyan már, a mi eredményeink iránt ki az ördög érdeklődne a nagyvilágban? Bárki, jelentem alássan, ha azok valóban olyan eredmények. A sajt és a kukac tárgya, lássuk be, első ránézésre még szlovákiai magyar viszonylatban is provinciálisnak mondható: egy falusi molnár élettere, életkörülményei 1600 körül. Carlo Ginzburg munkája mégis szakmai világsiker aratott. Szemléletmódja, feldolgozási technikája okán. Senki nem akadályoz meg bennünket abban, hogy ilyeneket írjunk. Akár magyarul. Ha olyan jó lesz, fordító majd akad. A nyelvi átültetés csak (és itt az aranyat érő fordítóink bocsánatáért esedezem), szóval „csak” technikai kérdés.

Kérdésként vetődhet fel, jelen konferencián több aspektusból is a figyelem homlokterébe került, hogy voltaképpen a tudomány, a kisebbségi tudományosság kisugárzásáról, az adott közösség életére gyakorolt hatásairól is szó lenne. Nos, azt kell mond-

jam, hogy *alapszinten* ez megint csak nem a kutató, nem a tudomány feladata. Tudományszervezési, tudománypolitikai és edukációs kérdés ez, amivel a kutató konkrét kutatómunkája során nem kell, hogy foglalkozzon. Sőt, nem is jó, ha foglalkozik. Egy szélsőséges, bizarr példát mondok: a Szentkorona eredetével foglalkozó magyar művészet- és kultúrtörténéseket, régészeket, politikatörténéseket és ki tudja, még ki mindenkit, nem kell és nem szabad, hogy munka közben foglalkoztassa az a kérdés: mi van, ha történetesen cáfolhatatlanul kiderül, hogy a korona, mondjuk, Szvatopluk számára készült, és annak idején a fű és víz mellett azt is elcsaklítottuk tőle? Ha ez igaz, Istenem, mi lesz az oktatással? Mit fogunk a magyar gyerekekkel tanítani? Mi lesz magyar identitásunk egyik alapelemével? Mindez nem az objektivitásra és egzaktyságra törőkvő tudomány számára felteendő kérdéscsokor. Amennyiben ilyen eset állna elő, akkor azt a problémát a tudomány- és oktatáspolitikusoknak, oktatási szakembereknek kell megoldaniuk. Merthogy az edukációs kérdés. Még gyorsan egy másik példa (a kép kedvéért nem hagyhatom ki): amiközben a legenda szerint Arkhimédész belecsobbant a színültig telt fürdőkádba, majd onnan kiugorva anyaszült meztelenül szaladgálva kiabálta, hogy heuréka!, nem hinném, hogy egy pillanatra is felvetődött volna benne, évezredek át szajkózzák majd a gyerekek a minden vízbe mártott test rigmusát. Ilyen alapon, ha a szlovákiai magyar tudományról beszélünk, elsődlegesen elméletileg annak (közvetlen) hatásait nem is kellene feszegetni. Praktikusán viszont igen, hiszen vannak megrendelők (kissé patetikusan: a szlovákiai magyar nemzetközösség), bizonyos tudományos projektumok finanszírozói, akik (amik) időnként (és joggal) valamilyen kézzelfogható, ha úgy tetszik, aprópénzre váltható eredményeket is szeretnének látni. Ezt tudomásul kell venni, miközben azért azt is tudatosítanunk kell, hogy maga a tiszta tudomány az más, mint a tudományos ismeretterjesztés, de akár az oktatásban lecsapódó nyomhagyás is. Amiről persze ugyancsak el lehetne gondolkodni: a néprajz tudományos eredményei miként csapódnak le az oktatásban, a köztudatban? Első ránézésre, ami ma a köztudatban az ún. népi kultúráról markánsan él (már amennyire bármi is él), az a néprajz kezdeti, 19. század végi, 20. század eleji ismereteinek az esszenciája. Minden további felismerés legfeljebb egy rendkívül szűk, művelt réteg körében ismeretes. De ez egy másik eszmefuttatás tárgyát kell, hogy képezze.

Egyre gyakrabban bizonyosodom meg arról, hogy nem az ember a könyveket, hanem a könyvek találják meg az embert. A könyvespolcot rendezgetve akad meg a szemem Polányi Mihály *Személyes tudás* című kétkötetes művén. Több mint két évtizede itt van, nyilván nem ok nélkül vásároltam meg annak idején, de aztán szépen el is feledkeztem róla. Most belelapozva viszont látom, hogy a szubjektív és az objektív ismeretszerzés, tudás közti küszöböt jelöli ki, a *személyes tudást*, amit voltaképpen minden tudománynak vállalnia kellene. Objektív tudás ugyanis nem létezik. Éppen ezért szoktam magam is az *objektivitásra való törekvés* fordulattal körülírni, s íme itt van, két kötetbe rendezetten, az egész indoklása. Az, hogy miért nem létezhet teljesen objektív ismeretszerzés. A Föld és az ember nem központja a világegyetemnek (noha Franz Werfel éppen azt jósolja, hogy százezer év múlva kiderül, mégis), de mégsem tudja nem a maga

szemszögéből nézni a környezetét. Ezt nem lehet és nem is szabad tagadni. Nem szubjektív, hanem objektivitásra törekvő, *vállaltan* személyi tudás – talán ez Polányi mondanójának rettenetesen lebutított summája...

Vissza a címben jelzett alapkérdéshez: békeperspektíva vagy madártávlat? Nos, egyik sem, vagy mindkettő. A metaforikus címet tovább facsarva, talán a gólya csőrében a magasban ficáncoló béka pillanatnyi perspektívája lenne az igazi. Amikor még emlékszik a részletekre, de már észleli, ha rövid időre is, a távlatokat...

A.GERGELY ANDRÁS

Ahol a Gonosz kihajt avagy mementó Dél-Szlovákiában

Minap került kezembe egy régi adósság lenyomata, mely forrásgazdagító szerepével és (bizonytalán korszakos, de legalább ez idő szerint mindenképpen) hiánypótló minőségével akkor is figyelemre érdemes munka, ha a keresői oldalon talán kevesen állnak sorba részletesebb információért... Ha meg akarnám tudni, hogy „egy Budán kelt olasz nyelvű levél a tatárok uralkodójának átmenetileg Moldvában (netán előbb vagy utóbb Magyarországon is?) tartózkodó zsidó orvosát említi” egy 1504-es augusztusi forrásmű, vagy hogy a *More Nevuhim* (magyarul *Tévelygők útmutatója*) című munka, mely „Maimonidész korszakalkotó filozófiai műve, amely a Tóra parancsolatait racionalista szellemben értelmezi”, miként lett tiltott mű és helyenként el is égetett forráskiadvány, akkor bizony kevés adatforráshoz juthatnék el más úton. Így azonban – mintegy önmagát kínálva aprólékos lapozgatásra – szinte kezembe tolakszik Haraszi György adattára, mely *Pannóniától Magyarorszáig* címen (*A magyarországi zsidóság annotált kronológiája az előidőktől napjainkig I. Hágár földjén: A kezdetektől az ország három részre szakadásáig* alcímmel) szinte kényeztet is a Magyar Történelmi Emlékek Adattára köteteként (MTA BTK Történettudományi Intézet 2014, 378 p.). A mű az akadémiai tudástárak megújult forráskínálatában egy negyedszázados törekvés egyik gyümölcse, melyben az MTA történészei a magyarországi kisebbségek történiáját megalkotni serkentő vállalkozás keretében teret kínált a zsidóság történiájának magyarországi időszakát feltáró munka elvégzéséhez. A kutatási ösztönzés és szaktudományi készítetés a hat kötetre tervezett történeti sorozat első összefoglaló opusza, melyben az egy évtizeddel ezelőtt elindult összegző gyűjtés egy annotált kronológiaként mutatja fel a mintegy ezer esztendőnyi középkori történi magyarországi forrásait, s ebben kiemelten a kisebbségi körülmények jelentőségét, kontrasztba állítva részint a zsidó időszámítás elemi eltéréseivel, részben meg a magyar nemzeti történi időrendjétől eltérő kisebbségi világok kulturális életfolyamataival.

A kötet megidézése itt kétséget sem formálva „ürügy”. Ha titkon elárulom, hogy mondjuk a mai Szlovákia összesen tizenkilenc tételben szerepel, s abból is Besztercebánya, Pozsony vagy Turóc megyei adat rövid, néhány soros magyarázattal kerül be, akkor úgy tűnhet, kevésbé értékelem a források forrásául szolgáló művet, s éppen a kisebbségek szempontjából tetszik „beszűkültnek” a híryanag. Ám ha úgy tekintem, mi az, amit a szaktudomány a saját előtörténeteként is, de nem melleleg a

köztörténeti interpretációk sorába illesztésként mégiscsak elbeszél a szaktudományi érdeklődéssel közeledőknek, akkor máris mintegy történeti hátteret kapunk a szlovákiai történeti anyag „előtörténetéhez”. Erre most azért is van szükség, mert az itt ismertetendő forrásmunka talán már a történészek további negyedszázados kutatási és forrásanyagához kínál alapokat, lévén maga is a szlovákiai zsidóság egy földrajzi térségének legeslegújabbkori elbeszéléséhez járul hozzá. Lehet alapkérdés, mennyiben „pannon” ez a világ, s pannon-e még a mai szlovákiai vagy 20. századi felvidéki zsidóságtörténet, de a szakrális néprajz, a nemzetiségi vallások, az ethnohistoria vagy a felekezeti identitástörténetek egy vallomások rétege mindenképpen mélyen ül ezekben a megközelítésekben.

Szaktudományi kérdések elkötelezett olvasójaként is előfordul velem olykor, kultúrakutató nyitottság révén pedig még gyakoribb, hogy nemcsak „tartalma”, rétegzettség, tárgyköre alapján, hanem egy szinte felületi réteg hatására ébred érdeklődésem valamely témafeldolgozás iránt. E kötet, amely Heller Ágneszt megidéző mottóval indul, talán önnön aspirációit is tükrözi valamelyest. „A legtöbben sem Gonoszak, sem Jók nem voltak, csak félrenéztek és hallgattak. S meg is magyarázták, miért néztek félre és miért hallgattak. Ők a talaj, amelyből a Gonosz kihajt” – szól L. Juhász Ilona *Örök mementő. A Holokauszt emlékei Dél-Szlovákiában* (Dunaszerdahely, Vámbéry Polgári Társulás, 2015, 200 p.) alaptónusában az etnikai-politikai és szimbolikus térfoglalás legutóbbi évszázadáról. A háborúságok jelei, a népirtás és fenekedése, gyűlöleté és elvetemültségé megülik ezt a könyvet, mely a szlovákiai kisebbségkutatásban egyre nagyobb teret nyerő szakrálisemlék-kutatások között a kollektív emlékezet egy aspektusának jelképtárát kínálja. Igaz, a megnevezett tematikai és földrajzi szűkítésben, de a szubjektív indítástól sem ózdkodva, meg a szakirodalmi bűvárlatban, képanyagban, illusztrált forrásfeldolgozó attitűdben sem másképpen, s a legkevésbé is szűkölködve. Ez szintén arra mutat, hogy esélye lesz a kötetnek forrásanyaggá válnia, egy soron következő történeti forráskutatás pótolhatatlan értékévé, hivatkozási bázisává, hiszen – mint már bevezetője is így hangzik: „Vajon mi, (cseh)szlovákiai magyarok okultunk-e a holokauszt, a soá történetéből? A második világháború befejezését követően rövidesen a szlovákiai magyarok is üldözöttekké váltak az új Csehszlovákiában, rájuk sütötték a kollektív bűnösség bélyegét, a magyar szóért büntetés járt, s nem volt magyar nyelvű oktatás sem. Az ún. csehszlovák–magyar lakosságcsere keretében megvalósult kényszertelepítés során száztízezer magyar volt kénytelen elhagyni szülőföldjét: Magyarországra vagy pedig munkára Csehországba deportálták őket (többek közt az édesanyámat és családját is). A vagonokban, amelyek néhány évvel korábban a zsidókkal robogtak a haláltáborba, a csehszlovákiai magyarok kényszerültek szülőföldjük elhagyására. Ezúttal a mi elődeinknek kellett összeszedni a holmijukat, őket terelték vagonokba, mint egykor a magyar nemzetből kitagadott zsidókat, az egykori szomszédokat, barátokat, ismerősöket... A két deportálás körülményei azonban lényegesen eltértek egymástól. Míg a zsidók összezsúfolva, sokkal embertelenebb körülmények között a megsemmisítő táborba utaztak, a csehszlovákiai magyarokra szerencsére

nem a halál várt. A Csehországba munkára deportáltak egy-két év elteltével hazatérhettek, s a Magyarországra áttelepítettek sem koncentrációs táborba, vagy egyenesen gázkamrákba kerültek. A szlovákiai magyarok számára a hontalanság éveit, s a lakhely kényszerű elhagyása máig elevenen élő trauma, a jogfosztást törvényre emelő Beneš-dekrétumok a mai napig érvényben vannak. Ezért is lenne logikus, hogy mi, szlovákiai magyarok sokkal jobban átérezzük a zsidók tragédiáját, s megértőbben, nagyobb empátiával viszonyuljunk a kisebbségekhez, hiszen a többségi társadalomhoz képest mi is kisebbségben vagyunk!” (11. p.)

A látszólag szimplifikált összehasonlító értelmezési gesztus itt nyilvánvalóan az elismerés tónusában és a (mintegy száz esztendeje folytonos) gyűlölködés, kirekesztés, szélsőséges fenekedés nem múlt politikai közgondolkodási tónusában kap kötetnyi példát. A szerzői aprólékosság nemcsak a forrásfeldolgozás gazdag eszköztárára épül, hanem a rendszerváltás után is megerősödő és helyenként vandállá is váló közpolitikai, szinte vész-korszak-tagadó attitűdök reflexióját is magába foglalja. Történelmi háttérrel rajzolva a kilenc fejezetre tagolt mű első blokkja foglalja egybe a szlovák és magyar állami zsidópolitikát, az 1989 előtti és utáni emlékmű-formálási szándékok és emlékjel-állítási törekvések sajátosságait, hogy azután további tematikus egységeket formáljon a deportálások emléktábláinak-szobrainak-emlékjeleinek, a köztéri és temetői, családi és közösségi megjelenítéseknek, majd külön a roma holokausztot, a jeruzsálemi Jad Vasem emlékjel-völgyének jelképtárát, a családi emlékezetet, a többségi társadalom emlékezetét és emléknapjait, valamint az áldozatok kollektív memóriában megmaradó sajátos univerzumát, ezen belül is a zsidómentők emlékhelyeit bemutatja. A szlovák összefoglalót és aprólékos helynévmutatót a mellékletbe tett válogatott tematikus sajtóanyag és képtár előzi meg, keretet adva ezáltal is a jelek és jelzések kézikönyvének. „A holokauszt áldozatainak száma Szlovákia területén 100 000-re (Büchler 2009), Magyarországon (a visszacsatolt területekkel együtt) pedig 569 507-re tehető (Braham 2003). A hivatalos adatok szerint ma Szlovákiában mintegy 3000 zsidó él (Büchler 2009), Magyarországon pedig a 2001-es népszámlálás szerint a magát zsidónak valló személyek száma 12 871 volt.” (17. p.) A számok nem beszélnek önmagukért: nemcsak a szlovák nemzeti felkelés, „a szlovákiai zsidók ún. második deportálása” és a Hlinka Gárda aktív részvétele, a tömegsírba kerültek talán sosem végleges adatai („211 szlovákiai tömegsírrol van tudomásunk”), a végelgyengülésben, kórházban, menetoszlopban, ismeretlen módon elhunytak, besorozottak, gyermekek és számos nem definiálható kietlen körülmények okán áldozattá váló további sorsok még ebben a számadatban sem biztos teljességgel szerepelnek (13–17. p.). A kötet tehát mindezeknek valamiképpen emlékjelet állít akkor is, ha részletes példákkal, interjúszövegekkel, sajtóanyagokkal, emléktábla-feliratokkal és települési emlékezet megidézésével sem lehet biztos a teljes feldolgozásban. Vagyis emlékjel maga a könyv is, a törvényen kívülinek nyilvánított, a Zsidó kódex kiadása (1941. szeptember 10.) utáni időben menekülni próbáló, Magyarországra áttelepülő, embercsempészek által szöktetett, visszatoloncolt, hatósági kíméletlenségnek kitett, gettóba hurcolt, kirabolt, lemeztelenített és emberségében mindentől megfosztott érintettek sorsára fókuszált leltár is egy-

ben. Nem kevésbé mementó arról is, miként folyik az emlékjelek, szobrok, emléktáblák, temetők, zsinagógák, települési szintű kollektív memória megbecsülésének, az emlékfosztás, a kegyeletgyalázás, a mindennemű társadalmi nehézség okainak zsidókra ráterhelése, áldozathibáztatás, átideologizálás és (párt)politikai aktivitásoknak alárendelt emlékeztetlenség, akár a háború előtti, alatti és utáni zsinagógabontás, temető-felszámolás és rombolás, kegyhelygyalázás vagy mártírumtagadás.

Az emlékezet és (szakrális) emlékjelek viszonyában L. Juhász Ilona számos regisztert különböztet meg, ezeket konzekvensen végig is viszi kötetén. A szobor-alkatban, feliratokban, emlékező alkalmak média-feldolgozásában, mártírnapok felsorolásában, emlékezeti események megidőzésében, „Eleven Emlékművek” létrehozásában, deportálások emléktábláiban, és további számos metszetben sorolja föl az „Izrael fiai ezreinek” emlékezetéül megvalósuló gesztusokat, hogy „Legyen lelkünk bekötve az élet kötelékébe” (28., 39. p.). A megjelenítések sokfélesége (emléktábláktól a sírfeliratokig, emlékező szertartásoktól a sajtóanyagokig, emlékfáktól a restaurált műemlékekig) ugyancsak alapot kínál a jelképtárak gazdagításához és az értelmezések gesztusainak értékeléséhez is. Mélyen vallomások, ahogyan az Iványi Gábor és Majsai Tamás kezdeményezte emléktúra kamenyec-podolszkiji tömegsírről hozott cserjéje a Wesley udvarán megjeleníti a történeteket, vagy ahogyan a komáromi zsinagóga jelképes kimenecéje őrizi a kollektív memória egy-egy apróbb üzenetét és az emlékezés gesztusának fenntartási szándékát, vagy a roma holokauszt fontosságának hangot adva a politikai gesztusok és etnikai különbékék kommunikációs lenyomatait is megszólaltatja a szerzői szöveggyűjtemény.

Nem mondanám szándéktalannak e két kötet beemelését ebbe a látszólag „egy-témás” recenzióba. Ha a bevezetőben említett „Pannóniától Magyarorszáig” tónus hivatkozási lehetőségeit értelmezem, akkor sem, de a realitásokban megbúvó emlékezeti ellentmondások fölidőzését tekintve sem lehet idegen a kontrasztok megnevezése, melyekben a régi kérdések megújításával a kortárs gondolkodás felelősségére is figyelmeztethetnek a kisebbségi szakralitások kutatói. S talán még inkább arra, amit e kötet mottójaként L. Juhász Ilona megidézett Heller Ágnesről: a félrenézés felelősségét, a nem szólás vádját, s nem utolsósorban azt a kulcsmondatot, ami talán az egész kötetből messzire kihangzik: amikor az elhurcoltak menetoszlopában fölismert családanyától megkérdezi jószomszédja, hogy akkor ugye elvihetné a gyermekszoba bútorát...?! Ha másért nem, e szövegrészért már érdemes volt a Szerzőnek figyelmeztetnie lehetséges olvasóit arra, mi van olyankor, ha a látható történetek efféle „olvasata” is részévé válik az emlékezésnek, alkalmasint a magyarországi zsidóság „múlt a jövőben” tónusú feldolgozásának szolgálatában...

BALÁZS GÉZA

Utánzás vagy újraalkotás? Miként kreatív a gyermek és a diák?

Tamás Ildikó „Adj netet!” című könyve kapcsán

Egymástól függetlenül mondja a művelődéstörténész, a költő, az író, hogy van valami közös a gyermekben és a költőben. És ez a közös éppen a kreativitásban ragadható meg. A gyermeket és a költőt kötik legkevésbé a nyelvi szabályok. A gyermeket azért, mert egy belső, veleszületett programmal tanulja a nyelvet, és ezt jól-rosszul igazítja a környezet már megcsontosodott elvárásaihoz, a költőt pedig azért, mert „gyermek maradt”, pontosabban túl tud lépni az általa már elsajátított nyelvi konvenciókon.

A kreativitás és a nyelvi-képi kifejezőmód kapcsolata is legjobban a gyermeknél és a költőnél ragadható meg. Ennek kiugró jelenségeit talán leginkább a korunk új informatikai lehetőségei által kínált meglepetésekben, „szabálytalanságokban” figyelhetjük meg. Tamás Ildikó figyelme elsősorban a gyermek- és ifjúsági folklórvilágra terjedt ki, de példaként azért olykor verseket is hoz. A könyv címe pedig azért „Adj netet!”, mert a szerző tapasztalata szerint ez a mobilnetmegosztásra vonatkozó, leggyakrabban hallható kérés az iskolákban kicsengetés után. Korábban ugyanezen helyzetben valószínűleg azt mondták: „Adj egy harit!”, azaz harapást, kóstolót az enivalódból. Amikor az internetfüggőségtől tartó szülők korlátozzák gyermekük hálóhasználatát, és „elfogy a net”, a gyerekek ugyancsak ezzel a felszólítással kérnek időtöbbletet.

Tamás Ildikó kutatása és könyve a következő kérdéseket járja körül: a gyermek- és diákközlőr nyelvi jelenségei (műfajai), az alkotáscsoportok (régii és új műfajok, szóbeliség-írásbeliség átmenetek, offline-online regiszterváltás, „mémkultúra”) jellemzői, valamint az alkotási folyamat két kiemelt területe: népetimológia, halandzsa. Módszere: antropológiai-folklorisztikai.

A gyermekközlőr és a diákközlőr között vannak hasonlóságok, de különbségek is, hiszen a gyermek még többnyire a saját maga alakította, vagy szülei alkotta nyelvi világban él, a diákságot viszont már más közösségi (iskolai, kollégiumi, csoportkohéziós), kulturális (tanulás) és technológiai hatások is befolyásolják. De azért a két korosztály egybe is folyik. A gyermekkor kultúrájának és nyelvének tanulmányozása régi és hálás feladat, mert korán felismerték, hogy a gyermek világa, kultúrája nagyon sajátos, nem föltétlenül a felnőtt világa egyszerűsítve és kicsinyítve, hanem sajátos szabályokkal és jelenségekkel bíró. A gyermek nyelvi világa nem pusztán leképezi a felnőttek által beszélt nyelvet, hanem van benne valami sajátos, belülről (az evolúcióból és a történelemből) építkező. Ez jellemzi a gyermekek közlőrvilágát is. Az ifjúság nyelvi világával

kapcsolatban eddig különösen a csoportnyelvi (szubkulturális), más megközelítésben szlengjelenségek kutatása volt érdekes. Viszont mindkét társadalmi korosztály esetében eddig kevés figyelem vetült a modern, főleg technikai jelenségek hatására kialakult új nyelvi folklorra. Egy ideje a gyerekek már beleszületnek az új technológiai eszközök világába, nem szívesen nevezném ezt most meg a divatos, de leegyszerűsítő „nemzedékkifejezéssel” (a könyv sem teszi). Manapság már írni-olvasni nem tudó gyerekek is használják az okostelefont, sőt kialakítanak egy olyan technológiai, kommunikációs módot, szokást, amelyet a szüleiktől nem is tanulhattak.

A modern vagy mai, sőt technológiai folklór kutatásának nagy ösztönzője Voigt Vilmos néprajzkutató, aki korán felismerte a hagyományos folklórjelenségek továbbélésének, átalakulásának problematikáját – témánk szempontjából például figyelemre méltó 1983-as tanulmánya az *Ethnographiában* a budapesti gyermekfolklór kutatásáról. A folklorista és a nyelvész számára például föltűnő, hogy létezik egy olyan jelentős szövegrepertoár, számos nyelvi jelenség, amely a hagyományos, rögzült, akaratlanul is megtanult műfaj-tipológiákba nem sorolható be. Szemléletes példákat hoz Tamás Ildikó könyvében. A kulturális hagyományozódás sajátos módja a parafrázis vagy utánérzés, esetleg átírás (imaszöveg-átírás), vagy a kevert médiumú, képes-szöveges humor (ábratext, karikatúra, montázs; mai – téves – összefoglaló fogalommal: internetes mém), esetleg a Chuck Norris (karatevilágbajnok és színész) köré szerveződő, a hazugmesékre emlékeztető (abszurd) „nagyotmondások”; abszurdok („A koronavírus a fiatalokra nem veszélyes, csak arra, aki elkapja”). Ismert folyamat az idegen szavak, tulajdonnevek játékos értelmesítése, a tréfás felsorolások (pl. képtelen foglalkozások, magyar nyelvi jellemzők), makaronizmusok (nyelvkeverések), halandzsa (pl. Big in Japan > bikicsunáj), az állatin (Ton a lud atus > tonaludatusz), az álangol (This no all ~ disznóól) szövegek, az idegennyelv-utánzó és értelmesítő (Hogy hívják a gazdag holland férfit? Stex van Boeven). Többeknek fölkeltek az érdeklődését antiproverbiuumok (ferdített közmondások), terjednek az álszentenciák, valódi nyelvi bravúrok a kiazmusok (pl. egyöntetű, hogy ön egy tetű), mindenkit elvarázsolnak a gyerekszáj-szövegek (valójában a gyermeki anyanyelvtanulás sajátos narratív nyelvi példái, pl. „Nem tudom, hány éves vagyok, mert ez állandóan változik”), a (divinációs, azaz jóslási szokásokra emlékeztető) kihívások, szegmentálásos nyelvi játékok...

Tamás Ildikó felfigyel egy sajátos műfajcsoportra, amelynek jellemzője, hogy 5-7-9 stb. (vázlatos) állítást tartalmaz valamiről. Egyfajta gyűjtélék (gyűjtemény), talán legközelebb áll hozzá a soroló, felsoroló megjelölés. Például: könyv- és filmcímes humor (pl. Szülői értekezlet: Végső visszaszámllálás), a sikertelen randik egysoros indoklásai (pl. Az ügyvéd: nem az esetem). Manapság elsősorban az interneten, az online-újságírásban terjed, de korábban a diákújságok kedvelt műfaja is volt. Motivációja talán a helykímélés, valamint az, hogy az emberek nem szeretnek tömör és hosszú szövegeket olvasni, ez a vázlatos összeállítás viszont könnyen áttekinthető. Tamás Ildikó igen jó előzményként hozza a cento műfaját. A cento: irodalmi műveket feldolgozó irodalmi forma (idézés, felsorolás, továbbgondolás). Annyira nincs új a nap alatt, hogy a ma interneten terjedő „halálok és mesterségek” című soroló (cento) szó szerint megta-

lálható a Magyar Nyelvőr 1912-es évfolyamában (Nyelvi halálokok, a könyvben pedig a 69. oldalon):

- A szabónak elszakad az élete fonala.
- A kertész a paradicsomba jut.
- A portásnak megnyílik a mennyország kapuja.
- Az órásnak üt az utolsó órája.
- A kalauz eléri az utolsó állomást.
- A darwinista megtér őseihez.
- Az író kezéből kihull a toll.

Mint látható, mindennek van előzménye, mert az ember alapvetően mindig ugyanaz. A Hoppál Mihály által leírt lánclevél megelőlegezi a továbbküldendő (sokszorosítandó, megosztandó) szövegeket; az emlékkönyv, kéziratos füzet a közösségi média idővoalát; a falvédő, a képregény az internetes mémet; az olvasói levél a kommentet...

Az antiproverbiumok kapcsán megjegyzi a szerző (s ez az álláspontja a témát kutató Litovkina Annának és munkatársainak is), hogy a közmondás-keveredésbe belejátszik a mögöttes jelentés (a hasonló közmondás), és ettől válik humorossá. Ez lehetséges egyes esetekben. De pl. a „lehúzza róla a vizes lepedőt” szerintem csak annak humoros, aki ismeri a forrást (ráhúzza a vizes lepedőt), és ez többnyire nincs így, mert a médiában naponta hallunk véletlenül sem humorosnak szánt hasonló keveréseket – amelyeket azután élvezettel figuráz ki a sajtó. (Pl. A kardinális kérdés Magyarország feje felett lóg.) Említődik a „fejezd abba” kiszólás is (a fejezd be és a hagyd abba) összevonásaként, amely egészen biztosan egyszeri tévesztésből vált humoros szólássá (én már az 1980-as évektől ismerem). Említék egy saját gyűjtést is egy nyelvtani összeférhetlenségre: Pista, szétültetek!

Föltűnő az új (hibrid) műfajok humoros jellege. Ha humor, akkor persze szinte biztos, hogy diákhumor, mert a humor a gyermekfolklórra nem jellemző. A testi, akciós humorból a 10. életév után fejlődik ki a kamaszhumor (saját humor, elvont humor) – már ha kifejlődik, mert ismerünk humortalan („besavanyodott”) embereket is. Lehet humor nélkül is élni, viszont korunk valamiért nagyon kedvez a humorformák terjedésének. De miért van ennyi humor? Teszi fel a kérdést Tamás Ildikó. Jó kérdés. Humor valószínűleg mindig létezett, gondoljunk a középkor nevetéskultúrájára (Bahtyin), vagy a magyar hagyományos folklór humorformáira a pajzán történetektől az anekdotán át a viccig (a témához jó adalék a Litovkina Anna által szervezett humorkonferencia és kiadványsorozat). Tudjuk, hogy a humor terápiás jellemző: gyógyítja a félelmet, emellett életmódsegítő, konfliktuskezelő mód. A nevetés életkori (korosztályi) jellemző; egyfajta ellenállás a felnőttek domináns és korlátozó kultúrájával szemben (a lázadás, ellenkultúra, vernacular authority egyik jelensége). De továbbra is fontos, és részben megválaszolatlan kérdés: miért „humorosodik el” a folklór?

A diákhumor kedvenc kutatási területe a becenevek vizsgálata (diákoké, tanároké – Klotyó, Csirke, Gorilla, csak a saját emlékeimből), valamint a sajátos iskolai névadás (tantermek, tantárgyak), vagy éppen magának az iskolának a neve (Csörösi Koma, mondják a Kőrösi Csoma iskolára). Említődik a pletyka, mely ugyancsak köztudottan

folklórhordozó közeg. De pl. az osztályszülinap jelensége számomra teljesen új volt. A divat mint kultúrabefolyásoló tényező a kamaszkorban jelentkező „rajongás” csoportos rítusaiként jelenik meg: jelvények, öltözködési, különösen „kiegészítőviselési” szokások képében. Érdekes és nem kellően reflektált megfigyelés a Kelet világának beszűremkedése: anime, küzdősportok, koreai (K-) pop.

A folklorista és nyelvész közös érdeklődése a szövegrepertoár grammatikai és szemantikai vizsgálata. Ez segítette Tamás Ildikót annak meglátásában, hogy a gyermek-folklórban „a szöveg jelentésénél sokkal fontosabbnak bizonyul a ritmus és a hangzás”, ezt mutatják pl. a halandzsaszövegek. Milyen pontosan visszautal ez a jelenség bevezető gondolatomra, hiszen egyértelmű, hogy kik szeretnek „halandzsázni”: a gyerekek és költők. A másik fontos észrevétel a gyermeknyelvi szövegek eredetének, etimológiájának a kutatása, mely korábbi korszakok, kulturális-nyelvi, esetleg szakrális hatások világába enged betekintést. És a változásokra is. Tóth Piroska városi (budapesti) gyermekfolklórgyűjtésére hivatkozva feltűnik, hogy kiszorulnak a vidéki életre, állat- és növényvilágra utaló képek, ezzel is jelét adva a természettől való elidegenedésnek.

A gyermek- és diákkolklór kutatása eddig is sok nyelvi kincset hozott felszínre; az új technológiák pedig még újabb megfigyelési lehetőséget kínálnak. Mi ez az új közeg? Elmosódnak a valósághatárok. Egybefolyik offline és online, hibrid viselkedés, kommunikáció (nyelv?) van kialakulóban. A folklórjelenségek tekintélyes része átköltözött az online-térbe, képek, írott-hangzó tartalmak olvadnak össze, felbukkant a folklór (folklorizmus) új formája, az internet- vagy e-folklór, de létezik a newslore (különböző csatornákon terjedő, különféle műfajú folklóralkotások gyűjtőfogalma) kifejezés is. Közös jellemzőjük: a terjesztés (e-mail, sms, Facebook, Messenger, Viber). A szerző felfigyel bizonyos narratívumokra: Én, amikor..., Tudod, amikor..., de, hozzáteszem, igen gyakori például ez az elliptikus kezdés: Az érzés, amikor..., sőt névelő nélkül is: Érzés, amikor... (így lenne teljes értékű: Ugye te is ismered azt az érzést, amikor...).

A szerző által kiemelt területek: a halandzsa és a népetimológia alkotófolyamata. Megállapítja, hogy a világszerte (értsd, minden nyelvi kultúrában) elterjedt halandzsa mélyreható folklorisztikai-nyelvi vizsgálata hiányzik. A halandzsa konkrét jelentés nélküli, ha művészi indíttatású, akkor abszurd (nonszensz) szöveg. Lám, ebben is érintkezik gyermek és költő! De olybá tűnik, hogy a halandzsa sem egészen halandzsa. Felfedezhetők benne bizonyos törvényszerűségek. Például hangutánzó fonématorok, olyasmi, hogy a mély magánhangzók megterheltsége nagy, Benő Attilát idézve az onomatopoeitikus szövegek esetében a veláris hangok gyakorisága csökkenő sorrendben így néz ki: a, u, o, á. Meglepő, és számomra is elgondolkodtató, hogy az álombeli kiáltozások esetében is számos alkalommal ez a magánhangzók gyakorisági rendje. Vagyis van valamilyen rendszere a halandzsának, a szavak hangalakilag motiváltabb, expresszív hangsorokból építkeznek.

A halandzsaszövegek fonetikai felépítése és esetleg onomatopoeitikus keletkezése első látásra felülírja az iskolás módon kezelt saussure-i hagyományt – vagyis a nyelvi jel kötelezően önkényes voltáról vallottakat. Pedig vitathatatlan, hogy a nyelvi jel szinkron szempontról önkényes. Csak nem hangsúlyozzuk eléggé, hogy pusztán szinkron

szempontból! Mert történeti szempontból vitathatatlanul nem az. A nyelvi jel történeti szempontból egészen biztosan motivált, akkor is, ha erre rájövünk, és akkor is, ha nem. De az emberben látenszen, tudat alatt ott van a hit és a vágy, hogy a dolgok motiváltak, valami valamiért az, ami, tehát ha nem tudjuk az okot, akkor kitalálunk okot. Ezt leginkább a népi etimológia (népetimológia) eszközével tesszük meg, magasabb szinten persze segítségünkre lehet a nyelvtörténet, a folklórisztika, ehhez szolgáltat adalékot a szemiotika indexikalitás és ikonicitás fogalma, a pszichoanalitikus nyelvészet, valamint legújabban a kognitív nyelvészet (visszahozva a kutatásban már Fónagy Ivánék által az 1950-es években fölvetett, hangmetaforatesztekkel bizonyított hatásokat, vagy például a stiliszták által sokszor leírt hangszimbolika jelenségét).

A népetimológia ösztönös szóalkotási mód, pl. kiejtéskönnyítés céljából, de ennél több is lehet. Pszichoanalitikus magyarázatként az ember örök vágya az értelmesítésre, s ez valódi antropológiai nyelvészeti téma! Humorként jelenik meg, hogy „gladiátorral” fűt (radiátor helyett), adja magát (és nemcsak a gyermekfolklórban) a „molyirtó” (a mojtito névre), de a jelenség mélyén jóval több van. Leírni sem merem, de én pár évtizede minden reggel Kofi Annant, az ENSZ (volt, azóta már meg is halt) főtitkárát emlegetem. (Ha esetleg nem világos, akkor a Kofi név a coffee szó hangtani egybeesése miatt.) Miért ez a szójáték? Én tudom, de nyitva hagyom a választ.

A halandzsa és a népetimológia közötti kapcsolatot Tamás Ildikó alaposan árnyalja (a 148. oldalon), én egy kicsit más megközelítést is megengedek:

magá az alkotás (statikus, szinkrón felfogás)	halandzsaalkotás	nép(i)etimológiás alkotás
alkotásfolyamat: motiváció, forrás (dinamikus felfogás)	nyelvalkotó ösztön, játék, tudatosság (folklór és irodalom)	naiv értelmesítés (esetleg mélyén konkrét motiváció)
alkotásélet (diakronikus felfogás)	szövegváltozás (romlás)	

Azt feltételezem, hogy van valamiféle kapcsolat a nyelvkeletkezés és a hangutánzó fonémasorok között, hogy a halandzsa két mozzanatot foglal magában (a tudatalatti szinten a nyelvalkotó játékos ösztönt és magasabb szinten a tudatosságot); a halandzsában pedig igenis megőrződhetnek reliktumok (zárványok), ezért ezek nyomozása nem hiábavaló, de az is lehet, hogy nem vezet sehová, megfejtetlen marad, mert egy ősi, mai logikánkkal nem megközelíthető nyelvalkotási módot tartalmaznak. Hamvas Béla írja, hogy a ma embere elvesztette a szimbolikus látásmód és nyelv iránti érzékenységét, másként: nem érti a korábbi korok nyelvét. De megmaradt bennünk – minden emberben – egyfajta folytonos motiváció (törekvés, igény, sürgetés) az értelmesítésre (népetimológia), valamint minden emberben öntudatlanul működik, hat a sémák, zenei minták, szerkesztési elvek (gondolatalakzatok) szabályrendszere. Itt jelenik meg a (szervi) félrehallás is, de amellet van tudatos, humoros félrehallás is. A nonszensz, abszurd szövegek magasabb fokon, művészeti törekvésként, különösen az avantgárd-

ban (futurizmus, dadaizmus, lettrizmus, Weöres Sándornál: „vakszöveg”) is felbukkanak, ennek nyilvánvaló oka valamiféle tudatos visszatérés a nyelvkeletkezéshez.

Sokszor fölöttébb kérdés, hogy a gyermek a kultúrát és a nyelvet a felnőtteket utánozva, tőlük tanulva sajátítja-e el. Számomra – éppen a folklór- és nyelvi példák nyomán – egyértelmű a gyermek magával hozott kultúra- és nyelvelsajátító programja (vagyis a velünk születettség), amely az adott, konkrét kulturális közeghez képest tágabb lehetőségeket, kontextust kínál, s éppen ezeket tükrözik egyes, az adott kultúrából nem magyarázható jelenségek. A gyermekfolklór és vele együtt a gyermeknyelv a jungi értelemben vett (rejtett) kollektív tudatalatti, a gyermeket körülvevő aktuális ingerek, kontextusok és a magával hozott végtelenül szabad kreativitás világa. A gyermekfolklór és gyermeknyelv összemberi mivoltunk bizonyítéka. Tamás Ildikó az ilyen szemléletmódú (a magyar kultúrában sem gyökértelen) kutatás folytatására is utal, és én ebben nagy lehetőséget látok, különösen akkor, ha tudományszakjaink nem vonulnak elefántcsonttoronyba, zárt szakmai kereteik közé.

(Tamás Ildikó: *„Adj netet!” Nyelvi, képi kifejezőmód és kreativitás a gyermek- és diákkfolklórban*. Budapest, Balassi Kiadó, 2022, 192 p.)

Ismertetés gradeci Stansith Horváth Gergely családjáról 1766-ból

Érdekes, nem mindennapi családot ismerhetünk meg a címben szereplő Gergely végrendeletéből,¹ és a róluk fennmaradt, töredékes családtörténetekből. A testamentum leányági házasság és örökség útján került a Berzeviczy utódokhoz, akik levéltárunkban megőrizték annak a másolatát, majd Egyed nevű leszármazottjuk 1904-ben közreadta azt az utókornak. A közlő maga írt a dokumentum elé egy körülbelül egyoldalas bevezetőt, amely sok információt tartalmaz a Szepes vármegyei „Stansith de Gradecz” protestáns vallású,² 1801-ben fiágon kihalt nemesi familiáról és annak tagjairól.

Stansith Gergely elődei Horvátországból származtak, első ősüket, Gált 1264-ben írták le először.³ Magyarországra a 16. század közepén szakadt a család, amikor Márk nevű ősük először Győr várában volt lovassági százados, majd mint szigetvári kapitány védte a várat a török ellen, egészen a haláláig, 1561-ig. (Meggjegyezzük, hogy ezután lett Zrínyi Miklós Szigetvár várának parancsnoka.) Katonai érdemeiért kapta I. Ferdinánd királytól a magyar nemességet ő és a családja. Ezzel együtt jelentős birtokokra tett szert több helyütt, köztük Szepes megyében. Így kapta meg ott Keresztfalu,⁴ Sztráska⁵ helységeket is. Fia, akit a családi hagyomány szerint szintén (Ill.) Gergelynek neveztek, már Szepes vármegye alispánja lett.

-
- 1 Berzeviczy Egyed: Gradeci Horváth Gergely végrendelete 1766-ból. Történelmi Tár. Budapest. 1904, 145–151. p.
 - 2 A családról számos, a reformációval kapcsolatos, főként vallási témájú írás jelent meg, amelyeknek bemutatása nem célja ezen írásnak. Jelen esetben a 18. század közepén meglévő állapotokat vesszük elsősorban figyelembe.
 - 3 Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. V. Pest. 1859, 145–150. p.
 - 4 Keresztfalu~Keresztfalva Késmárktól északkeletre, a Poprád folyó jobb partján. A 13. században a Berzeviczy család birtokán keletkezett település.
 - 5 Sztráska németül Nehrer, későbbi magyar neve Nagyőr, ma Szepesbéla városrésze. 1556-ban lett a Stansith családé, ahol Gergely 1570-80 között épített egy reneszánsz várkastélyt, amelyben gimnáziumot (főiskolát?) létesített. Ez 1711-ig működött. Johanna lányuk révén 1801 után a Szirmay, majd öröklés útján a Mednyánszky család tulajdonába került a németek által lakott település.

Tehát maga a család Horvátországból származott Magyarországra, nemesi előnevüket Gradec⁶ nevű birtokukról vették. Vezetéknevüket a mai horvát helyesírás alapján Štanšićnak kellene írunk. Azonban a magyar nyelv nem ismeri a név végén található, a cs és ty közt ejtett hangot, ezért azt helyettesítette egy -th (egyres családoknál -ch) betűkapcsolattal, amely ebben a korban szokásban volt más horvát eredetű neveknél is, mint például: Marinith (Horváth Marinith Ferenc, a gyulai vár parancsnoka volt), Bakith, Olvarovich, Jambrich, Pajácsevich, Petrichovich stb. A három elemből álló névből kiderül, hogy az eredeti neve a Stansith volt, a Horváth csupán nyelvünkben ragadt rá mint a származás helyét jelölő népnévi elem.

A végrendeletből úgy tűnik, hogy a család életének a központja a keresztfalui udvarház volt. Innen irányíthatták birtokaik művelését, szervezését. Mint később még említjük, volt Késmárkon is házuk, azonban ez abban a korban az ilyen híres és gazdag családoknál inkább úgynevezett státuszszimbólum lehetett (ott született két fiúgyermekük: Márk és Imre). Késmárk szabad királyi város abban a korban a Szepesség egyik központjának számított. Lakóinak többsége német (szász) volt, másik része magyar, főként nemesi család, s a kisebbség, a kiszolgáló népek pedig általában szlovákok. Fölvetődik a kérdés, hogy a család tagjai milyen nyelven beszélhettek. Vajon tudott-e még valamennyire horvát nyelven a végrendelet írója ennyi idő elteltével. A testamentumot magyar nyelven írta, igaz, hogy rengeteg latin szóval és kifejezéssel. Ezt a német származású felesége is aláírta, tehát megérthette a szövegét. Mindezekből következtünk arra, hogy tudott magyarul, a németet használnia kellett, hisz a birtokai nagy részén szászok éltek. Tanulmányai során elsajátította a latint, de valamennyire kellett beszélnie, illetve beszélniük szlovákul is ahhoz, hogy az életüket meg tudják szervezni. A német mellett a magyar nagyon fontos lehetett számukra, hisz leányai egy kivételével mind neves magyar nemesek fiaival kötöttek házasságot. Ez az egy kivétel Júlia (Julianna) férje volt: karomi⁷ és szulói Szulyovszky (másképp Sirmiensis⁸) László, akinek a családja a horvátországi Szerémségből eredt. Ősei azonban már a 16. század közepén Pozsonyban és Trencsén vármegyében éltek, ezért ők is a magyar nemesség köréhez tartoztak. E családdal már rokoni kapcsolatban voltak, ugyanis Gergely⁹ egyik lánytestvérét, Zsófiát Sirmiensis Sándor, László unokabátyja vette el feleségül.

Gergely apja Stansith Boldizsár (†1718), anyja pedig Modory Zsuzsanna volt, akit néhol Modory Keller Zsuzsa néven jegyeztek le. Négy gyermekükről tudunk: a címben szereplő Gergely (néha Györgynek említik),¹⁰ Anna Mária (☉ Desseffy András), Katalin

6 Gradec (rég magyar neve Geréc) község és járási székhely Zágráb megyében, Zágrábtól északkeletre.

7 Karom a szerémségi Karlóca magyar neve volt.

8 Nagy I.: i. m. X. 1863, 225–232. p.

9 A családfán ő az V. számú Gergely.

10 A György (Georgius) téves fordítás lehet a latinból a Gergely (Gregorius) hasonló írásképe alapján. Különbösen a családban a Márk, Gergely, Boldizsár, lányoknál a Zsófia, Anna Mária visszatérően hagyományozódó keresztnevek.

(☉ Potturnyay Mátyás) és a már említett Zsófia (☉ Sirmiensis Sándor). Gergely 1700 körül született, nincs róla pontos adatunk. Egyetlen felesége volt, a szász származású Hellenbach¹¹ Anna Mária (1714–1775 Toporc).¹² A legelső ismert Hellenbach ős, Jeremiás, jó módú körmöci bányász volt (mások a kamarai bányai tiszti rangot említik). Három fia közül a Wittenbergben tanult orvos, János Gottfried szerezte a családnak 1686-ban a báróságot, 1694-ben pedig a Nyitra vármegyei birtokokat. A rövid család-leírásukban és apró családfatörredékükön nem látható Anna Mária neve. Csúpan a Radvánszky családfáról¹³ leolvastva feltételezhetjük, hogy anyja neve Johanna volt, apja pedig Hellenbach Károly.

A házaspárnak nyolc gyermekéről ír a legtöbb genealógia. Azonban vannak, akik rajtuk kívül még két gyermeket említenek: János (*1735) és Anna (*1746). Valószínűleg fiatalon meghalhattak, ugyanis sem a közlő Berzeviczy, sem apjuk nem említi őket a végrendeletében. A továbbiakban a felnőtt életkort megért nyolc gyermekről szólnak röviden ahhoz, az alább bemutatott apai végrendeletet tudjuk követni, illetve megérteni azt, ha a nagyon igazságosan végrendelező szülők valamelyik gyermekük javára kisebb-nagyobb engedményt tettek. A nevük után, ahol tudjuk, a születési évüket, helyüket s a házastársuk nevét közöljük a különböző helyekről összegyűjtött adatok alapján.

Johanna (másutt Janka)¹⁴ *1732 Toporc ☉ Szirmay István Jób.

Márk (Márkus) *1734, Késmárk †1790 kapitány volt, nőtlenül élt.

Borbála *1736 Toporc ☉ Berzeviczy Sándor, kinek első feleségétől, Sontagh Erzsébettől született már két fia: Farkas és Zsigmond, valamint két lánya Klára és Terézia. A Berzeviczy nemzedékrendi tábla szerint¹⁵ ez utóbbi lett az alábbi Boldizsár felesége.

Boldizsár *1740 Toporc ☉ Berzeviczy Terézia. Két leányuk született (Klára és Borbála), akiknek férjeik Szirmay András és Máriaassy Imre voltak.

Imre *1741 Késmárk †1801 szintén nőtlenül élt. Előbb Szepes megye alispánja, majd udvari tanácsos volt.

Anna Mária *1749 Toporc ☉ Máriaassy László.

Klára *1761 Márkusfalva ☉ ugyanaz a Máriaassy László, aki korábban Anna Mária férje volt.

Júlia (Julianna) * ? ☉ Szulyovszky (Sirmiensis) László. (Néhol Borbála nővéreként írják le.)

11 Nagy I.: i. m. V. 86–87. p.

12 Toporc (német: Toporc, szlovák Toporec) település a késmárki járásban. Lakossága még 1910-ben is német többségű volt.

13 Nagy I. i. m. IX. Pest. 1862, 573. p.

14 Johanna lehet az eredeti, ugyanis a Janka női nevünk csak 19. századi névfejlés.

15 Nagy I. i. m. II. Pest. 1858, 50. p. Azaz ezzel az a furcsa és ritka helyzet állt elő, hogy Boldizsár sógora egyben az apósa is volt. A Berzeviczyek terjedelmes családfáján több hasonlóan meglepő házassági kapcsolatot olvashatunk.

A végrendelet írásakor, 1766-ban Gergelynek már voltak unokái, akiket sajnos nem nevez meg név szerint, s azt sem, hogy melyik lányának a gyermekeiről van szó. Két leánya, Anna Mária és Julianna pedig ekkor még kiskorúak voltak, nem mentek férjhez.

A testamentumban más családtagok, távolabbi rokonok nevét is olvashatjuk, akiket valamilyen oknál fogva (örökség, rájuk eső rész kifizetése) felemléget a végakaró. Őrölük a következő fejezetekben olvashatunk.

A végrendelet két nagy fejezetre oszlik: az első egy lista, egy elszámolás, amelyben a pénzügyeit, vásárlásait, építkezéseit sorolja föl tételesen, aranyforintban megjelölve mindezeket, sőt, még összegzi is az egyes részeket. Tulajdonképpen majd ezek után kezdődik a tényleges végakarata pontokba szedve. Ennek az *első fejezete*:

Stansith Gergely nagyon precíz ember lehetett, hisz a házasságkötése után következetesen vezette, szinte „fillérnyi” pontossággal a családjá bevételeit és kiadásait. Bizonyára mindezek már készen álltak akkor, amikor véglegesítette Keresztfalván 1766. március 26-án a saját kezével írt végrendeletet. Maga a lajstrom három nagyobb részből áll. Az elsőben a bevételek szerepelnek, azok az összegek, amelyeket vagy ő, vagy a felesége örökölt, kapott az elhunyt ősöktől: az édesanyjától, az apjától, a felesége szüleitől, Zsófia testvérétől, valamint a felesége nagypapja révén. Ebből csupán kettőt érdemes kiemelni. Zsófia halála után kapott a család egy nagyobb összeget, mégpedig 10 680 aranyforintot.¹⁶ Feltehetően utódok nélkül halálozhatott el, mivel a férj családfáján a leszármazás nem folytatódik. Szintén jelentős volt a feleség anyai nagypapjától rájuk maradt összeg (5400 Ft). Itt írja le a nevét: Radvánszky János.¹⁷ Ő Zólyom vármegye tősgyökeres, egyik legrégebbi és leggazdagabb családjának volt a sarja († 1738), Rákóczi Ferenc hú embere, belső titkos tanácsosa. A végösszeget is érdemes idéznünk, hogy lássuk a már említett pontosságát, összesen: 38 079,39 aranyforint.

Mindezek után következik a második rész, amelyben leírja, hogy a fenti összegből és az általuk vezetett birtokon kigazdálkodott pénzből miket vásárolt, mire költötte azt. Ez a sor mutatja, hogy az adományként kapott és az örökölt falvak, porciók mellett mennyi ingatlannal gyarapították életükben családi vagyonukat. Ezt a hosszú sort más sorrendben, mégpedig az azonos jellegűeket csoportosítva tömörítjük most össze. Az egyik legértékesebb volt Késmárk városában a házuk, amelyhez még külön épület is tartozott (3800 arany értékű). Tállyán (Zemplén megye), a híres tokaji borvidék kis városában is volt házuk épületekkel (ezek feltehetően a présházát, a borospincét jelenthették). Lakóépületük volt még Csanálos¹⁸ és Keresztfalva településeken, és Svabócon egy fából épült ház. Újbéln kiváltotta az „örökös fiu ágat illető jószágot”

16 Rövidítése fl. Ez a florino, florenus, Florin szót jelentette. 1750 és 1895 között Magyarországon egy történelmi, ezüstalapú pénzegység volt.

17 Nagy I.: i. m. IX. Pest. 1862, 565–566. p.

18 A volt Szepes és Zemplén vármegyei települések neve az évszázadok során többször változott. Ezért nem kívánjuk azok magyar, mesterségesen magyarosított, csehszlovák, szlovák, lengyel, román névváltozatait itt felsorolni.

2677,80 Ft-ért. Porciókat, azaz településrészeket vásároltak Hardetmark, Szentgyörgy, Krempach, Felsőlaps, Újleszna s Hoporty~Hoporty falvakban. A tállyai szőlőn kívül Csanáloson, Rohoson, és Hoportyon vett szőlőt, ez utóbbit majorsággal együtt (4800 arany). Ezeken kívül említ még szőlős területet, sajnos azt nem tudjuk meg, hogy melyik településhez tartoztak. Ritkaságszámba megy a korabeli feljegyzésekben az ilyen mikrotoponímiák feljegyzése: Nyerges szőlő, Kis Sas alja és Nagyobb Sas szőlő alja szőlő. Az utóbbi értékes és nagy terület lehetett, ha 4400 forintért tudta megszerezni.

Az ingatlanok után következnek még egyéb kiadásai. Kifizette a feleség rokonainak, Radvánszky Györgynek és Lászlónénak a móringját, azaz jegyajándékát (12 000 Ft!), báró Hellenbach György uram vendéglátása 340 forintba került neki. Három férjnél levő leányának két-kétezer forintot adott. Nagyon igazságosan bánt Márk nevű katona fiával, akiről azt írja, hogy ifjúságától fogva nagyon keveset volt otthon, nem költöttek sokat a neveltetésére, ezért négyezernyi összeget ad neki, majd még ezt is megtoldja további 1200 forinttal.

A harmadik rész egy lista, azt sorolja föl, hogy kik és mennyivel tartoznak neki. A 18 fő közül legnagyobb összeget kért tőle Palotsai Ferenc és Korponai Gábor, 12 520, illetve 12 000 forintot. Még Késmárk városa is adós neki 3800 forinttal. A névsor végén szerepel két zsidó származású egyén is csupán családnévvel: Engelender 2000, Pinkesz pedig 900 arany kölcsönrel tartozik. Összességében jelentős mennyiségű pénzről van szó, csak ez a tőke 55 312 magyar aranyforintot tett ki.

Mindezek után következik a *második fejezet*, amely tizenhárom pontba foglalja a tényleges testamentumot. A legfontosabb kikötése, hogy minden vagyonát – ahogy írja – a „drága feleségem, szerelmes gyermekeim és unokátskáim” öröklik. Külön kiemeli, hogy ebbe nem szólhat bele a még élő Imre nevű nagybátyja sem. A kor nemesi szokása szerint a lányokat kiházasították, ezért a meglévő vagyonból már csak ritkán jussoltak. Jelen esetben van két kivétel: a késmárki ház és a szőlők egy része, amelyeket közösnek ítélt. (Ne feledjük, hogy két leányát még nem adta férjhez. Ezért felszólítja fiait, hogy házasságuk idején őket majd fizessék ki.) Csak a fiait illeti az ősi gradeci, azaz horvátországi jószág, az összes többi épület és a Nyerges nevű szőlő. Mindezek csak akkor kerülhetnek a lányai birtokába, ha a fiúi ág kihalna. Fiai nőülésük esetén kapjanak 1200-1200 forintot, s ilyenkor a többi ingó jószág (szarvasmarha, bor, „mindennemű mobiliák” osztassanak föl újra. Az ezüst pénzből a fiúknak juttat ötven aranyat érőt, a többi maradékot pedig osszák föl a lányai között.

A feleségét több pontban is említi, s mindig nagyon kedvezően. Javasolja, hogy annak „rezidenciája” Keresztfalván vagy Sztráskán legyen, de holtáig használhassa a késmárki házukat. Évente kapjon a birtokok és szőlők után: hat hordó jobb hegyaljai bort, tíz hordó csanálosi bort, egy átalag ürmöst¹⁹ és egy átalag „aszszú szöllő borokat”.

19 Az átalag helyenként változó ürtartalmú boroshordóméretet, az ürmös pedig ürömmel fűszerezett csemegebort jelent.

Továbbá négy hizlalt sertést, 24 szepesi köből búzát, 6-6 köből kását és szilvát – és mindezt oda is kell szállítaniuk neki.

Végrendelete végére egy számunkra is meglepő témát hagyott. Bizonyára nagyon fontos lehetett számára, ha két pontban is foglalkozott vele. Azt írja, hogy a könyvei, a numizmák (érmek, régi pénzek) és a „kintses ládátska... maradjon az familiának meg-ékesítésére az férfiúi ágánál”. Ez utóbbiban tarthatták az ékszereiket és a pénzüket. Mint utóbb kiderül, mind a könyveiről, mind az éremgyűjteményéről²⁰ katalógust is vezetett. Sajnos nem tudjuk meg a könyvek címét, íróit, témájukat. Kéri, hogy ez a három dolog mindig valamelyik fiánál legyen úgy, hogy a többiek azt elfogadják és írással megerősítik.

A lekeltezett testamentumot a feleségével mindketten aláírták, saját pecsétjükkel ellátták. Feltűnő, hogy nem írják le a végrehajtó és tutorok nevét. Utóbb a neje még egy rövid mondatot írt a dokumentumra a férj halála után: „Üdvözült uramnak gyermekeink közt való utolsó rendelése Martiusban 1766. Árva Hellenbach Anna Mária.” Végül ezt a három tanú, Pietske Máté, Görgey Jób és Görgey Márton hitelesítő záradéka követi.

A közlő, Berzeviczy Egyed a bevezetőjének a végén nagyon röviden és találóan foglalja össze ennek a nagy vagyonnak a későbbi sorsát. A család utolsó férfitagja, Imre 1801-ben utódok nélkül elhunyt, azaz a család fiágon kihalt. Ezáltal a jószágokat a lányok, az ő gyermekeik, illetve a férjeknek a családjai örökölték, de azok szinte elkalódtak. A Szepes és Zemplén vármegyében levőket eladták, azok már mind idegen kézre kerültek. Ami kevés a családi birtokból maradt (Sztráska~Nehrer), az végül a házasság révén rokon Mednyánszky²¹ családra szállott.

Stansith Horváth Gergely végrendelete kapcsán, illetve az itt leírtak révén tanúi lehetünk egy gazdag nemesi család társadalmi, vagyoni felemelkedésének, majd végül mind a fiúági személyek, családtagok, mind pedig jelentős vagyonuk elmúlásának.

20 A Wikipédia szerint Nagyőr várkastélyának kiállítótermeiben ezen könyvek egy része és az éremgyűjtemény megmaradt darabjai megtekinthetők.

21 Báró Mednyánszky Dénes közöl érdekes adatokat a családdal és Nagyőrrel kapcsolatosan a Történelmi Tár 1878. évfolyamának 176–183. oldalain. Szerinte a Stansith család levéltárát a Hellenbach Anna Mária által hozott, óriási vasládában őrizték a nagyőri várkastélyban. Maga a láda üresen is több mázsányi, remek kovácsoltvas munka volt. Ahogy írja: „valódi díszremeke a régi művészies kovács- és lakatosmesterségnek”. Belül vörösre festett; rajta a házaspár neveivel, címereivel, az évszámokkal, valamint festményekkel ellátva őrizte a családra vonatkozó összes okmányt és iratot. A leírás szerint ott jártakor még ő maga is látta ezt a különleges „levéltárat”.

KÖSZÖNTŐ

A. Gergely András az FKI Etnológiai Központja 2022-es komáromi konferenciáján. (Liszka József felv.)

Az odafigyelő ember

A. Gergely András annyi éves, ahány a komáromi Jókai, leánykori nevén Magyar Területi Színház. Azok egy csacsí szóviccel ünnepelnek: *hetvenkedünk*. András viszont nem az a hetvenkedő típus. Minden, csak nem hetvenkedő. Meg hát nem is minden. De semmiképpen nem hetvenkedő. Szerény, szelíd, nagy tudású... Az ilyesmit persze nem szívesen hallja,

de hát ki tehet róla, ha az, meg aztán épp az, mármint, hogy nem szívesen hallja, bizonyítja a szerénységét. Kapcsolatunk érdekesen alakult, nem mondhatom el, hogy kora gyermekkorunk óta jó viszonyban vagyunk, merthogy semmilyenben nem voltunk. Levelező tagozaton ismerkedtünk össze, s keveredtünk, talán nem túlzás ez, afféle szakmai barátságfélébe. Egyszer csak elkezdett könyvismertetésekkel küldeni az *Acta Ethnologica Danubiana* számára, ami sűrű levelezgetéseket vont maga után. Vajda László óta az egyetlen emberem, akivel éjfél után két-három óra tájban még frissen lehet kommunikálni. De ez mellékes. Fiatalkoromban rájöttem, hogy az irodalomban az új irányzatok képviselőit mindig kísérte egy-egy kritikus derékhad, amely az irodalmi termékeket megismerni, értelmezni segítette. Nélkülük a költők szegett szárnyú madarak lettek volna. És akkor én úgy gondoltam, hogy nekünk, fiatal néprajzosoknak is szükségünk volna hasonló segédcsoportokra... Jobb híján olykor magam próbáltam erre vállalkozni, de hát ismertettének és ismertetőnek egy személyben bajos lenni. A. Gergely Andrásban viszont ezt fedeztem föl. Az odafigyelőt, az értelmezőt, a kontextusba helyezőt. A tördelés előtti utolsó pillanatig fogadtam és fogadok tőle ezért a jövőben is, amíg tehetem, mindennemű recenziót. Persze mást is.

Levelei, a stílusuk, megformáltságuk félreismerhetetlen. Kár, hogy ez a műfaj (egy-egy jelentős személyiség levelezésének kritikai közreadása) a technikai végzetberohanás okán, sok más mellett, kiveszőfélben levőnek látszik. Mert ki az, aki összegyűjtögeti az e-maileket? (Olykor próbálkozom vele, de módszeresen nem megy.) A. Gergely András ezen stílusjegyei a nyomtatásban megjelent szövegeiben is megmutatkoznak, szelídebben, „szalonképebben” persze, de a szerzője kézjegyét félreértetlenül magukon hordozzák. Maga a tartalom olthatatlan érdeklődésről, türelmes odafigyelésről, nyitottságról tanúskodik. Úgy gondolom, számára a különféle megközelítési módok, tudományos diszciplínák és módszerek csak eszközök valami felfejtéséhez. Hogy mi ez a valami? Talán patetikusnak hangzik, de az emberi, annak

az összes vetületével, aspektusával, ágával-bogával. Igen, a *nihil humani a me alienum puto* szellemisége. Publikációs listája (a Magyar Tudományos Művek Tárában összesen 2406 tételt tartalmaz, 241 oldalon) éppen ezért lenyűgöző és elriasztó. Mármost egy ilyen kis köszöntő méltatlan szerzője számára, aki (törpeségére rádöbbenve) azt sem tudja, hova kapjon, s honnan hajoljon el gyorsan. Legfeljebb diszciplináris sarokpontokat merészelhet itt említeni, noha azt sem biztos, hogy maradéktalanul meg sikerül oldania. A könyvtártudománytól és pedagógiától, szociológiától, szociográfiától a kulturális (szociális) zenei antropológián és zenefilozófián át a politikai antropológiáig (vagy fordítva), a regionalizmus, a kisebbségi lét, a városszociográfia, -antropológia, falu- és elitkutatás, romológia, vallásantropológia, a néprajzi filmezés, mind-mind hatalmas problémabokrok gyökérzetét jelentik A.Gergely András eddigi életművében. Tematikus kulcsszavakként az etnikumok és vallások, roma dzsessz-zenészek, irodalmi szövegértelmezések, analízisek, munkásmobilitás, lokális identitás, vérvád, klezmer, filozemitizmus, újpogány szertartásvilágok... És akkor még említést sem tettem pályafutása egyéb aktivitásairól, hiszen nyomdai szedőként kezdte, majd lett könyvtáros, újságíró, rádiós, filmes, televíziós... Egyetemi oktató, intézetalapító, szerkesztő, kiadó... Jószerével még kipontozni is alig tudom, hogy mi minden még.

Külön fejezet tárgya lehetne az Ünnepest (nem jó szó, nem olyan magát ünnepestető típusnak nézem jelen írás *szenvendő alanyát*), szóval A.Gergely András recenziós, könyvismertető, kritikus tevékenysége külön elemzést is megérdemelve. Milyen témákat, szerzőket mutat be? Mindeneket. Legalábbis a felületes szemlélő úgy érezheti, de alighanem az egzakt vizsgálatok sem mutatnának más képet. A szerkesztőként (is) olvasott könyvismertetései nyomán egy kíváncsi, türelmes, minden írásműben a jót, felhasználhatót és felhasználandót keresi. És csak ismételni tudom: valóban afféle *odafigyelő ember*. Rilke szavaival élve (*Nichts ist mir zu klein und ich lieb es trotzdem*¹), semmi sem elég kicsi számára, nincs jelentéktelen téma, hogy ahhoz ne közelítene végtelen szeretettel, megértéssel, s abból ne tudna valami, az egésze mutató tanulságot kimutatni. Aztán meg is fordíthatjuk: semmi sem elég nagy neki, hogy abból ne tudna visszajutni a kicsihez, a mindenkori emberhez.

Miközben párhuzamosan éppen másfél tucatnyi könyvről ír tanulmányértékű ismertetést, szelíden felajánlja, ha valamit korrektúrázni kellene, számíthatunk rá. Aztán csak úgy mellékesen kiderül, hogy mások éltek is az ilyen lehetőségekkel...

Mit mondhatnék még akkor, amikor (noha kis gömböcként terebélyesedik a szöveg, aminek műfaja, ha van ilyen, mégiscsak valaminő terjedelmi határokat szab) semmit nem mondtam? Töretlen életkedvet, -erőt, egészséget, (saját érdekünkben is!) sok odafigyelő írást kívánva az *odafigyelő embernek*, saját fordulatával zárom: *virágöz-zék minden madáracsicsergés!*

Liszka József

1 Nemes Nagy Ágnes, tartalmilag nem túl pontos, de hát költői? magyarításában ez így hangzik: *semmi sem csepp, mindent szeretek.*

Keresztes Veronika: A Pozsonyi Jogakadémia története (1777–1914). Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2022, 198 p.

Két rövid megjegyzéssel indítanám ennek a könyvnek az ismertetését. Az első az általam kedvelt reformkori magyar tanáregyéniség, ismert statisztikus, Magda Pál distinkcióját illeti, amelyben megkülönbözteti egymástól saját „külső” és „belső élettörténetét”. Az ún. külső élettörténet a kronológiai sorokat foglalja magában: mikor mi történt vele, mikor mit cselekedett. Ezeknek az eseményeknek a belső összetevőit tartalmazza aztán a belső élettörténet, amely a valódi összefüggéseket, a tettek mozgatórugóit tárja eléink. Az első történet elegendő a beazonosításhoz, a másikkra viszont a megértéshez van szükségünk. A másik megjegyzésem a történetírói módszertannal függ össze, konkrétan a filozófiatörténet, még pontosabban a magyar filozófiatörténet metodológiájával. A szellemtörténeti iskola egyik jelentős, két háború közötti képviselője, Joó Tibor szerint a filozófiatörténet szintetikus feldolgozása csakis úgy történhet meg, hogy tekintetbe veszi a szellemi összefüggések egész rendszerét, vagyis egy szinoptikus szemléleten alapul. Ezt azonban meg kell előznie egy pozitívista anyagfeltárásnak, mert anélkül a szintézis a semmit markolná meg.

Ezt a két megjegyzést azért bocsátottam előre, hogy előre megmagyarázzam a bizonyítványomat. Mégpedig azt, hogy Keresztes Veronika könyve egyrészt némi csalódást okozott nekem, másrészt azonban igazat kellett adnom a szerzőnek abban, hogy az általa kitűzött célt – mármint a Pozsonyi Királyi Akadémia – történetének bemutatását elvégezhesse. És ha már a kutatott intézmény elnevezésénél tartunk, hadd vegyem előre az egyik legnagyobb dilemmámat: a könyv címét. Az ugyanis a „Pozsonyi Jogakadémia” történetét ígéri. Mégpedig 1777-től 1914-ig. Csakhogy az az intézmény 1850-ig, amíg az Entwurf rendelkezései nyomán meg nem szüntették a királyi akadémiákon a bölcsész-

karokat, tudomásom szerint az Academia Regia Posoniensi elnevezést viselte, vagyis nem kimondottan jogakadémiaként működött. Az első és a második Ratio Educationis rendelkezései nyomán a királyi akadémiákon mindenütt voltak bölcsészeti karok, amelyek megalapozták a jogi, orvosi, teológiai tanulmányokat. Így volt ez mind Pozsonyban, mind Kassán. Jogakadémiaként ez az intézmény – és azt a szerző alaposan dokumentálva be is mutatja – 1855-től 1874-ig állt fenn. Utána Pozsonyi Jog- és Államtudományi Karként volt feltüntetve. 1875-től 1886-ig pedig működött mellette egy Bölcsészettudományi Kar is egy filozófiai, három filológiai és két történettudományi tanszékkel. Valójában ez a Jog- és Államtudományi Kar olvadt bele aztán az 1914-ben beinduló Erzsébet Tudományegyetembe. Ez az elnevezésbeli egyenletlenség többször is megjelenik a könyv szövegében. Érdekes módon viszont a szlovák rezümé mintha rendbe tenné ezt.

Csalódásomat az is okozta, hogy – filozófiatörténeti előítéletekkel közeledve a szöveghez – az intézményben oktatott jogi diszciplínák leírását, azok összefüggéseibe állítását is vártam. Hiszen például a jogfilozófiai tanárai között voltak olyanok – Albély, Adámi, Brezanóczy, Virozsil stb. –, akik jelentősen befolyt a korabeli természetfilozófiai vitákba is. Az olvasás folyamán azonban rájöttem, hogy ezek a fenntartásaim az én elvárásaimat tükrözik, és nem alkalmazhatók a kötet elbírálásánál. Hiszen a szerző nem jogtörténeti diszertációt, hanem egy intézmény történetének a dokumentálását kínálja. Vagyis az a könyv, amit a kezemben tartok, intézménytörténetet nyújt. És mint ilyen megfelel a diszciplína követelményeinek. Sőt, valami olyasmivel szolgál, amihez nagyon szívesen nyúltam volna akkor, amikor a felső-magyarországi iskolai filozófia történetét kutattam: melyik felsőoktatási intézmény mikor, milyen körülmények között, hogyan alakult, milyen változásokon ment át, milyen volt a belső struktúrája, milyen tárgyakat és kik oktattak stb., stb. Ha tehát visszaté-

rek a kezdő megjegyzéseimhez, akkor azt kell konstatálnom, hogy a bemutatott könyvben a pozsonyi akadémia „külső” története egy alapos pozitivistá leírásban jelenítődik meg. Vagyis alapozható rá egy későbbi, „szinoptikus” feldolgozás, amelyből majd megtudhatjuk, milyen helyet foglalt el a pozsonyi jogi képzés a magyarországi jogi oktatás keretein belül. Persze, az már egy művelődéstörténeti produktum lesz.

Addig pedig állapítsuk meg: kezünkben van egy alapos intézménytörténeti monográfia, amelynek a formai hibái elenyésznek a feldolgozott irattári és szekundér irodalom pontos idézetei mögött.

Mészáros András

Dóbék Ágnes (szerk.): Könyvek magántulajdonban (1770–1820). Budapest, Reciti, 2020, 242 p. /Reciti konferenciakötetek, 6./

A könyv évszázadok óta fontos része az emberiség kultúrájának, s szerepe időről időre változik. Az újkor kezdetére datálható egy olyan fordulat, amelynek hozadéka lett a könyvhöz való hozzáállás átalakulása. Ekkortól figyelhető meg ugyanis az, hogy a könyv kezdett mindennapi használati tárggyá válni, ezzel részben párhuzamosan egyre több emberhez jutott el, és a piaca is fokozatosan – bár viszonylagos lassúsággal – átalakult. A 2020 márciusában a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ tanácstermében megrendezett konferencián az 1770 és 1820 közötti fél évszázad magyarországi könyvkultúráját elemezték tudományos igényvel az ott megjelent előadók. Amint az e kötet előszavában is olvasható, ennek a kutatásnak vannak ugyan előzményei, de kevés mélyfúrásra került sor eddig, s a vonatkozó források is jórészt feltáratlanok maradtak. Ezt a hiányt igyekezett csökkenteni a fentebb említett tudományos tanácskozás és a szóban forgó kötet is, amely az ankéton elhangzott 13 előadásból 11-et ad közre nyomtatott formában. A kiadvány híven

tükrözi azt a sokszínűséget, amelyet ez a hatalmas kutatási téma jelent: az egyes tanulmányok rávilágítanak a könyv szerepének változosságára, a könyvgyűjtemények összetételének tarkaságára, az egyes személyek olvasottságára, az eltérő társadalmi státuszú és műveltségű olvasóknak a könyvekhez való viszonyulására.

A négy fejezetre oszló kötet általánosabb jellegű közleményekkel indít, majd a további három szekció egy-egy csoport könyvkultúráját elemzi. Az első egység három tanulmánya a könyvek magyarországi forgalm(azás)ának kérdését járja körül a könyv címében jelzett időszakra vonatkozóan. Monok István a könyvterjesztés és az olvasási szokások változásait festi le, s rámutat arra, hogy az 1830-as évekre a szellemi áramlatok és a könyvek befogadása tekintetében Magyarország mintegy fél évszázados késésben volt a Nyugathoz képest, mint ahogyan a szervezett könyvkereskedelem is csak lassan alakult ki, ezért nagy volt a kéziratot könyvterjesztés és a könyvtárak jelentősége. Granasztói Olga az irodalmi kulturális piacok működését elemzi, s kiemeli a könyvkereskedők szerepét, míg Vasné Tóth Kornélia írása már a speciálisabb témák felé közelíti a kötetet, ugyanis a Széchényi Ferenc-féle gyűjteményben található ponyvairodalmat vizsgálja.

A második szekció a korabeli magyar köznemesség és az alsópapság könyves műveltségét mutatja be három esettanulmány segítségével. Horváth József a győri egyházmegye néhány falusi és mezővárosi katolikus plébánosának könyvtárát térképezi fel, segítségül hívva a levéltári forrásanyagot is. A szerző a tanulmányában bizonyítékokat hoz arra, hogy az elhunyt egyháziak hagyatékát gyakran a paptársaik szerezték meg, így a könyvek által közvetített ismeretanyag is öröklődhetett. Hegyi Ádám az alsó-baranyai és a békési református egyházmegyék lelkészi könyvtárait vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a gyakran perifériának tekintett vidékeken is léteztek a fejlettebb régiókra jellemző művelődési rendszerek (például a közösségi olvasás). Simon Beáta a zalai köznemesség néhány magángyűjteményét mutatja be. Noha korábban már fog-

lalkoztak a történések ezzel a témával, a szerző számos új adatot tud felsorakoztatni a hagyatéki leltárak elemzésével. Írásának legfőbb megállapítása, hogy habár a kortársak sokszor lesújtó véleményt formáltak meg a köznemesség műveltségéről, ezek az állítások gyakran felülvizsgálatra szorulnak.

A kötet harmadik egysége két főúr gyűjteményét ismerteti. Szabó Ádám a Teleki család pesti könyvgyűjteményéről szól, amely nemzedékek során át gyarapodó tudóskönyvtárként indult, majd végül az Akadémiai Könyvtár alapjává vált. Zvara Edina tanulmányából Görög Demeter könyvtárát ismerhetjük meg, amely tanúságot tesz arról, hogy Görög behatóan érdeklődött kora magyar irodalma iránt, s számos jelentős szerző (például Batsányi János, Versegly Ferenc, Révai Miklós) műveit gyűjtötte.

A negyedik fejezet az előző kettőtől eltérően nem egy-egy társadalmi réteg, hanem foglalkozási csoportok néhány reprezentánsának könyvkultúráját tárgyalja. Doncsecz Etelka közleménye Versegly Ferenc gyűjteményét ismerteti, az arról készült két jegyzék segítségével. Violáné Bakonyi Ibolya a csurgói református gimnázium muzeális könyvtárát mutatja be, amely több egykori Somogy megyei nemesi könyvtárat is magába olvasztott az évszázadok során. Dóbék Ágnes egy tragikus fiatalon elhunyt, kalandor szellemű pesti polgárfiú, Sauttersheim Ignác könyvgyűjteményéről közöl adatokat, amely a felvilágosodás számos jelentős művét magában foglalta.

A kötet szerzői mélyfúrás jellegű tanulmányai azt engedik sejtetni, hogy habár az itt közölt esettanulmányokból nem feltétlenül lehet általánosító megjegyzéseket levonni, a magyarországi rendiség utolsó évtizedének könyves műveltsége sokszínűbb és kiterjedtebb lehetett, mint azt vélénk. A kialakulóban lévő közgyűjtemények mellett számos magán-személy is rendelkezett kisebb-nagyobb könyvtárral, ám a vonatkozó források jelentős része még feltáratlan, s az is sejthető, hogy sok esetben (például köz- és kisnemeseknél) nem feltétlenül születtek olyan iratok, amelyekben összeírták volna az illető könyves vagyonát, vagy ha születtek is, a családi levél-

tárakkal együtt lappanganak valahol, netalán elpusztultak. A magyarországi könyvkultúra kutatása több évtizedes múltra tekint ugyan vissza, valójában még mindig keveset tudunk erről a témáról. Amint azt e kiadvány is bizonyítja, még bőségesen akad kutatnivaló a különböző társadalmi rétegek, foglalkozási csoportok, egyháziak, iskolák stb. könyvtárai, könyves műveltsége terén. Módszertanilag is fontos ennek a kötetnek a közreadása, hiszen az egyes tanulmányok támpontokat nyújthatnak a lehetséges források összegyűjtéséhez és feldolgozásához, s talán abban is segíthet ez a munka, hogy szélesebb körben is ismertté váljanak az újabb tudományos eredmények. Remélhetőleg nem csak a szakemberek, hanem a „céhen kívüli” olvasók számára is sok érdekességgel szolgálhat a fentebb bemutatott tanulmánykötet, és talán a téma kutatóit is további vizsgálódásokra ösztönözheti.

Bodnár Krisztián

Szabó Ádám (szerk.): „Anyai nyelvünk pallérozása”. Teleki József, az ismeretlen nyelvújító. Budapest, MTA Könyvtár és Információs Központ, 2020, 462 p. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, 42. (117.)/

Jóllehet Teleki József gróf saját korának jelentős személyisége volt, és sokrétű tevékenységet fejtett ki (politikusként, íróként, egyháziaként, a Magyar Tudós Társaság alapító tagjaként és első elnökeként egyaránt maradandót alkotott), az utókor mégis szinte teljesen elfelejtette őt. Munkásságának az egyik legkevésbé ismert része a magyar nyelv megújításában játszott szerepe, noha fiatalon két fontos – egyébként az alább bemutatandó kötetben közreadott – pályaművét nyomtatásban is meg tudta jelentetni. A Magyar Tudományos Akadémia a Teleki-életműnek a nagyközönséggel való megismertetése végett tudományos kutatásokat indított a 2010-es évek végén, s több kötet publikálásával igyekezett pótolni az addig felhalmozódott hiányokat.

E kiadványsorozat egyik darabja a szóban forgó munka is, amely a történészek, nyelvészek, irodalomkritikusok számára egyaránt érdekes lehet. A kötethez Péntek János írt bevezetést, aki kiemeli azt a rendszerint kevés figyelemre méltított tény, hogy a nyelvújítási, nyelvápolási mozgalom több évtizedes (sőt, évszázados) folyamat volt. A köztudat ugyan leginkább Kazinczy Ferenc nevéhez és az 1810-es, 1820-as évekhez köti a nyelvújítást, ám Péntek felhívja a figyelmet arra, hogy Erdélyben már a 17–18. században is foglalkoztak a magyar nyelv ápolásának intézményesítési lehetőségeivel (példaként Pápai Páriz Ferenc vagy Bod Péter említhető). A Teleki család több tagja is tevékenyen kivette a részét a tudományos életből, hozzájuk köthető egyebek között a Magyar Tudós Társaság előzményeinek megteremtése, alapjainak lerakása, programjának kidolgozása (Teleki József édesapja például maga is írt nyelvezeti pályamunkát, s a Társaság előkészítő bizottságának elnöke is volt).

Teleki József egy olyan korszakban született 1790-ben, amelyben egyre szorosabban összekapcsolódtak a politikai és a nyelvi törekvések, és amelyben lassan körvonalazódni kezdett egy új nemzetfelfogás. Ezzel együtt a magyar közéletben mind erősebbé vált a nyelv-, valamint a nemzethaláltól való félelem, ami egyebek között a nyelvápolás iránti igényt is erősítette. Teleki esetében tehát egyszerre volt jelen a korszak hatása és a családi indíttatás, s Péntek János éppen azért tekinti jelentős személyiségnek a grófot, mert felismerte a kínáló lehetőségeket, és az elméleti tevékenység mellett nagyon fontos gyakorlati munkát is végzett. 1819–20 folyamán Teleki szinte a teljes ismeretlenségből tűnt fel a Marcziányi Intézet által kiírt kérdésekre válaszként megfogalmazott értekezéseivel, s ez az ismeretlenség azt is jelentette, hogy a fiatal gróf mindenkitől függetlenül, elfogulatlanul léphetett fel a nyelvújítás kérdésében.

Péntek János értékítélete szerint Teleki József a saját korának szellemiségével együtt élő, nyitott szemléletű fiatalember volt, olyan személy, aki ismerte a nyugati nyelvművelés fontosabb eredményeit, s azokat a saját mun-

kaiba is beépítette. A bevezető tanulmány tehát a nyelvújítás lelkes, de kiegyensúlyozott, a szélsőségektől tartózkodó híveként mutatja be a grófot, az általa készített pályamunkákat pedig a nyelvújítási csatározások „legérettebb, legkiegyensúlyozottabb” (11. p.) műveiként értékeli. Teleki *A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által* című írásában a nyelvújítás eredményeit és elméleti kereteit összegezte, míg az *Egy tökéletes magyar szótár elrendeltetése, készítése módja* című munkája lényegében véve az akadémiai szótári munkálatok előzménye lett. És bár Teleki József írott és gyakorlati életműve a kortársai számára még ismert volt, az utókor szinte teljesen elfeledte őt, s kiváltképpen igaz ez a nyelvműveléssel foglalkozó értekezéseire. Éppen ezért tarthatjuk fontosnak és hiánypótlónak e kötetet, hiszen két, nehezen hozzáférhető és „elfeledett” írásművet ad ismét közre. Így e kiadvány segítségével teljesebbé válhat a nyelvújításról eddig kialakult kép.

Bodnár Krisztián

Tóth László: Hagyomány és identitás. Tanulmányok és esszék a (cseh)szlovákiai magyar irodalomhoz 2006–2021. Budapest, Magyar Napló – Fokusz Egyesület, 2022, 584 p. /Ráduszkönyvek, 16./

Eleve reménytelennek tűnik röviden ismertetni Tóth László idén megjelent, válogatott irodalmi-kulturális írásait tartalmazó kötetét (tizenöt év termését). Nemcsak terjedelme miatt (584 oldal), azt már esetében megszoktuk, hogy lexikonszerű vastag műveket ír, hanem és főként azért a sok-sok új észrevételért, adalékért és összefüggésért, melyeket beépített, melyekre ráépítette ezt az opusát. S persze, noha annak rendje s módja szerint hátul fel van tüntetve a szövegek eredeti megjelenési helye, szerzőnk azért ebben sem tagadja meg magát: többnyire frissített, igazított, pontosított, toldott a korábbi szövegeken. A Tóth László-féle értekező próza (s ennek minden rövidebb változata: a futam, a karcolat, a vázlat stb.) egyik ismérve, hogy

bonyolult mondatláncokból áll, de ez az összetettség persze nem öncélú, hanem a kiegyensúlyozottságot szolgálja. A sok-sok közbevetés, beékelés, zárójel (és az írások precízen kiszabott címe) a mérlegelő, cizelláló író kézjegye: alig van olyan megállapítása, melyet ő maga ne súlyozna, árnyalna, gyakran nem is magát a megállapítást, hanem a hozzá való viszonyt relativizálja. Még a legapróbb helyeken is; azt írja: „értem”, s rögtön utána zárójelbe teszi: „érteni vélem”. Értjük ezt, mi, az olvasói, és elégedetten nyugtázzuk. Még a finomításokhoz: ebben a gyűjteményben tengernyi személynév (döntően írók, műfordítók, irodalomszervezők és irodalomtörténészek), intézmény neve, folyóiratcím és kötetcím sorakozik, de sok helyen bölcsen elhallgatja az illető – mondjuk így: a kevésbé korszerűen gondolkodó, kevésbé tehetséges – személy nevét (akik figyelemmel követik a szlovákiai magyar irodalmat és történéseit, azok úgyis tudják, kiről van szó, a többieknek meg nem a konkrét felelős az érdekes, hanem a jelenség). Egy kivételt találtam: Moyzes Ilona esetét (nem hiszem, hogy a rendszerváltás után születettek hallották volna a nevét), amikor is kategorikusan dilettánsnak nevezi, sőt mintha még haragudnék is rá, mondván, hogy ezt a nevet csak egyetleneszer hajlandó leírni – de indokoltnak tűnik az eljárása, mert Grendel Lajos egyik korai (MI novelláskötetéről szóló, lesújtó) kritikáját interpretálja. S ezzel is új ablakot nyit a Grendel-kutatás előtt: mert ugyan ki is emlékeznék jeles szerzőnk korai irodalomkritikáira?

Tóth László fáradhatatlan kutató és ebből kifolyólag felfedező, akárcsak nagy elődje, Turczel Lajos (bár az övénel is szerteágazóbb és kiterjedtebb az életműve, hiszen művelődéstörténész is – most a költői és műfordítói tevékenységét ne említsük, de e kötetben természetesen ezeket a területeit is mozgósítja) és gyakori szerző-megpályatársa, Filep Tamás Gusztáv (a kötet neki, FTG-nak van ajánlva).

A mű első írása precíz címében hordozza témáját: *Együtt és külön. Adatok és adalékok a szlovák költészet magyar fordításához. Történeti vázlat*. Ebben szerzőnk a 16. sz. végétől tekinti át nemcsak a szlovák költészet

magyar fordításait, hanem magyar rokon vonásait is, a kétnyelvűségtől a kettős irodalmiságig; a fő hangsúly az 1918–1919 utáni szlovák irodalom magyar fordítására esik, a fő korszakok mentén: a két háború közti időszakot vizsgálva, majd az 1948 és 1989 közé esőt, folytatva a rendszerváltás utáni időszak fordításaisával, három többszerzős antológiával: *A kétfejű macska*, *Gyalogösvények a magasba* és *Szlováknak lenni csodás...* (az első kettő TL fordításait tartalmazza, a harmadikat Németh Zoltán és csapata: Beke Zsolt, Csehy Zoltán, Mizser Attila és Polgár Anikó jegyzi), s itt szerzőnk rögtön megemlíti a lírafordításban az eltelt időben szintén jeleskedő Péntes Tímeát és Merva Attilát; megjegyzem, jelenleg Merva Attila műfordítói pályája ível egyre magasabbra. Külön hangsúlyozódik Tózsér Árpád, Ozsvald Árpád, Monoszlói Dezső és Gál Sándor szerepe a szlovák líra átültetésében. Amúgy gondban van Tóth László: folyton önmagát kell kerülgetnie, de mi egyebet tehetne, a legproduktívabb fordítója a szlovák költészetnek. A szlovák költészet jelenkori fordítói gyakorlatáról, mennyiségi és minőségi mutatóiról a dolgozat végén kevesebb szó esik, de ez már nyilván a történeti vázlatból való kitekintés volna.

A Kisebbség, többség, Közép-Európa (Adalékok és futamok az értékek egymásmellettiségéhez) c. írás a következő alapállásból indít: „az értékek és olvasatok rendre egymás mellett foglalnak helyet, és nem egymás fölött”. A rendszerváltásig egyeduralkodó Irodalmi Szemle szerepéről pedig kimondja: „azon túl, hogy vállaltan a csehszlovákiai magyar irodalom(rész) lapja volt, egyszerre adott rálátást a teljes magyar, illetve a cseh, a szlovák és lehetőségei szerint a közép-európai (az orosz, az osztrák, a lengyel, a német, a szerb és a román), valamint a kortárs világirodalom legfontosabb történéseire, szerzőire és műveire”, a mai szlovákiai magyar lapkultúrára vonatkozóan pedig tényként állítja, „hogy a Szlovákiában kiadott magyar irodalmi folyóiratok (Irodalmi Szemle, Kalligram, Opus, Szörös Kő) még mindig a legnyitottabb szerkesztésűek közé tartoznak, akár a Magyarországon, akár a Romániában vagy Szerbiában készülő-

ket veszem összehasonlításul”. (2013-as írás, akkor még megjelent a Szörös Kő.) Tóth László itt a saját szerkesztői és olvasói tapasztalatain kívül főként Grendelre és Tózsérre hivatkozik.

A kíváncsi gazda. Szent-Ivány József, az irodalom- és közösségszervező c. nagyszabású munka a kétszerzős Szent-Ivány-monográfia¹ fele: Simon Attila történész a politikus és közéleti személy életrajzát vázolta fel benne, Tóth László az irodalom- és közösségszervező Szent-Iványt. Azon túl, hogy a kötet úttörő jellegű munka, hiszen alig van a két háború közti időszakból olyan szlovákiai magyar politikai-közéleti személyiség, akinek feldolgozták volna a pályáját (Esterházy János a legismertebb kivétel), a fellelhető iratok és a szakirodalom alapján teljes szélességében és mélységében feltárja az egykori nemzetgyűlési képviselő, Szlovákia egyik legbefolyásosabb politikusa életét. Tóth László Szent-Iványt mint céltudatos irodalom- és művelődésszervezőt, lap- és könyvkiadót, irodalmifórum-teremtőt, sport-szervezőt s írókat mutatja be, szakmailag kiváló fokon. A legnagyobb s legjobb akkori magyar napilap, a *Prágai Magyar Hírlap* (PMH) alapítója, a Szentiváni Kúria nevű irodalmi összejövetelek létrehozója örvén-kapcsán Tóth László nemcsak a PMH történetéhez szolgáltat nagyon fontos tényeket, hanem a két háború közti irodalom, irodalmi élet, a lap- és könyvkiadás stb. jobb megértéséhez is.

A Pozsonyban magyarnak, polgári családból. Közéletés Peéry Rezső élet- és pályakezdéséhez – gyermek- és kamaszévek c. fejezet eredetileg folyóiratunkban, a Fórum Társadalomtudományi Szemlében jelent meg (akárcsak a szerző több színháztörténeti dolgozata), bő tizenkét évvel ezelőtt, s Peéry élet-

útjának kezdetét vizsgálja, tizennyolc éves koráig. Tóth László (Filep Tamás Gusztávval együtt) nagyon sokat tett azért, hogy ma Peéry neve ismerősen cseng s személye ismerősnek hat a magyar kultúra közegében. E helyt is sok forrásra támaszkodik: verseire, (*Pillanatnyi elmezavar naplója* c.) naplójára, leveleire, későbbi írásaira, kortársak visszaemlékezéseire, s családi háttérével együtt feltárja lelki-érzelmi hányattatásait: „Peéry érzékeny, tágra nyitott szemű, öntudatos kisgyerek, illetve (kis)kamasz, azaz Én(ke)”, aki „Kosztolányi Omelette à Woburn című kis opusát tartja a legjobb magyar novellának”. A korabeli Pozsonyról is kiváló képet nyújt.

A Hontalanul. Adalékok és szempontok a „hontalanság éveinek” csehszlovákiai magyar önvédelmi küzdelmeihez és írásbeliségéhez 1945–1948/1949 c. dolgozat igazi nagy terepe a szerzőnek: ennek a szomorú és tragikus, a jogfosztott csehszlovákiai magyarságot hontalansággal sújtó három-négy éve írásbeliségét ő kutatta s tárta fel (mások, így Molnár Imre és Zalabai Zsigmond mellett), melynek középpontjában – a szórványos és alkalmi, bizonyos keretek közt szépirodalminak tekinthető szövegeken kívül – a három fő memorandum, Fábryé, Peéryé és Szalatnaié áll. „A három nagyszabású, példaértékű vállalkozás közül – melyek egyúttal a (csehszlovákiai) magyar esszéírás legjobb lehetőségeit is jelzik – végül csak Peéryé látott napvilágot a maga idejében nyomtatásban; Fábryé, mint tudvalevő, kéziratban terjedt 1968-as megjelenéseiiig, míg Szalatnaié befejezetlenül és egészen 1990-ig kéziratban maradt.” Szól az illegális érdekvédelmi szervezetekről, csoportokról is. (A CSMADNÉSZ történetét a Tóth László-tanulmány megjelenése után három évvel Bukovszky László dolgozta fel.²)

1 Simon Attila – Tóth László: *Kis lépések nagy politikusa. Szent-Ivány József, a politikus és művelődésszervező. Történelem-tanárok Társulása – Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja, 2016.* A kötet szabadon elérhető a Fórum Intézet adatbázisában: <https://adatbank.sk/digitalislar/digitalizalt-konyvek/>

2 Bukovszky László: *A Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség és a Mindszenty-per szlovákiai recepciója.* Budapest – Somorja, Nemzeti Emlékezet Bizottsága – Fórum Kisebbségkutató Inté-

Az őrhely megszólalt. Adalékok és felvételek Fábry Zoltánhoz 1945–1948 – ez a címe a következő fejezetnek, melyben a szerző a Fábry-értékelések és életmű-értelmezések máig tartó, igen szerteágazó vélekedések és megítélések hátterében vázolja Fábry szerepét a csehszlovákiai magyarok hontalansága (deportálások, lakosságcsere, reszlovakizáció) idején, de az egész (a második világháború utáni) életművet megmozgatva, a rendszer-váltás utáni Fábry-revizióra is kitérve. Jellemző adalék: az 1948 decemberében indult Új Szó Fábry Üzenet című írásával indult, mely „megcenzúrázott formában látott csak napvilágot”. (A „Fábry-hagyaték megőrzésében, feltárásában és közreadásában a mai napig fellelhető hiányosságokról, mulasztásokról” szólva Tóth Lászlónak sajnós megint csak igaza van, jóllehet vannak pozitív fejlemények, például egy éve a Fórum Intézet teljes egészében feldolgozta és kutathatóvá tette Fábry Zoltán hagyatékát – 95 levéltári doboz. [Ő persze ezt is tudja, s ebben az írásában is használja forrásként a Fábry-hagyatékot].)³ A tanulmány középpontjában az 1946 tavaszán íródott Fábry-memorandum, A vádlott megszólal áll, keletkezéstörténetével s utóéletével (az Úresjárat 1945–1948 c. naplóval együtt). Szerzőnk részletesen ismerteti a memorandum minden kiadását, szlovák fordítását, s Fábry 1945 és 1948 közötti időszakát „az életút és az életmű súlypontilag talán legfontosabb szakaszá”-nak tartja.

A Magyar magatartás és irodalom Csehszlovákiában. Szalatnai Rezső és a csehszlovákiai magyar irodalom 1948 után c. tanulmány egy kiforrott, rövid és nagyon jó 2018-as összefoglaló: minden, amit Szalatnairól tudni illik; „haláláig lényegében megmaradt (cseh)

szlovákiai magyar írónak” – írja szerzőnk, aki szerint Szalatnai „életműve sem mentes bizonyos szembetűnő ellentmondásoktól”. (Kié nem?, kérdezhetnénk, de ezt könyve elején maga Tóth László is felteszi.)

Bábel tornyában liftboy. Újabb sorok a „problematikus” Forbáth Imréhez – így a következő fejezet címe, ez valójában Forbáth újrafelfedezése az olvasók számára, egy Tóth László által készült terjedelmes Forbáth-válogatás⁴ előszava, maga a válogatás Forbáth verseit, aforizmáit, esszéit, tanulmányait, leveleit közli. Szerzőnk egyik megállapítása a költő habitusáról: „igazából soha nem tartozott – nem tudott tartozni – sehova.” Forbáth, aki avangárd verseivel a Ma, az Akasztott Ember és az Ék hasábjain indult, majd Kassákéktól elfordulva a prágai avangárdal (és baloldallal) veszi fel a kapcsolatot s 1931-ben a Fábry-féle Az Út munkatársául szegődik, élete végéig elkötelezi magát a kommunizmus mellett. A második világháború után Teplicén lett fürdőorvos, s néhány cseh nyelvű írásától és fordításától eltekintve nem publikált (verset legalábbis nem írt). Az 1950-es évek második felében vette fel ismét a kapcsolatot az akkori csehszlovákiai magyar írókkal, így Fábryval is; Fábry előszavával jelentek meg válogatott versei 1958-ban, ennek kiadták cseh, majd szlovák változatát is.

„...annyi forró láz gyümölcse.” Fábry Zoltán és Forbáth Imre levelezése 1956–1967 címmel az előzőre szépen kötődő dolgozatában Tóth László a két kor- és részint sors-társ kapcsolatát tárja fel fennmaradt levelezésük alapján (Fábry egy évvel volt idősebb Forbáthnál, s három évvel élte őt túl), rámutatva rokon szellemiségükre: mindkettejükre nagy hatással volt az avangárd és a baloldal

zet, 2016. A kötet szabadon elérhető a Fórum Intézet adatbázisában: <https://adatbank.sk/digitalis-tar/digitalizalt-konyvek/>

3 Egyébként 2022 októberében a Turczel Lajos-hagyatékot is.

4 Forbáth Imre: *Bábel tornyában liftboy*. Versek, aforizmák, esszék, tanulmányok, levelek. Vál., szerk., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Tóth László. Dunaszerdahely, Szlovákiai Magyar Írók Társasága, 2017.

eszmeisége, de arra is, hogy míg Fábry eleven kapcsolatban maradt a magyar nyelvvel, a teplicei remete Forbáth kényszerűségéből eltávolodott tőle. A tanulmány a kölcsönös levelezésből Forbáth 88 és Fábry 74 levelét veszi alapul, s feltárja Forbáthnak a csehszlovákiai magyar irodalomba való, az ötvenes évektől számitott visszatérése körülményeit, eseményeit, közléseit; szerzőnk figyelme a feltehetően elmaradt vagy elveszett levelekre is kiterjed. A levelekben mindkét részről sok a panasz, a testi-lelki nyűg és bosszúság (mindenütt bürokrácia, cenzúra stb.; „Így járnak az utolsó mohikának” – írja Forbáthnak Fábry) – s közben kapunk egy komplett társasalom- és korrajzot.

Gúzsba kötve. Fel- és megjegyzések az 1968 utáni posztsztálinista konszolidáció éveihöz a csehszlovákiai magyar irodalomban 1969–1989 – ez a címe annak a fejezetnek, melyet történetileg az ország '68-as megszállása, irodalmilag az *Egyszemű éjszaka* (1970) költői és a *Fekete szél* (1972) prózaantológia fémjelez Csehszlovákiában. Szenvedő alanyai elsőként a Tóth László által is felsorolt félreálított írók: Dobos László, Gyurcsó István, Tóth Elemér, Turczel Lajos, Tózsér Árpád, Cselényi László. Másodikként pedig épp az említett antológiák prominens szerzői, köztük a Magyarországra kényszerített Varga Imre és Tóth László. De a sor folytatható – Koncsol Lászlóval az élen (Mács József, Zalabai Zsigmond... – elég hosszú a névsor). A husáki konszolidáció ideje ez, az ún. „normalizációé”, mely a gyakorlatban éppenséggel a normális ellentéte volt. Tóth László felvázolja az éppen pezsgésnek indult és felszáll ágában levő irodalmi életet és irodalmat, hogy aztán rátérjen a kötöttségek, szabályozások és tiltások mibenlétére. Aki nem élte át, nem szenvedte meg, nehezen értené meg annak a kornak a szellemiségét. „1978-ban például a pozsonyi Irodalmi Szemle évi tíz száma közül hetet jelentettek föl már-már taláalomra kipécézett anyagai miatt, melynek főszerkesztője szinte ingajáratban közlekedett a szerkesztőség és a pártközpont között.” Tóth László kelet-közép-európai kontextusba helyezve taglalja e kor-

szakot, s mintegy mellesleg felmutatja legjelentősebb opusait (nem csak a szépirodalmiakat).

Az ismeretlen Grendel Lajos. Szempontok és adalékok életéhez és pályájához – a címe a kötet legdinamikusabb, legelevenebb fejezetének, de ezt nem az mondatja velem, hogy ismertem Grendel Lajost, hanem Tóth László írásának lendülete, eleven-sége, élményszerűsége. Noha természetesen ebben is mindent adatol. Kezdvé Grendel első (1966-ban megjelent) vitacikkével, az utolsó regényéig bezárólag végigköveti a novellista és regényíró és irodalomtörténész pályafutását – ahogy az írás alcíme jegyzi: *Naplóm s napjaim szerint*. Szirák Pétert és Elek Tibort, Grendel két monográfusát gyakran idézi, de a magyar irodalom szinte teljes palettája felvonul e dolgozatban, Grendel révén, Szabek Miklós kritikája kapcsán még Ottlik is. (Nagy a valószínűsége ugyanis annak, hogy az *Éleslövészetről* kritikát író [Ottlik-novella-hős] Szabek Miklós maga Ottlik Géza.) Terjedelmesen elemzi Grendelnek a szlovák irodalomba való beágyazottságát. S közli fordításában az eddig csak szlovákul megjelent Grendel-írást, mely arra az alkalomra született, ha megkapná a Nobel-díjat – fergeteges szöveg, nem lehet megállni hangos nevetés nélkül. Az ismeretlen Grendel Lajos: valóban, ahogy eddig kevésbé ismertük.

Hagyományfolytonosság – hagyománytörés – identitás. Kérdések és tőprengések a szlovákiai magyar irodalomhoz (akár van, akár nincs) – ez a tanulmány az időnként fő kérdésé előlépők egyikét taglalja: a szlovákiai magyar irodalom fogalmát, bár ezt Németh Zoltán időközben (tizenöt évvel ezelőtt) nagyon precízen dokumentálta és összefoglalta *A bevégezhetetlen feladat – Bevezetés a „szlovákiai magyar” irodalom olvasásába* (tanulmányok, Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 2005) c. kötetében, utóbb pedig Szalay Zoltán szépirodalmilag is teljesen szétírta és kiürítette a *Faustus kisöccse* c. (nem véletlenül „felőr-lődési”-nek jegyzett) regényében (Pozsony/Dunaszerdahely, Kalligram, 2019). Minde mellett Tóth László történeti-eszmetörténeti-irodalmi érvelésű, száz évre visszatekintő dol-

gozata precízen felsorakoztatja a „szlovákiai magyar irodalom” címkéjű fogalmat meghatározó tényezőket. S eközben (miközben szépen rátér napjainkra), mintegy melleleg nagyon lényeges problémákra hívja fel a figyelmet, pl.: „S még ha el is jut(na) az olvasóhoz egy-egy könyv megjelenésének a híre, megvásárolni már sem a lakóhelyén, sem másutt nem tudja, de – talán az egyedüli fővárosi Írók Boltja kivételével – Magyarországon sem, és többnyire hiába keresi azt az általa elérhető könyvtárakban is. De ugyanez a helyzet a még megmaradt szlovákiai magyar irodalmi lapok (Irodalmi Szemle, Opus, illetve a Kalligram) beszerezhetőségét illetően is. További gond, dolgozatom eredeti terepénél maradva, ha valamely szlovákiai magyar írónak Magyarországon jelenik meg könyve, szinte a legcsekélyebb esélye sincs, hogy az eljusson a szlovákiai (felvidéki) magyar olvasóhoz, aki értesülni is csak esetlegesen értesülhet róla, így a magyarországi könyvesboltokban is nehéz utánajárnia.” Kitér a támogatások és a média szerepére is, valamint arra, hogy sok szerzőnek eleve Magyarországon jelenik meg kötete, s arra a következtetésre jut, hogy mára „kizárólag földrajzi értelemben használódik a »szlovákiai« jelző”.

A kötetet utolsó dolgozata (*Utószó helyett. Száz év a „világfelfordulás” után. Trianon a szlovákiai magyar irodalomban?*) a Csehszlovákiaiba és kisebbségbe került magyar értelmiségiek-írók dilemmáit veszi sorra, megállapítva pl.: „a szlovákiai magyar irodalom

egyik, azóta is meghatározó vonása: írói szélreszorítottság-érzéséből is fakadó *szorongása*, hogy az sokszínű, differenciált és tágabb összefüggésekben is mérhető *irodalom* legyen, mely ezáltal az egy magyar irodalomnak is részét képezi”. (Kiemelések az eredetiben.)

A kötetet Csapody Miklós értő és terjedelmes utószava zárja, mely részletes Tóth László-élet és -pályarajzként is olvasható, nemkülönben a kötetben szereplő témák pontos összefoglalása és értékelése. Két apró félregépelés a végén: Hungaricum könyvmagazin, 540. p. (helyesen Bibliotheca Hungarica), Fórum Társadalomtudományi Folyóirat, 556. p. (helyesen Fórum Társadalomtudományi Szemle).

Tóth László alapos munkát végzett, s ha korábban láttuk-olvastuk is valamely itt szereplő írását, vagy akár mindet, jó egy kötetben látni őket, mert mindegyik más viszonyítási alapként is szolgálhat a többihez. A szerző szerény ember (van mire szerénynek lennie), még a biztos(nak vélhető) tényekhez is hozzáfűzi: „tudtommal”, „ismereteim szerint”. Az elején megjegyeztem, hogy tizenöt év termése. Persze, csak válogatás, csak egyetlen vezérfonalra felhúzott témakörnyi válogatás a tizenöt év terméséből. Jó, hogy a mű Magyarországon jelent meg: bárki ottani érdeklődő olvasó dióhéjban megkapja azt, amit a (cseh)szlovákiai magyar irodalomról tudni kell és érdemes.

Csanda Gábor

Számunk szerzői

A. Gergely András (1952)
társadalomkutató, kulturális antropológus (ELTE TáTK, MTK TK PTI, Budapest, Magyarország)

Balázs Géza (1959)
nyelvész, néprajzkutató, egyetemi tanár (Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest, Magyarország; Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad, Románia)

Bodnár Krisztián (1984)
történész, segédlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár, Sátoraljaújhely, Magyarország)

Fülöp László (1944)
nyelvész (Kaposvár, Magyarország)

L. Juhász Ilona (1960)
etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Lakatos Judit (1971)
történész (Budapest, Magyarország)

Lampl Zsuzsanna (1959)
szociológus, író, újságíró (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Liszka József (1956)
etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Máté György (1979)
etnográfus (Feled, Szlovákia)

Mészáros András (1949)
nyugalmazott egyetemi tanár, filozófiatörténész (SZTA Filozófiai Intézet, Pozsony, Szlovákia)

Öllös László (1957)
politológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Simon Attila (1966)
történész (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)